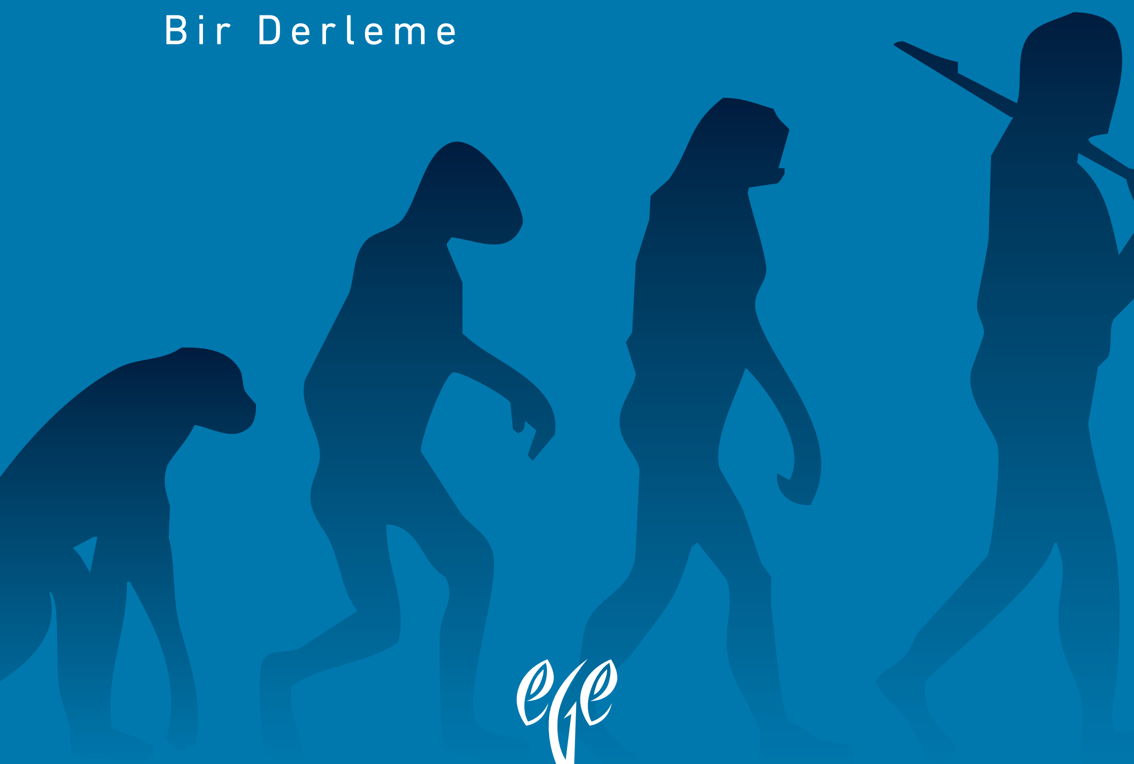
Güven Arsebük

UZAK GEÇMİŞİMİZE DAİR OKUMALAR

Bir Derleme

ege YAYINLARI

UZAK GEÇMİŞİMİZE DAİR OKUMALAR

Güven Arsebük

UZAK GEÇMİŞİMİZE DAİR OKUMALAR

Bir Derleme

ISBN 978-605-5607-79-1

Yayıncı Sertifika No: 14641

1. Baskı: Şubat 2012

Baskı / Printed by
Kitap Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. No:123 Kat:1 Topkapı - İstanbul
Tel: +90 (212) 482 99 10
Sertifika No: 16053

Yapım ve Dağıtım
Zero Prod. Ltd.
Abdullah Sokak, No 17, Taksim 34433 Beyoğlu - İstanbul / Türkiye
Tel: +90 (212) 244 75 21 Fax: +90 (212) 244 32 09
www.zerobooksonline.com info@zerobooksonline.com

UZAK GEÇMİŞİMİZE DAİR OKUMALAR

Bir Derleme

Güven Arsebük

ege

YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

İlk baskısı 1990 yılında Türk Tarih Kurumu (Ankara), daha sonraki baskısı ise Ege Yayınları (İstanbul) tarafından gerçekleştirilen ve tarihöncesinin en eski dönemlerden itibaren türümüzün biyolojik ve kültürel geçmişini konu eden *İnsan ve Evrim* adlı kitap tükendiği için uzun bir süredir piyasada bulunamıyordu. Sonuçta, mevcut talebi karşılamak amacıyla, kitabın güncelleştirilmiş yeni bir baskısının oluşturulması yerine elinizdeki bu yayının gerçekleştirilmesine karar verildi. Bu çalışma, son birkaç yıl içinde çeşitli yerlerde yayınlanmış olmasına rağmen hepsinin (farklı zaman ve mekân boyutlarında da olsa) ortak temasını insanın biyokültürel evriminin oluşturduğu bazı makalelerimin bir araya getirilmesi sonunda oluştu. Söz konusu böyle bir derlemenin amacı, insanın tarihöncesi çağlardaki yapısal ve kültürel özellikleri konusunda Türkçemizde sayısı fazla olmayan yayınlara bir ilavede bulunmak ve konuyla ilgilenenlere yeni bir kaynak sağlamak olarak özetlenebilir. Son baskısı 1995 yılında yayınlanan, ancak günümüze kadar geçen dönem boyunca ortaya çıkan yeni bulgular nedeniyle doğal olarak güncelliğini kısmen yitirmiş olan *İnsan ve Evrim*'in yerini alması öngörülen böyle bir çalışmanın hazırlanması için beni uzun süredir teşvik edip destekleyen, teknik sorunları kısa sürede başarıyla halleden ve her ikisi de meslekdaşım olan Prof. Dr. Mihriban Özbaşaran ile Ege Yayınları'nın sahibi Ahmet Boratav'a teşekkürlerimi sunarım.

Prof. Dr. Güven Arsebük
İstanbul / Eylül 2011

GİRİŞ

Önsöz'de de vurgulandığı gibi, elinizdeki çalışma basımı tükendiği için artık kitapcılarda bulunmayan *İnsan ve Evrim* adlı yapıtın boşluğunu doldurmak amacıyla hazırlandı. Bu kitabın farklı tarih ve yerlerde yayınlanmış olan bazı makalelerin bir araya getirilmesi sonunda oluşturulduğuna da yine önsözde değinilmişti. Bu makalelerin ortak paydasını geniş anlamıyla insanın biyolojik ve kültürel evrimi oluşturmasına rağmen, okur makalelerde (öngörülen ana ilkeler, temel prensipler, esas kavramlar değişmeksizin hepsinde aynı kalırken) değinilen bazı konularda farklı denebilecek yaklaşımların olduğunu görecektir. Söz konusu bu farklı yaklaşımların başında insanın evrimsel geçmişinde görev görmüş olduğu kabul edilen bazı fosil türlerinin değişik şekillerde değerlendirilmeleri gelir. Başka bir deyişle, aynı kişi tarafından farklı dönemlerde yazılmış olan makalelerde, bazı fosil *hominid* türlerinin insanın evrim ağacında değişik yerlere yerleştirilmiş olması okurun dikkatinden kuşkusuz kaçmayacaktır. Ayrıca, fosil türler arasındaki olası genetik bağların değişik şekillerde yorumlanmış olması da bir başka farkı oluşturur. Bir diğer fark da bulguların tarihlemeleri olarak özetlenebilir. Ayni kişi tarafından kaleme alınmış olan ve hepsi de aynı genel konunun çerçevesi içinde kalan bu makalelerde karşılaşılan söz konusu böylesine oynamalar hangi nedenlerden kaynaklanmaktadır, bunların olası nedenleri nedir? Bunun ardında yatan temel neden, acaba yazarın kendi kendiyle ters düşmesi

ve bir yazdığını daha sonra farklı bir şekilde kaleme almasına mı bağlıdır? Kuşkusuz hayır.

Böylesine bir durumun temel nedenlerine her ne kadar "Öncü ve İnsansı'lar" ile ilgili makalede kısaca değinilmiş olsa da, bu aşamada "*bilim*" kavramının genel kapsam ve özelliklerini vurgulamak yararlı olur kanısındayım. Bilim *evrenin ve evrendeki olgu ile olayların bir belirli bölümünü ele alıp çeşitli yöntemleri uygulayarak ve gerçeğe dayanmak suretiyle birtakım sonuçlara ulaşan düzenli ve tutarlı bilgi yolu* olarak tanımlanabilir. İnsanın zaman ve mekan eksenleri boyunca geçirmiş olduğu bedensel ve kültürel değişimler ise 'insan evrimi'nin konusunu oluşturur ve insan evrimi de doğal olarak "bilimsel bir kuram"dır. Bilimsel kuram nedir? Yayınlarda, genel anlamıyla bilimsel kuram, *nesnelerde ve olaylarda var olduğu gerek gözlenmiş gerek öngörülmüş düzenliliklere bir gurup olguyu, insan imgeleminde bilimsel bir ussallık içinde açıklamayı amaçlayan geniş kapsamlı düşünsel yapı* olarak tanımlanır. "Bilim" ve onun doğal uzantısı olan "bilimsel kuramların" temelinde çağdaş nitelikte olmaları, geçerli verilerin ışığında güncel bilgileri yansıtmaları ve o an için mevcut kanıtları gerçekçi ve tarafsız bir şekilde kamuya sunmaları yatar. Bir önceki cümlede geçen ". . . o an için mevcut kanıtlar . . ." tümcesi bilimsel yargıların zaman içinde değişebileceğine işaret etmekte ve geçerli olanın geçmişteki bazı düşünce veya görüşlerin değil, güncel bilgilerin esas alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle de bilimin zaman içinde ortaya çıkan yeni belge ve verilerin ışığında da değişmek zorunda olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Buna örnek olarak da bir dönem için geçerli olan, yani o çağın düşünce sistemini yansıtan ve Thales-Pythagoras-Aristo ve Arkimedes gibi bazı ünlü düşünürlerle simgelenebilen Eski Yunan Biliminin, günümüz için geçerli olan XXI. yüzyıl bilimiyle örtüşmediği hatırlatılmalıdır. Zaten bilimin temelinde önceden kabul edilmiş bazı düşünceleri devamlı olarak aynen tekrarlamak değil, zaman içinde ortaya çıkan gerçekleri kamuya sunmak gelir. "Öncü ve İnsansı'lar"ın konu edildiği makalede de vurgulanmaya çalışıldığı gibi, bilimin yukarıda değinilen bu temel özelliği nedeniyle, aynı bilim insanının zaman içinde gerçekleştirdiği çeşitli çalışmalarında farklı yaklaşımlar sergilemesi ve hatta aynı kişinin zaman içinde ileri sürdüğü farklı savlardan bazılarının

birbiriyle çelişmesi dahi olağan bir durumdur. Böyle bir durumla karşılaşıldığında da bunun nedeni, bilimle uğraşan kişilerin zaman ekseni boyunca ortaya çıkan yeni kanıt-veri-belgelerin ışığında daha önce önerdikleri veya savundukları görüşlerden bazılarını baştan ele alarak, onları güncelleştirmelerinin zorunlu hâle gelmiş olması gerçeği yatar. Bu da bilimin kaçınılmaz nitelikteki doğal sonuçlarından biridir.

Özetlenen bu koşullardan ötürü, yukarıda da değinildiği gibi, ileride okuyacağınız değişik makalelerde (temel ilkeler veya ana yaklaşımlar değişmeksizin aynı kalırken) olgu, olay veya fosil bulguların bazılarının farklı şekilde yorumlanmış olması kuşkusuz dikkatinizi çekecektir. Bu farkların esas nedeni de kitabın ilerdeki bölümlerinde yer alan her makalenin değişik tarihlerde kaleme alınmış olmasıdır. Her makalede sunulan bilgi o tarihteki geçerli verileri yansıtır. Bu nedenle de değişik makalelerin yazım tarihleri arasında geçen zaman içinde söz konusu konuyla ilgili ortaya çıkan yeni bulgu, belge veya gerçekleştirilen çalışmalar daha önceki örneklerde değinilen bazı görüşleri doğrudan etkilemiş olması doğaldır. Okurun makalelerin içeriğinde gözlemleyebileceği bazı farkların esas nedeni de işte budur. Sonuç olarak, gerçekleri kamuya yansıtmayı kendine amaç edinen bilimin durağan (statik) veya donuk olmadığı, yapısal esnekliğinin bulunduğu ve bu nedenle de zaman içinde ortaya çıkan yeni belge veya bulguların ışığında, gerektiğinde değiştirilmek suretiyle güncellenebilir nitelikte olduğunun unutulmaması bir kere daha önemle hatırlanmalıdır.

ÖNCÜ VE İNSANSI'LARA AİT BAZI FOSİL ÖRNEKLER

Bu çalışmada, güncel bilgilerimiz doğrultusunda, insan evriminin çeşitli dönemlerinde karşılaşılan bazı fosil "öncü" ve "insansı" bulgular ele alınacak ve bunların biyokültürel özelliklerinin irdelenmesine çalışılacaktır. Başka bir deyişle bu çalışma birbiriyle bağlantılı ve/fakat farklı iki yapısal eksen etrafında odaklanmaktadır. Bunlardan ilki evrim boyunca karşılaşılan söz konusu "öncü" ve "insansı"ların bedensel özellikleri, ikincisi ise bu kalıntıların bazılarının olası kültürel nitelikleridir. Konunun ayrıntılarına girmeden önce vurgulanması gereken en önemli husus, temel özelliği değişmezlik veya statiklik olan dogmaların aksine, bilimin çağdaş bir olgu olduğu ve durağan, başka bir deyimle de donuk olmaması nedeniyle zaman içinde ortaya çıkan yeni belgelerin ışığında, gerektiğinde değiştirilmek suretiyle, güncellenebilir nitelikte olmasıdır. Burada önemli olan ve altı özellikle çizilmesi gereken husus, bilimin çağdaş nitelikte olması, geçerli verilerin ışığında güncel bilgileri yansıtması ve o an için elde mevcut kanıtları tarafsız ve gerçekçi bir şekilde bilim dünyasına sunmasıdır. Bilimin temelinde bilinen bazı düşünceleri devamlı olarak aynen tekrarlamak değil, gerçekleri ortaya çıkartmak yatar. İşte bilimin bu temel özelliği nedeniyle de zaman içinde aynı bilim insanının değişik çalışmalarında farklı yaklaşımlar sergilediği, hatta ileri sürdüğü bu farklı savlardan bazılarının birbiriyle çeliştiği dahi görülebilir. Bunun ardında, bilimle uğraşan kişilerin zaman ekseni

boyunca ortaya çıkan yeni belgelerin ışığında (daha önce önerdikleri veya savundukları bazı görüşleri) tekrar ele alarak, güncelleştirmelerinin zorunlu hale gelmiş olması gerçeği yatar. Konumuzu oluşturan insan evrimi söz konusu edildiğinde ise bu yalnızca doğaldır ve bazı çevrelerce ileri sürüldüğü gibi [bağnazların kabul ettikleri görüşler zaten sorgulanamaz ve tartışılamaz] bilim insanlarının zaman zaman kendi kendileriyle ters düşmelerinin (*oksimoron*) ve [tabii gene onlara göre] evrim düşüncesinin zaten gerçek dışı olmasının bir kanıtı değil, tam aksine bilimin çağdaşlık ve tarafsızlığının somut gereğidir.

Bu aşamada, Türkçe terminoloji ile ilgili önemli bir soruna da değinilmesi gerektiği kanısındayım. İngilizcedeki *"ape"* kelimesi goril, şempanze, orangutan ve gibon türü primatları ifade eden ortak bir terimdir- tıpkı Almanca karşılığı olan *"der Affe"* gibi. Bu kelimenin (*ape/der Affe*) Türkçe'mizde genel olarak kabul edilmiş tek bir karşılığı yoktur ve bunu ifade için birkaç farklı söz dizisi kullanılır. Bu tanımların arasında "insansı maymun", "kuyruksuz maymun" ve "gerçek maymun" en yaygın olarak kullanılanlardır. Hatta "*ape*" sözcüğünün, genel antropoloji konusunda Türkçe olarak yayınlanmış en kapsamlı kitaplardan birinde, aynen İngilizce'de olduğu gibi hiç değiştirilmeden 'ape' olarak kullanılmış olduğu da hatırlatılmalıdır (Saran, 1993:44). Bu çalışmada ise *"ape"*in karşılığı olarak TDK yayınlarından Zooloji Terimleri Sözlüğü'nde önerilen "gerçek maymun" tanımı kullanılacaktır (Karol, 1963:366). Ayrıca gene bu çalışmada, fosil hominid kalıntılarından söz ederken geçen 'insansı' sözcüğünün de İngilizce'deki *"protohominid / protohuman"* deyimlerinin karşılığı olarak kullanıldığını da vurgulamak gerektiği kanısındayım. '**Öncü**' sözcüğü ise, hominid'lerin "insanlaşma süreci" boyunca karşılaşılan ve söz konusu dönem itibariyle biyolojik evrimlerinin henüz ön veya başlangıç aşamalarını yaşamakta olan 'ilk/en eski insansıları' betimlemek için kullanılacaktır.

Evrim aşaması boyunca karşılaşılan bazı öncü ve insansıların bedensel özelliklerine geçmeden önce hem esas veri kaynağımızı oluşturan ve hem de paleoantropolojinin olmazsa olmaz türdeki temelini meydana getiren 'fosil'lere ve söz konusu bu fosillerin göreli azlığına değinmek istiyorum. Hem konumuzun esasını oluşturan öncü ve insansılar ile hem de diğer tüm canlılara ait kalıntıların fosilleşmeleri,

üstelik fosilleştikten sonra da günümüze kadar ulaşabilmeleri, gerçekten zor koşullar altında yer alan ender bir durumdur. Bir canlının (ileride bilime katkıda bulunacak şekilde) fosilleşebilmesi için onun yaşamı sona erdikten sonra ilk görünümünü fazlasıyla bozabilecek türden dış etkenlerin etkisi altında kalmamış olması, süratle gömülmesi, gömüldükten sonra da çabucak çürümemesi ve asıl önemlisi bedensel yapısında da fosilleşebilecek türden sert dokuların bulunmasıdır. Türümüz konu edildiğinde (koşullar olanak sağladığı takdirde) zaman içinde özellikle dişler ve beden kemikleri fosil haline dönüşebilir; bu dönüşümün fiilen gerçekleşebilmesi için de tabii çok uzun bir süreç gerekir. Genel anlamda fosillerin gün ışığına çıkartılması ve değerlendirilmesi için yalnızca onların fosilleşmeleri yetmez; söz konusu mevcut örnekler tektonik ve/veya diger doğal olaylar sonucu tamamen kaybolup gitmeden önce onların önemini saptayabilecek nitelikteki paleontologların gün ışığına çıkan bu yeni verileri bilimsel anlamda değerlendirmeleri de gerekir. Kısacası, yukarıda özetlemeye çalışılan koşullar nedeniyle konumuzu oluşturan insan evrimine ışık tutabilecek türdeki fosillerin göreli olarak sayıca azlığını doğal olarak kabul etmek gerekir. Hatta bir adım daha ileri giderek (abartılı nitelikte de olsa) asıl olağan dışı olanın, söz konusu bu fosillerin sayıca azlığı değil de neredeyse onların mevcudiyetleri olduğu bile söylenebilir. Zaten asıl önemli olan, eldeki mevcut belgeleri tarafsız bir tutumla gerçekci ve bilimsel sonuçlar elde etmeye yönelik olarak değerlendirmek ve yorumlamaktır.

Biyolojik anlamda genel evrim süreci içinde, Primat'ların kendi içinde bölünerek (simgesel anlamda) **Y** biçimine dönüştüğü, dip/sap kısmının ortak kökü ifade ettiği, yukarıdaki çatallardan birinin farklı maymun türlerini (pongid'leri), digerinin ise başta "öncüler", sonra "insansılar" (*Protohominids / Protohumans*) ve son olarak da nihayet biz 'insanlar' olmak üzere fosil ve çağdaş tüm hominid'leri oluşturmaya başladığı ayrışma aşamasının ilk dönemlerinde (Arsebük, 1995:25-34) bugünkü bilgilerimiz doğrultusunda karşılaşılan en eski öncümüz (6 farklı bireye ait değişik bedensel kalıntılarla temsil edilen) ***Sahelanthropus tchadensis*** olarak kabul edilmektedir (Brunet *et.al.,* 2002:145-151; Brunet *et.al.*, 2005:752-755; Gibbons, 2006:208-21). Söz konusu öncüye ait fosil bulgular Kuzey Orta Afrika'da, Kuzey

Çad'da (Toros-Menella) ele geçmiştir. Bulunduğu jeolojik katmanın 7-6 milyon yıl öncelerine (Geç Miyosen'e) ait olduğu, o dönemde yörede bir gölün bulunduğu, gölün etrafının otlak ve ormanlarla kaplı olduğu ve farklı türlerden pek çok canlının da buralarda yaşadığı saptanmıştır. *S. tchadensis*'in kalıntılarına rastlanan dönem, pongid'ler içinde en yakın soydaşımız olan şempanze ile "öncü"lerin evrimsel anlamda birbirinden ayrılarak her birinin biyolojik değişimini kendi yönünde sürdürmeye başladığı başlangıç aşamalarına rastlamaktadır. Yapılan çalışmalar *S. tchadensis*'in boyunun yaklaşık 100cm ve beyin oylumunun 360-370 cc kadar olduğunu göstermektedir.

Belirgin kaş kemerleri mevcuttur. Yüz yapısının yassı ve düz olduğu anlaşılmıştır. Diş mineleri kalın, ancak dişlerin boyları küçüktür. Böyle bir diş yapısı, türleri mevsimden mevsime değişen kök ve yumru gibi oldukça sert bitkileri yiyerek beslenmiş olduğuna işaret etmektedir. Bulunan fosil kemik kalıntıları bu öncü türünün yaşamını genelde ağaçların üzerinde geçirmiş olduğu, ancak yuvadaki yavrularına yiyecek taşırken ellerinden belirli ölçüde yararlandığı ve bu nedenle de iki ayak üzerinde de, dik olarak da yürümüş olabileceğine işaret etmektedir. Bu yargıyı özellikle kafatasının dibinde (tabanında) yer alan *foramen magnum*'un bulunduğu yer, dolayısiyle kafatasının omurgalarla oluşturduğu açı doğrudan desteklemektedir. Görüldüğü gibi, bu öncünün beden yapısında, evrimsel bakımdan hem ilkel (pongid) ve hem de gelişkin (hominid) nitelikteki farklı özelliklere birlikte rastlanılmaktadır.

Biyolojik bakımdan pongid ve öncülerin arasındaki bedensel ayırımının yer almaya başladığı zaman diliminin başlangıç aşamalarına rastlayan dönemde karşılaşılan çeşitli fosil bulgularda hem pongid (özellikle biyolojik yönden en yakın soydaşımız olan şempanze) ve hem de hominid'lere özgü değişik fiziksel özelliklere birlikte rastlanılması evrimsel anlamda doğaldır. Burada sınıflandırmayı yapabilmek için önemli olan bunlardan hangisinin (veya hangilerinin) daha ağır bastığıdır.

Ancak böylesine durumlar, yukarıda da değinildiği gibi, zaman zaman bazı bağnaz çevrelerce (bilimsel gerçekleri saptırmaya yönelik amaçlı bir yaklaşımla) evrimin zaten yer almadığını veya gerçek

maymunlarla bizler arasında doğrudan bir ata-torun ilişkisinin bulunduğuna işaret eden örnekler olarak da gösterilmiştir. Böylesine bir yargı yalnızca belirli nedenlere bağlı bir yaklaşımı ifade eder. Çünkü gerçekte bu durumun esas nedeni insanın evrim sürecinde izlenen bedensel değişimlerin tümünün hep birlikte, topluca ve aynı anda gerçekleşmemesi, yani değişik organlardaki yapısal değişimlerin farklı zamanlarda yer alması, başka bir deyişle insanların 'mozaik evrime' tâbi olmaları ve ayrıca gerçekleşen her organ değişiminin son halini alması için de uzun bir zaman sürecine gereksinim olmasıdır. İlk bulunduğu dönemde *S. tchadensis*'de karşılaşılan ilkel nitelikteki bazı özelliklerinden ötürü bir pongid türü olabileceği görüşü ileri sürülmüşse de, günümüzde artık bir öncü örneği olduğu konusunda bilim adamları tarafından genel fikir birliğine (*consensus*'a) ulaşılmıştır (Palmer, 2010:50).

Zaman ekseni boyunca *S. tchadensis*'i izleyen öncü türü gene Afrika'da, Kenya'da Tugen Tepeleri'nde bulunmuş olan ***Orrorin tugenensis***'dir (Finlayson, 2010:28; Galik *et.al.* 2004:1450-1453; Gibbons, 2006:193-207). Mevcut fosil belgeler 5 değişik bireye ait 22 farklı örnekten oluşur. Ele geçen uyluk kemikleri (*femur*) bu fosil öncünün de iki ayağı üzerinde ve dik olarak yürümüş olduğunu göstermektedir. Kafatasına ait elimizde kalıntı yoktur. Bulunduğu katman *S. tchadensis*'e kıyasla biraz daha geç bir döneme, 6.1 ile 5.7 milyon yıl öncelerine (bu da Geç Miyosen'e) aittir.

İlk bulunduğunda A*ustralopithecus ramidus* olarak tanımlanan (White, *et.al.*, 1994:306-312), ancak zaman içinde gerçekleştirilen ayrıntılı çalışmalar sonunda *Australopithecus*'lardan farklı bir tür olduğu anlaşıldığı için adı ***Ardipithecus ramidus*** olarak değiştirilen fosil öncüye gelince, bu örnek Kuzey Etiyopya'da / Aramis'de, Gen Suwa'da ele geçmiştir ve 4.4 milyon yıl kadar önce yaşamış olduğu anlaşılmaktadır. Kafatası, leğen kuşak kemiği, kol ve bacaklara ait etraf kemikleri, el ve ayak kemikleri gibi ele geçen çeşitli bedensel kalıntılarından boyunun yaklaşık 120 cm, ağırlığının 50 kg ve beyin oylumunun da 300-350 cc olduğu anlaşılmaktadır. Belirgin kaş kemeri ve birbirine yakın göz çukurları bu primat örneğini gerçek maymunlara yaklaştırırken *foramen magnum*'un bulunduğu yer kafatasının belkemiğinin üzerinde dik olarak durduğunun ve böylece

iki ayak üzerinde yürüdüğünün kanıtıdır. Ayrıca alt etraf kemikleri de bu yargıyı destekler niteliktedir. Gerçekleştirilen ekolojik çalışmalar yaşadığı dönemde iklimin genelde rutubetli olup, çevrenin ağaçlık ve ormanlarla kaplı olduğunu, ancak zamanla iklimin giderek kuraklaştığı, ağaçlık alanların azaldığı ve bunların yerini savanaların aldığına işaret etmektedir. Dişlerinin biçimi, yapısı ve mikro-aşınımlarının incelenmesi sonunda *A. ramidus*'un çeşitli meyva, yaprak, kök ve bunlara ilave olarak küçük Memeli'leri (protein) yemek suretiyle beslenmiş olduğunu göstermektedir. Öncüler arasında yer alan *A. ramidus*'da özellikle *pelvis*/leğenkuşağı kemiğinde olduğu gibi bir yandan gerçek maymun (şempanze) diger yandan ise insansal özelliklerin bir arada bulunması, başka bir deyişle aynı canlıda bu farklı iki primat türünün bedensel özelliklerine birlikte rastlanılması, yukarıda da değinildiği gibi, pongid - hominid türleri arasındaki biyolojik farklılaşmadaki esas başlangıcın (**Y**'nin çatal bölümündeki ayırımın) hayli önceki bir zaman diliminde yer almış olduğunun ve bu türlerin her birinin evrimini kendi yönünde sürdürmeye başlamasının çok daha eskilere gittiğinin bir başka kanıtıdır. Bu aşamada (değinilen diğer fosil öncülerde de görüldüğü gibi) günümüz verileri ışığında insanın "insanlaşmasının" ilk kanıtı veya birinci basamağı olan iki ayak üzerinde ve dik olarak yürüme yeteneğinin hem beyinin anlamlı bir şekilde büyümesinden ve hem de alet yapabilme olgusundan çok önce gerçekleşmiş olduğunu özellikle yinelemek yararlı olur. Kısacası, günümüz verileri, mozaik evrime bağlı olarak insanın insanlaşmasının ilk veya başlangıç aşamasının, bu primat türünün dik ve iki ayağı üzerinde yürüyebilme yeteneğine ulaşması olduğunu kanıtlamaktadır.

Australopithecus afarensis'e gelince (yaygın adıyla '**Lucy**') (Johanson, D. – M.E. Edey, 1981; Johanson, D. – B. Edgar, 1996:124-130), bu öncü türüne ait beden kemiklerinin %23'ü gibi büyük bir bölümünün toplu olarak ele geçtiği 1974 yılındaki ilk bulguya Hadar/Etiyopya'da rastlanılmış (Levha 1), daha sonra da aynı türe ait çeşitli örneklerle Orta Afrika'nın doğusunda, başka yerlerde de karşılaşılmıştır (Levha 2). Geç Pliyosen'de, 3.6 ile 2.9 milyon yıl önceleri, yaşamış olan bu öncü türün erkeklerinin boylarının yaklaşık 150 cm / ağırlıklarının 45 kg, dişilerinin ise 105 cm / ağırlıklarının

da 29 kg ve beyin oylumlarının erkeklerde 438-500 cc, dişilerinde ise 385-425 cc olduğu saptanmıştır. Erkek ve dişi örnekler arasında belirgin bir cüsse farkı (dimorfizim) vardır. Daha önceki örneklerde olduğu gibi bu öncü türünde de hem şempanzelere ve hem de biz insanlara özgü farklı bedensel özellikleri birlikte izlemek mümkündür (Palmer, 2010:65). Kafatasında, yüzün alt bölümünün dışa doğru çıkıntılı yapısı (*alveolar prognatism*), beyin oylumunun hayli düşük olması, gelişkin kaş kemerlerine rastlanılması ve dişlerin ilkel bir yapı göstermesi yakın soydaşımız şempanzeleri anımsatmaktadır.

Ancak kafatasının vücudun üstünde dik duracak şekilde yer alması, alt etraf kemiklerinin (bacaklarının) hem yapısı ve hem de üst etraf kemiklerine kıyasla boylarının daha uzun olması ise bu öncü türünün insanlarda olduğu gibi iki ayak üzerinde ve dik olarak hareket etmiş olduğunun kanıtıdır. Zaten bu yargıyı ileride değinilecek olan ünlü Laetoli ayak izleri de desteklemektedir. Yaşadığı dönemde, yörede akarsuların bulunduğu, genelde tropik ve tabii rutubetli bir iklimin egemen olduğu anlaşılmaktadır. Böylesine sulak bir bölgede bitki ve hayvan âleminin zengin olduğu, bol miktarda meyve ve kabuklu yemiş ağaçlarına rastlanıldığı ve *A. afarensis*'in de esas gıdasını bunlardan sağladığı saptanmıştır. Ayrıca, protein gereksinimini çevrede yaşayan yırtıcı hayvanların av artıklarından sağlamış olması gerekir. Eski nehir yataklarında bir tür tatlısu midyesi, yayınbalığı ve timsah ile karada öküzgiller, iri boyda atlar, filler, su aygırları, gergedanlar, büyük boy kaplumbağalar, çeşitli kemirgenler ve ağaçlık alanlarda yaşamış olan geyik türü hayvanlara ait fosil örnekler de ele geçmiştir (Palmer, 2010:68).

Yukarıda bu öncü türünün dik ve iki ayak üzerinde yürümüş olduğuna değinilmişti. *A. afarensis*' in ilk saptanışından birkaç sene sonra, Etiyopya'daki Laetoli mevkiinde 1978 yılında bulunmuş olan *hominid* ayak izleri (Raichlen, *et.al.* 2008:112-117) söz konusu öncünün (*A. afarensis* / Lucy) en azından 3.6 milyon yıl öncelerinden itibaren iki ayak üzerinde ve dik olarak yürümüş olduğunun bir başka somut belgesini oluşturduğu belirtilmelidir (Levha 3). Eldeki veriler, yörede bulunan Sediman adlı volkanın zaman zaman kül püskürttüğünü, bir süre sonra da bu küllerin bulut tabakaları halinde yere çöktüğünü, başta yumuşak olan bu kül tabakasına basan canlıların

ayak izlerinin bir kopyasının çıktığını, küller daha sonra soğuyarak sertleştiğinde de bu izlerin olduğu gibi kaldığını göstermektedir. (Levha 4). Bunlara 'fosil ayak izleri' denir (Levha 5). Yapılan araştırmalar bu kül tabakasının üzerinde kuşlardan fillere kadar değişen 20 farklı hayvana ait pek çok iz saptanmıştır. Bu fosil ayak izlerinin arasında, iki ayak üzerinde ve dik olarak yürüdüğü konusunda hiç kuşku olmayan *hominid*'lere ait izlerin bulunmuş olması özellikle ilginçtir. İzler, birinin boyu 140 cm (olasılıkla erkek), digerinin ise 120 cm (herhalde dişi) olan iki farklı bireye aittir (Cela-Conde § Ayala, 2007: 90-91; Day, 1985:115-127; Palmer, 2010:70). Anlaşılan, bölgede mevcut olan orman ve ağaçlık alanların zaman içinde seyrekleşmesi, yörede yaşayan öncülerin iki ayak üzerinde yürümeye başlamalarını büyük ölçüde etkilemiştir. Ağaçlar tüm hayatın geçtiği yer olmaktan artık giderek çıkmış, yaşamın büyük bir bölümü zorunlu olarak yerde geçirilmeye başlanmış, bu arada besi de daha ziyade yerden sağlanmıştır. Bu aşamadan itibaren de ağaçların, öncülerin giderek genel yaşam alanları olmaktan çıktıkları ve artık herhangi bir tehlike anında tırmanılmak suretiyle düşmandan korundukları sığınma alanları haline dönüşmüş olmaları gerekir. Üstelik, anlaşılan insanların iki ayak üzerinde ve dik olarak yürümelerinin tek değil, **1**) ellerini kullanarak yuvadaki yavrulara yiyecek taşıyabilmek, **2**) savanadaki boyları uzun olan otların üzerinden bakmak suretiyle çevreyi kontrol edebilmek, **3**) yoğun ultraviyole (UV) içeren tropik güneş ışığının vücuda vereceği melanom ve katarakt gibi zararları (içgüdüsel olarak) en düşük düzeye indirebilmek ve **4**) uzun mesafeler katedilirken dört ayakla değil de iki ayak üzerinde yürümenin daha az enerji sarfını gerektirmesi gibi birden fazla olası nedeninin olduğu (Cela-Conde § Ayala, 2007:97-99), böylece bunların bir veya birkaçının ortak sonucu da insanların yaşamlarını belirli bir aşamadan itibaren dik ve iki ayak üzerinde sürdürmelerine neden olmuştur.

Zaman yönünden belli bir süre sonra karşılaşılan bir başka öncü/insansı da ilk defa geçen yüzyılın ilk çeyreğinde, Güney Afrika'da saptanmış olan ***Australopithecus africanus***'dur (Dart, 1925: 195-199). İlk bulunuş tarihinden günümüze kadar geçen süre boyunca ele geçen aynı türe ait örnek sayısı bir haylidir. 4 ile 2.4 milyon yıl önce yaşadıkları saptanmış olan bu türün erkeklerinin boy ortalaması

138 cm / ağırlıklarının 41 kg (Levha 6), dişilerinin boyları 115 cm / ağırlıklarının 30 kg ve tür olarak da beyin oylumlarının 452 cc olduğu, ağaçlarla kaplı ve ılıman bir ortamda yaşamış oldukları anlaşılmaktadır. Aynı dönemde fosil sırtlan, fil ve at türlerinin de yörede mevcut olduğu saptanmıştır (Palmer, 2010:84). Ağaçlara tırmanabilme yetenekleri ile beyin oylumlarının fazla olmayışı bunları gerçek maymunlara yaklaştırırken, iki ayak üzerinde ve dik olarak yürümeleri, diş yapılarının insansı özellikler göstermesi, çene kaslarının fazla gelişkin olmaması da insana özgüdür. Bu bağlamda genel besi kaynaklarının temelini yöredeki bitkisel gıdaların oluşturduğu söylenebilir. Bunlara ilave olarak börtü-böcekten sağladıkları protein ve baldan elde ettikleri glukoz ile beslenmiş olmaları gerekir (Palmer, 2010:85). Bir süre öncesine kadar ilk başarılı "avcılar" olarak betimlenmelerine karşın (Washburn-Lancaster, 1968:293), günümüzde bu yargı bir hayli değişmiş ve "avcıdan" ziyade panter ve kaplan gibi kedigiller tarafından "avlanılanlar" olarak sınıflandırılmaya başlanılmışlardır (Levha 7). Ancak çok önemli bir özelliklerinin de bilhassa vurgulanması gerekir ve o da ellerinin yapısıdır. El kemiklerinin yapısı gerçek maymunlardan ziyade *Homo* türü fosillerinkine benzemektedir; bu da güçlü bir olasılıkla alet yapabilmiş olma yetenekleri bakımından özel bir öneme sahiptir.

Bu aşamada (ileride vurgulanacak olası durumlarından ötürü) öncü/insansı fosil örneklerinden *Paranthropus aethiopicus* ve *Australopithecus garhi*'ye değinilmesinin zorunlu olduğu inancını taşıyorum. *P. aethiopicus* türü fosil örneklerine 2.7 ile 2.3 milyon yıl önceleri arasında kalan dönemde gene D. Afrika'da, Batı Turkana/ Etiyopya'da rastlanılmıştır (Klein, 2010:194). Bedensel yapıları ana çizgileriyle *A. afarensis*'e benzer. Kafatasının ön kısmı, yani burunun altındaki bölüm dışarı doğru çıkıntılı olup (*alveolar prognatism*), beyin oylumu da 410 cc dolayındadır. Elmacık kemikleri çıkıntılı, *foramen magnum* ise kafatasının dibindedir. Azı ve küçük azılar oldukça iridir ve asıl önemlisi kesici dişlerle köpek dişlerinin boyları arasında belirgin bir farkın olmamasıdır. Diş yapıları, ana besinlerinin yoğun bir şekilde çiğneyerek öğüttükleri bitkisel nesneler olduğuna işaret

etmektedir[1]. Genel anlamda bedensel yapıları hem gerçek maymunlar gibi ağaçlara tırmanabildiklerine ve hem de bizler gibi iki ayak üzerinde ve dik olarak yürüyebilmiş olduklarına işaret etmektedir (Klein, 2010:226-228).

Australopithecus garhi'ye gelince (Asfaw, *et.al.,* 1999:629-635; de Heinzelin, *et.al.*, 1999:625-629) bu fosil türün yaklaşık 2.5 milyon yıl ve bundan kısa bir süre önceki dönemde D. Afrika'da, Etiyopya'da / Orta Awash yöresinde yaşadığı anlaşılmaktadır. *A. garhi* (kısmen geçici nitelikte de olsa) barınak (*home-base*) kullanan, yani gündüz dolaştıktan sonra akşamları gene aynı yere dönen ilk fosil öncü/insansı türü olabilir (F.C.Howell† ile özel konuşma). Kafatası yapısı genel hatlarıyla *A. afarensis*'e benzer; yüzün alt kısmı dışa doğru çıkıntılıdır. Dişlerinin yapısı ve boyutları *Homo* türü fosilleri andırmakta, beyin oylumlarının ise 450 cc dolayında olduğu anlaşılmaktadır. Uyluk kemikleri (*femur*) ise uzun bir yapı göstermekte ve böylece iki ayak üzerinde dik olarak yürümüş olduğunu kanıtlamakta, buna rağmen kol kemikleri ve ayaklarının yapısı ağaçlara tırmanabildiğine de işaret etmektedir. Bu örneğin de daha önce değinilen çeşitli fosil öncü ve insansılar gibi yaşamını (ortaklaşa olarak) hem ağaç üzerinde ve hem de yerde sürdürmüş olması gerekir. Dişi ve erkekler arasında boyut farkı oldukça belirgindir.

Kısa bir süre öncelerine kadar egemen olan genel yargının aksine, son zamanlarda tartışılmaya başlanan ve 1.8 ile 1.5 milyon yıl önceleri yaşamış olduğu bilinen *Paranthropus robustus* (Levha 8) ile alet yapım ve kullanım ilişkilerine kısaca değinmeden önce genel olarak alet kavramı üzerinde durmada yarar olduğu kanısındayım. Alet oluşturabilmek insanın genel anlamdaki evrimsel değişimini doğrudan etkilemiş olan önemli bir olaydır. Özellikle vurgulanması gereken husus, alet yapımının biyolojik anlamda genlerle ilgisi olmayan ve sadece zaman içinde görerek, duyarak, anlayarak, kısacası

---

1 Son zamanlarda gerçekleştrilen bir çalışma, bulunduğu dönemde iri ve sağlam yapılı dişlerinden ötürü sert nesneleri çiğneyerek beslendiği sanılan ve bu nedenle de (şaka yollu) "ceviz-kıran" lakabı ile de anılan *Paranthropus boisei*'nin ana besin türünün, dişlerinde biriken karbon izotoplarının incelenmesi sonunda artık ot ve kamıştan oluştuğunun kesinlik kazandığını bu aşamada, dolaylı bir bilgi olsa da, aktarmak yararlı olabilir (Zorich, 2011:13).

özümsenmek suretiyle öğrenilen kültürel nitelikte bir davranış olduğudur. Bu da, daha önceleri denenerek geliştirilmiş bazı tekniklerin kuşaktan kuşağa aktarılması, yani bunların görülmesi, anlaşılması ve sonra da uygulanması demektir. Alet yapılabilmesi hem zihinsel ve hem de bedensel nitelikte olan çift yönlü, iki farklı olgunun ortak sonucudur. İnsan elinden çıkma oldukları kabul edilen ilk aletler söz konusu edildiğinde, değinilen bu zihinsel olgu, ileride biçimlendirilmek suretiyle oluşturulacak olan aletin zaten orada bir yerde duran ham maddenin içinde yattığını (yani bulunduğunu) algılayabilmektir. Bu da kuşkusuz belirli bir soyutlama yeteneğini gerektirir. Ancak, alet oluşturmak için yalnızca soyutlama yetmez. Öngörülen aleti gerçekleştirmek, başka bir deyişle fiilen uygulamaya dönüştürebilmek için bedensel nitelikte bazı özelliklerin mevcut olması da şarttır. Olmazsa olmaz türdeki bu bedensel özelliklerin başında üç boyutlu olarak görebilme yeteneği ve buna ilave olarak ellerin yapısı gelir; anlaşılan, öncü ve insansılarda üst etraf kemiklerinin yürümeye (hareket etmeye) olan katkılarının şu veya bu şekilde sona ermesi, ellerin artık başka işler yapmaya yönelmesine neden olmuştur. Swartkrans (G. Afrika) gibi bazı buluntu yerlerinde saptanan *P. robustus*'lara ait parmak kemikleri, bu öncü/insansı türün el yapısının alet yapmaya uygun olabileceği (Klein, 2009:214) ve elleriyle bir nesneyi tutarken Pongid'lere özgü "kavrama"dan tamamen farklı bir şey olan "hassas tutuşu" da (Arsebük, 1995:29-30) gerçekleştirmiş olduklarına işaret etmektedir. Pongid'ler herhangi bir şeyi tutarken yalnızca "kavrama", hominid'ler ise güç/kuvvet gerektiren durumlarda "kavrama", ince iş yaparken ise "hassas tutuş" yöntemini uygular. Kavrama gerçekleştirildiğinde, eldeki nesne parmakların iç kısımları ile avuç arasında tutulur. Hassas tutuş ise bütünüyle farklıdır ve bu yöntem uygulandığında eldeki nesne başparmak ile elin diger parmakları (özellikle işaret ve orta parmak) arasında yer alır. Hassas tutuşta asıl önemli olan başparmaktır ve bunun gerçekleşebilmesi için başparmağın sadece sağa-sola doğru oynaması değil, her yöne hareket edebilmesi zorunludur; bu özelliğe sahip olan insanların elleriyle 58 farklı hareketi gerçekleştirebildikleri saptanmıştır (Campbell, 1985:47). Böylesine bir durum da ancak *flexor pollicis longus* gibi insanlarda bulunan ve/fakat gerçek maymunlarda karşılaşılmayan bazı kasların

mevcudiyetine bağlıdır. İnsan ve ataları konu edildiğinde insanların elleri ile hangi hareketi uygulayacakları yapılacak işin niteliğine göre değişmektedir– buna güncel bir örnek olarak duvara keserle çivi çakarken "kavramanın", ameliyat sırasında neşter (bistüri) kullanırken ise "hassas tutuşun" gerçekleştirilmesi gösterilebilir.

Alet-insan ilişkisi irdelenirken sorulması gereken önemli bir soru da kimlerin (daha doğrusu kimin) alete ihtiyacı olduğudur. Anlaşılan, yaşamını yalnızca biyolojik kökenli doğal yetenekleriyle sürdürebilme imkânı olmayan, başka bir deyişle yaşamını devam ettirebilmek için doğal nitelikteki bedensel özelliklerini mutlaka destekleyecek ve onları güçlendirecek türden beden dışı bazı yardımcı kaynaklara zorunlu olarak gereksinim duyan ve bunlar olmadığı takdirde de uzun vadede hayatını sürdürebilme olasılığı olmayan türdeki canlının alet oluşturup, kullanmaya gereksinimi vardır. Doğada yaşayan 1.500.000'i aşkın canlı türü içinde yukardaki tanıma koşulsuz uyan tek örnek de insandır. İşte bu nedenle, bazı kültür tarihçisi uzmanlar insanın oluşturup-kullandığı aletleri genellemek suretiyle bunları "beden dışı organlar" olarak tanımlarlar.

P. robustus türü insansıların alet yaptıkları ve yaşamlarını da oluşturdukları aletlerin desteğiyle sürdürdürmeye başladıkları görüşü son zamanlarda yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu öncü fosil ile birlikte aynı arkeolojik tabakalarda bulunmuş olan bazı hayvan kemiklerine ait kalıntılar, özellikle bu hayvan kemiklerinin ait oldukları türlerin seçimi, bunların kırılma/yarılma biçimleri, üzerlerinde kullanım sonucu oluştuğu anlaşılan izler tümünün benzer işler için kullanılmış olduklarına işaret etmektedir (Palmer, 2010:94). Değinilen bu örnekler iri hayvanların etraf kemiklerinden oluşur; gerek sivri uç kısımlarında ve gerekse uzun kenarlarında yoğun kullanım izlerine rastlanır. Bu kemik örneklerinin bitki türlerinin köklerini topraktan çıkartılması veya akkarınca (*termite*) yuvalarının deşilmesi gibi işler için kullanılmış olmaları akla yakın gelmektedir.

Günümüze ulaşabilmiş olan ve tartışmasız alet oldukları kabul edilen en eski örneklerin yapımında ise ham madde olarak taş kullanılmıştır. Bunların içinde en eskileri 2.6 milyon yıl önce yapıldıkları anlaşılan ve Etiyopya'da Gona mevkiinde bulunmuş olanlardır

(Semaw, *et.al.* 2003:169-177). Bunları biraz daha geç dönemlere, 2.4 ile 2.3 milyon yıl öncelerine ait olan yine Etiyopya'daki Hadar ve Omo örnekleri ile Kenya'daki Lokalalei bulgusu izler. Ancak, kısa bir süre önce taş alet yapım ve kullanımının çok daha eski bir zaman dilimine, Gona bulgularından yaklaşık 800.000 yıl daha öncelerine, başka deyişle 3.4 milyon yıl kadar eskilere gittiğine dair bir sav ileri sürülmüştür (McPherron, *et.al.,* 2010:857-860). Buna göre, gene Etiyopya'da, ancak bu sefer Dikika yöresinde, bazı kemiklerin üzerindeki etin taş aletlerle sıyrılması sırasında olası aletlerin bırakmış olması gerektiği ileri sürülen çeşitli izler saptanmış ve bunlar da taş aletlerin kullanıldığını gösteren kanıtlar olduğu ileri sürülmüştür. Bu izleri bıraktığı ileri sürülen taş aletler ise henüz ele geçmemiştir. Somut kanıt eksikliği nedeniyle bu yargıyı (en azından şimdilik) yalnızca bir varsayım olarak değerlendirmek ve tartışmasız kabul edilen en eski taş aletleri de günümüzden 2.6 milyon yıl önceki Gona örnekleri olarak kabul etmek yerinde olur.

İnsanların biyokültürel evrimi boyunca, başka bir deyişle insanın farklı insanlaşma aşamaları içinde, insan ile alet ilişkileri çok önemli bir yer tutar (Arsebük, 2007:57-62) ve bu da doğal olarak 'alet oluşturan en eski fosil insan türü hangisidir?' sorusunu gündeme getirir. Söz konusu bu önemli soruya farklı dönemlerde yanıt aranmış (Leakey, 1966; Wymer, 1984), ancak ortaya çıkan yeni yeni bulgular (bilimin çağdaşlık ve tarafsızlığının doğal gereği olarak) o aşama için ulaşılmış olan yargıların zamanla tekrar gözden geçirilmelerine neden olmuştur. Örneğin, kısa bir süre öncesine kadar *Homo habilis*'in günümüze ulaşabilmiş olan ilk taş aletleri oluşturan fosil insan türü olduğu, aksini savunan bazı az sayıdaki görüşe rağmen (Arsebük, 1995:56) genelde kabul edilmekteydi. Zaten 'beceri sahibi' veya 'yetenekli' anlamına gelen *habilis* sıfatının bu fosil türü için kullanılmasının nedeni de bu insanların alet yapabilme becerisi veya yeteneğine sahip olduklarının yaygın olarak kabul edilmesinden kaynaklanıyordu. Bu yargının, kısmen günümüz için de geçerli olduğu hatırlatılmalıdır.

Homo habilis (Levha 9) türü fosil insanın bedensel özelliklerine gelince, erkeklerin boylarının yaklaşık 131 cm, ağırlıklarının da 37 kg olduğu, dişilerinin ise 100 cm boyunda ve 32 kg geldikleri

saptanmıştır. *H. habilis*'in 2.3 ile 1.6 milyon yıl önceleri arasındaki zaman diliminde yaşamış olduğu ve beyin oylumlarının 510 cc ile 650 cc arasında değiştiği, ortalamasının ise 612 cc olduğu anlaşılmıştır. Günümüzde *H. habilis* türü insanlar ve alet oluşturma yetenekleri olduğu savına tekrar göz atıldığında, yukarıda da değinildiği gibi, bilimin çağdaşlık ve tarafsızlığının somut niteliğine bağlı olarak insan-alet yapım ilişkilerine artık farklı bir açıdan yaklaşılması gerektiği görülür. Bunun temel nedeni, gerçekleştirilen tarihleme çalışmalarının bir yandan tartışmasız insan elinden çıkma en eski taş alet örnekleri olduğu kabul edilen ve 2.6 milyon yıl öncelerine tarihlenen Gona bulguları ile diger yandan 2.3 ile 1.6 milyon yıl önceleri yaşamış olduğu anlaşılan *H. habilis* türü fosil insanın yaşam döneminin birbirleriyle bütünüyle örtüşmediğine işaret etmesidir. *H. habilis* türü fosil insanların yaklaşık 2 milyon yıl öncelerinden itibaren karşılaşılmaya başlanan ve bir süre boyunca insan elinden çıkma ilk taş alet endüstrisi olduğu varsayılan Oldowan türü örnekleri (Leakey,1966:462-466) oluşturan kişiler oldukları konusunda kuşku yoktur. Ancak bugün sorulması gereken soru artık Oldowan'dan eski olduğu anlaşılan Gona gibi daha önceki dönemlerde gerçekleştirilen taş alet endüstrilerini kimlerin yaptığıdır? Söz konusu ilk taş aletleri gerçekleştiren insanlar her kim olursa olsun, o aletlerle aynı zaman dilimi içinde yaşamış olan, başka bir deyişle kendi yaşam dönemleri o aletlerin oluşturulduğu çağ ile örtüşen kişiler olması gerekir. Bu bağlamda, günümüz verileri ışığında, *Homo* türü ilk insan en eski taş aletlerin oluşturulduğu zaman diliminden kısa bir süre sonra ortaya çıktığına göre, söz konusu bu en eski aletleri yapanların *H. habilis*'den önce ve bu en eski taş aletlerin yapıldığı dönemde yaşamış olan fosil insansı/insan türlerden birinin olması gerekir. Bugünkü bilgilerimiz doğrultusunda en eski taş aletlerle doğrudan ilişkili olarak ele geçen, başka bir deyişle kimler tarafından oluşturulduklarına ışık tutabilecek türden fosil insan kalıntıları şimdilik ele geçmemiştir; bu nedenle de *H. habilis*'den önce yaşamış olan hangi fosil insan türünün söz konusu bu ilk aletleri oluşturduğu konusunda kesin bir yargıya ulaşmanın henüz imkânı yoktur. Ancak bu konuda (güncel bilgilerimiz doğrultusunda) *Australopithecus africanus*, *Paranthropus aethiopicus* ile *Australopithecus garhi*'yi gerek yaşadıkları dönem(ler) ve gerekse

anatomik yapıları (bedensel özellikleri) açısından güçlü birer aday olarak kabul etmek akla yakın gelmektedir. Örneğin, bir zamanlar bazı *Australopithecus* türleri ile bağdaştırılan kemik-diş-boynuz endüstrisi (*osteodontokeratic culture*) konusundaki savlar (Dart, 1960: 134-143) tekrar hatırlanacak ve daha geniş kapsamlı olarak düşünülecek olursa, böyle bir olasılığın mevcudiyetini, günümüz verileri ışığında baştan ele alarak değerlendirmek kanımca yararlı olacaktır. 'Bugün' insanın biyokültürel evrimi ile ilgili her şeyi en küçük ayrıntısına kadar bildiğimizi ileri sürmek yanlış olur; ancak 'dünden' daha fazla şey bildiğimiz de bir gerçektir. Gelecekteki çalışma ve bulguların bu konuyla ilgili tartışmalara son verme olasılığının güçlü olduğu unutulmamalıdır.

İstanbul / Feneryolu
Ağustos 2011

Kısa bir ek:
Australopithecus sediba

Bu çalışma tamamlanarak baskıya verildikten sonra, G.Afrika'da bir mağarada bazı fosil iskelet kalıntılarının bulunduğu konusunda (8 Eylül 2011 tarihinde) çeşitli bilgiler yayınlanmıştır. Bu yeni bilgiler yaklaşık 2 milyon yıl (arkeometrik tarihleme sonuçlarına göre 1.977 milyon yıl) önce yaşamış olduğu anlaşılan ve *Australopithecus sediba* adıyla bilim dünyasına tanıtılan bir fosil türüne aittir. Ele geçen fosil bulgular sağ ele ait tüm kemikler, ayak kemikleri ve leğen kuşağı kemiğinden (*pelvis*) oluşmaktadır. Gerçekleştirilen ilk çalışmalar *A. sediba*'nın daha geç dönemlerde karşılaşılan *Homo* türleri gibi iki ayak üzerinde ve dik olarak yürüdüğüne, ancak ağaçların üzerindeki bir yaşam tarzını da henüz bütünüyle terk etmemiş olduğuna işaret etmektedir. El kemiklerinin iki farklı tür yapıya birlikte sahip olmaları özellikle dikkat çekicidir. Parmaklar sağlam yapılı ve uzundur. Böylesine bir parmak yapısı ağaçlara tırmanmaya uygun nitelikte olup, gerçek maymunlara özgü bir oluşuma işaret eder. Buna karşılık başparmak *Homo* türlerinde olduğu gibi hem oldukça uzun olup, hem de farklı yönlere doğru hareket edebilecek nitelikte bir yapıya sahiptir. Bu özellikler *A. sediba*'nın "hassas tutuşu" gerçekleştirebilmiş olduğuna işaret etmektedir. El kemiklerinin yapısında izlenen ve bir yandan gerçek maymunlara ve öbür yandan da insana özgü bu iki farklı özelliğin, evrimsel anlamdaki bedensel değişimlerin topluca ve tümününde aynı zamanda yer almadığına, başka bir deyişle "mozaik evrimin" gerçekleşme yöntemine dair yeni bir kanıtı oluşturduğu vurgulanmalıdır. Kesin sonuçlara ulaşabilmek için henüz erken olmasına rağmen bazı uzmanların söz konusu bu yeni bulgunun (*A. sediba*'nın) *Australopithecus*'larla *Homo erectus* arasındaki köprüyü doğrudan oluşturduğu görüşünü savunmakta olduklarını da vurgulamak yararlı olabilir.

(**Kaynak:** *New York Times,* 8 Eylül 2011)

KAYNAKÇA

Arsebük , G.
1995 *İnsan ve Evrim,* Ege Yayınları, İstanbul.

Arsebük, G.
2007 "İnsanın 'İnsanlaşma' Aşamalarının Önemli Bir Basamağı: İlk Aletlerin Yapımı", Alparslan, M. – M. Doğan-Alparslan – H. Peker (Ed.), *Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan*, VITA, Ege Yayınları, İstanbul: 57-62.

Asfaw, B. – T. White – O. Lovejoy *et al.*
1999 "Australopithecus garhi: A new species of early hominid from Ethiopia", *Science* 284: 629-635.

Brunett, M. – F. Guy – D.R. Pilbeam *et al.*
2002 "A new hominid from the Upper Miocene of Chad, Central Africa", *Nature* 418: 145-151.

Brunett, M. – F. Guy – D.R. Pilbeam *et al.*
2005 "New material of the earliest hominid from the Upper Miocene of Chad", *Nature* 434: 752-755.

Cambell, B.
1985 *Humankind Emerging,* Little, Brown and Comp., Boston.

Cela-Conde, C. J. – F.J. Ayala
2007 *Human Evolution-Trails from the Past,* Oxford University Press, New York.

Dart, R.A.
1925 "Australopithecus africanus: The man-ape of South Africa", *Nature* 115: 195-199.

Dart, R.A.
1960 "The bone tool manufacturing ability of Australopithecus prometheus", *American Anthropologist* 62: 134-143.

Day, M.H.
1985 "Hominid locomotion- from Taung to the Laetoli footprints", *Hominid Evolution: Past, Present and Future,* P.V. Tobias (Ed.), Alan R. Liss, New York: 115-127.

Dominguez-Rodrigo, M. – T.R. Pickering – S. Semaw *et al.*
2005 "Cutmarked bones from Pliocene archaeological sites at Gona, Afar, Ethiopia: Implications for the function of the world's oldest stone tools", *Journal of Human Evolution* 48: 109-121.

Finlayson, C.
2010 *The Humans Who Went Extinct,* Oxford University Press, New York.

Galik, K. – B. Senut – M. Pickford *et al.*
2004 "External and internal morphology of the BAR 1002'00 Orrorin tugensis femur", *Science* 305: 1450-1453.

Gibbons, A.
2006 *The Race to Discover our Earliest Ancestors-The First Human,* Doubleday, New York.

de Heinzelin – J.D. Clark – T. White *et al.*
1999 "Environment and behavior of 2.5 million year old Bouri hominids", *Science* 284: 625-629.

Johanson, D. – M.E. Edey
1981 *Lucy: The Beginnings of Humankind, Simon and Schuster,* New York.

Johanson, D. – B. Edgar
1996 *From Lucy to Language, Simon and Schuster,* New York

Karol, S.
1963 *Zooloji Terimleri Sözlüğü,* (Türk Dil Kurumu Yayınları, No. 209). Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Klein, R.G.
2009 *The Human Career-Human Biological and Cultural Origins,* The University of Chicago Press, Chicago.

Leakey, M.D.
1966 "A review of Oldowan Culture from Olduvai Gorge, Tanzania", *Nature* 210: 462-466.

McPherron, S.P. – Z. Alemseged – C.W. Marean *et al.*
2010 "Evidence for stone-tool-assisted consumption of animal tissues before 3.39 million years ago at Dikika, Ethiopa", *Nature* 466: 857-860.

Palmer, D.
2010 *Origins-Human Evolution Revealed,* Octopus Books, New York.

Raichlen, D.A. – H. Pontzer – M.D. Sockol
2008 "The Laetoli footprints and early hominin locomotor kinematics" *Journal of Human Evolution* 54: 112-117.

Saran, N.
1993 *Antropoloji,* İnkilâp Kitabevi, İstanbul.

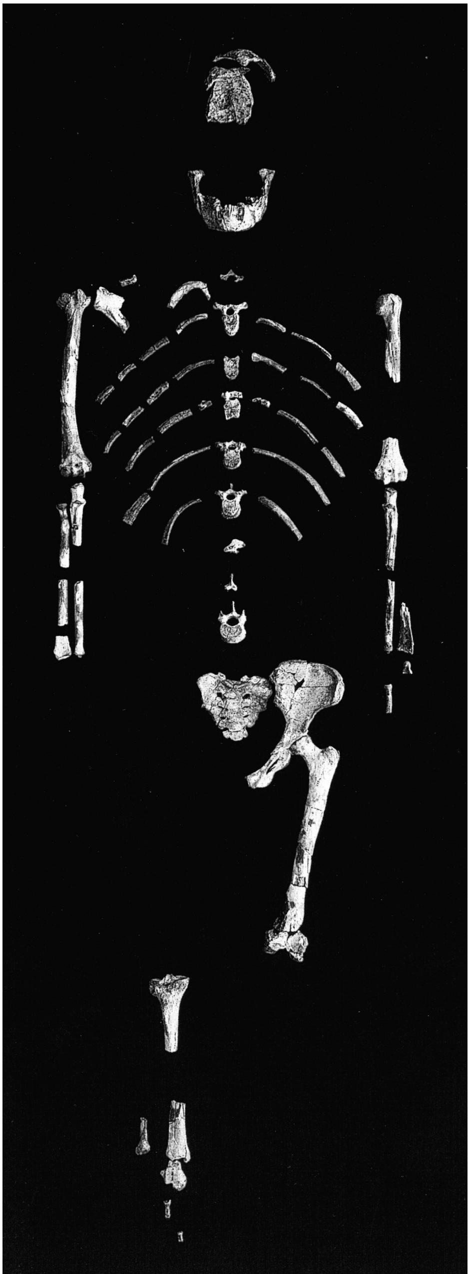
Semaw, S. – M.G. Rogers – J. Quade *et al.*
2003 "2.6-Million-year-old stone tools and associated bones from OGS-6 and OGS-7, Gona, Afar, Ethiopia", *Journal of Human Evolution* 45: 169-177.

Washburn, S.L. – C.S. Lancaster
1968 "The Evolution of Hunting", *Man the Hunter,* Lee, R.B. – I. De Vore (Eds.): 293-303, Aldine Publishing Comp., Chicago.

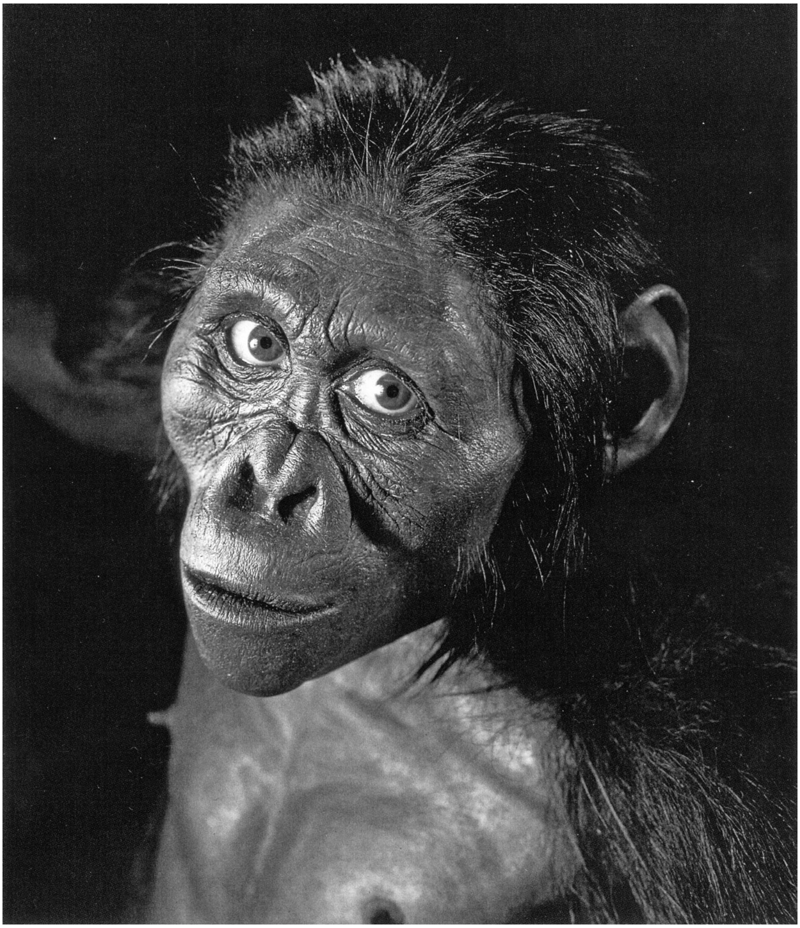
White, T. – G. Suwa – B. Asfaw
1994 "*Australopithecus ramidus*, a new species of early hominid from Aramis, Ethiopia", *Nature* 371: 306-312.

Wymer, J.
1984 *The Paleolithic Age,* St.Martin's Press, New York.

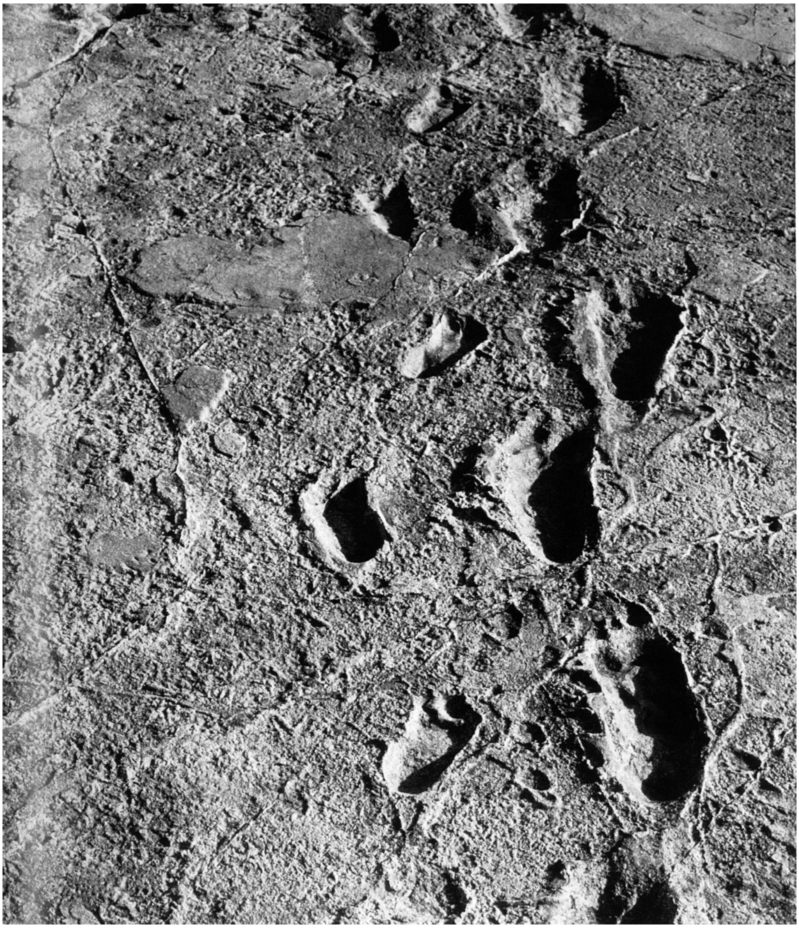
Zorich, Z.
2011 "Toothsome evidence" *Archaeology* 64/5: 13.

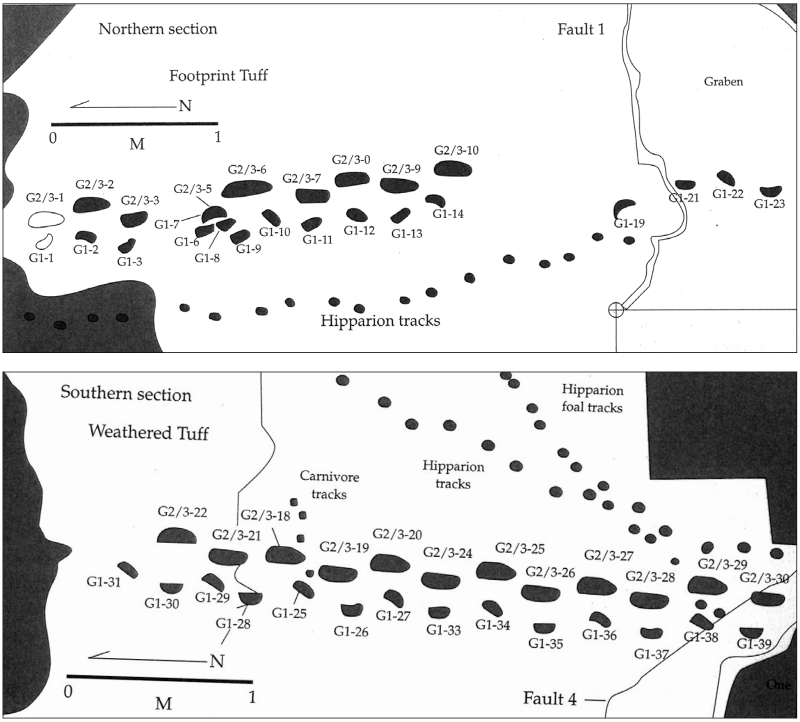
Levha 1
A. afarensis- **Lucy** /
Toplu olarak ele geçen ilk bulgu
Alıntı yeri
Johanson, D. – B. Edgar.
1996:125

Levha 2
A. afarensis / Canlandırma
Alıntı yeri: Palmer, D. 2010:59

Levha 3
Laetoli ayak izleri
Alıntı yeri: Palmer, D. 2010:69

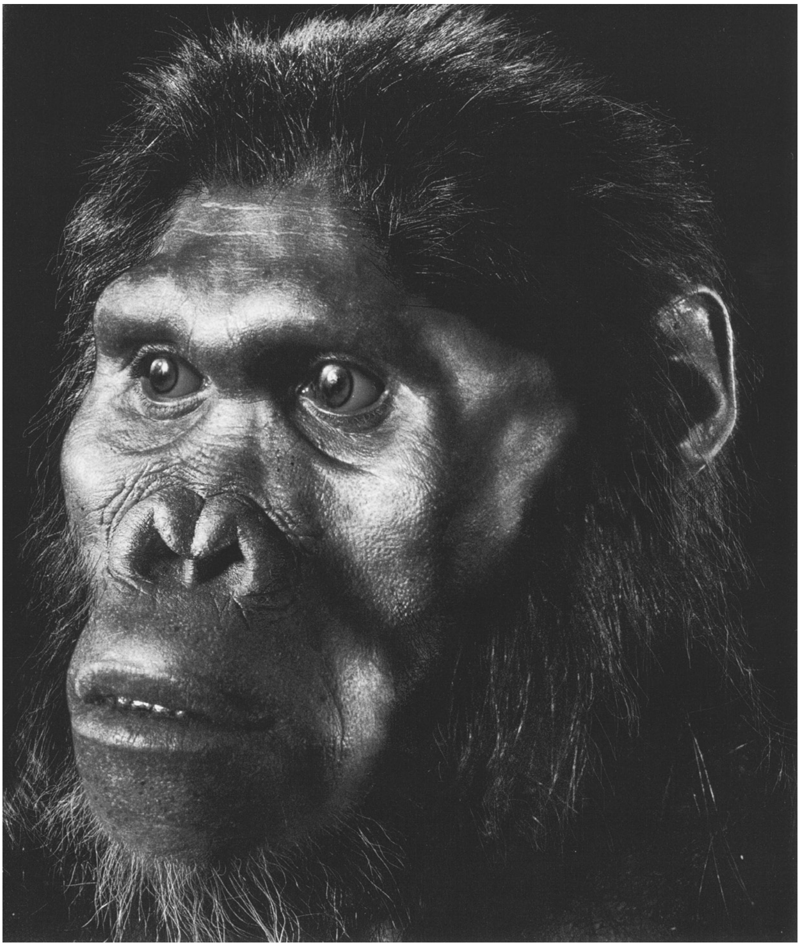
Levha 4

Laetoli ayak izlerinin çizimi

Alıntı yeri: Cella-Conda, C.J. – F.J. Ayala. 2007:90

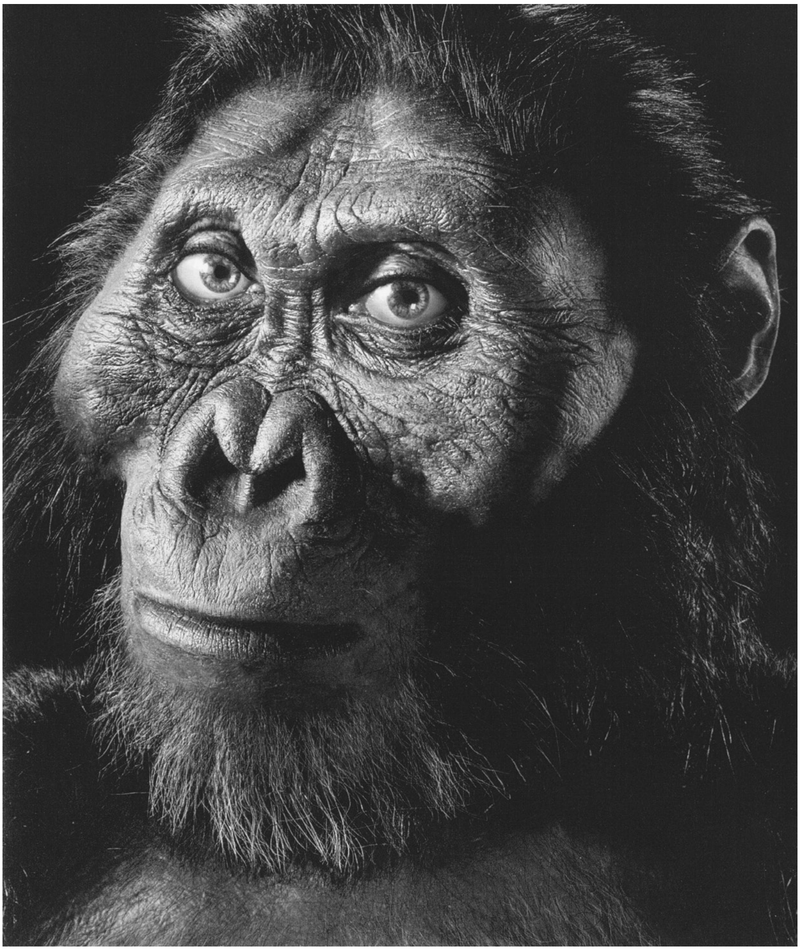
Levha 5
Laetoli ayak izinin ayrıntısı
Alıntı yeri: Johanson, D. – B. Edgar. 1996:133

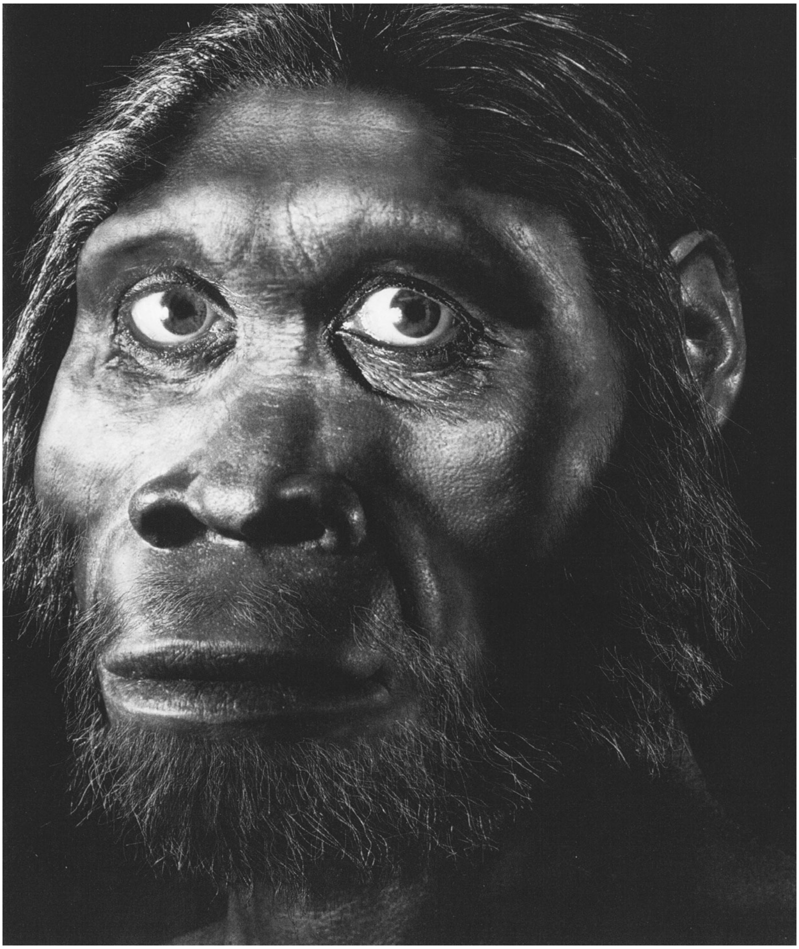
Levha 6
A. africanus / Canlandırma
Alıntı yeri: Palmer, D. 2010:81

Levha 7
A. africanus'un Büyük Kediler tarafından avlanmaları / çizim
Alıntı yeri: Palmer, D. 2010:88

Levha 8
P. robustus / Canlandırma
Alıntı yeri: Palmer, D. 2010:87

Levha 9
H. habilis / Canlandırma 9
Alıntı yeri: Palmer, D. 2010:99

FOSİL KALINTILARIN IŞIĞINDA İNSANLIĞIN BAŞLANGIÇ AŞAMALARINA AİT BAZI *“HOMİNİD”* ÖRNEKLERİ

Günümüz antropolojik verileri, zoolojik anlamda insanın da (*Hominid*’lerin de) insansımaymungiller (*Pongid*’ler) gibi Primat’lar ana takımının bir üyesi olduğu ve zaman içinde bu iki cinsin ortak köklerinden ayrılmak suretiyle her birinin evrimini kendi yönünde sürdürmeye başladığını göstermektedir. Günümüzde, bilim dışı bazı çevrelerce ve belirli amaçlara yönelik olarak zaman zaman ileri sürüldüğü gibi *Pongid*’lerle *Hominid*’ler arasında bir ata-torun ilişkisi yoktur; böylesine bir yaklaşım da yalnızca gerçekleri maksatlı olarak saptırmadan ibarettir. Günümüz bilimsel verileri *Pongid*’lerle *Hominid*’ler arasında doğrudan bir ata-torun ilişkisinin bulunmadığını, yani maymunların hiç bir şekilde insanların atası olmadığını açıkça kanıtlamaktadır. Başka bir deyişle de bizler maymunların zaman içindeki evrim ve değişimleri sonunda bugünkü durumumuza ulaşmış değiliz. Adı geçen bu her iki cinsin arasındaki genetik bağ yalnızca aynı (ortak) kökten gelmiş olmalarından ibarettir. Evrimsel kanıtlar, söz konusu iki cinsin birbirinden bir kere ayrıldıktan sonra her birinin evrimini kendi yönünde ve digerinden bağımsız bir şekilde sürdürmüş olduğu konusunda kuşkuya yer bırakmamaktadır.

Oldukça geniş kapsamlı bir terim olan *Hominidae*, insanın zaman içinde kökleri kurumuş öncülleri, tüm fosil atalarımız ve günümüzde

yaşamakta olan bütün *Homo sapiens* türlerini kapsar. Günümüz paleoantropolojik verileri, *Hominid*'ler (insansılar, fosil atalarımız ve çağdaş insanı içeren zoolojik aileye giren tüm örnekler) ile *Pongid*'lerin (bunların içinde de özellikle genetik anlamda en yakın soydaşımız olan şempanzelerin / *Pan troglodytes*) arasındaki evrimsel ayırımının, Afrika Kıtası'nda, günümüzden yaklaşık 8 ile 7 milyon yıl önceleri arasında kalan zaman dilimi içersinde yer almaya başlamış olduğuna işaret etmektedir. Bu ayırımın gerçekleşmesinden sonra da, yukarıda değinildiği gibi, bir yandan insansımaymungiller, diger yandan da insanın evrimlerini ayrı ayrı ve her biri de kendi doğrultularında sürdürmek (ve tabii zaman içinde her ikisi de kendi içinde değişmek) suretiyle bugunkü hallerine ulaştıkları bilimsel bir gerçektir.

Paleoantropologların genelde paylaştığı ortak görüşe göre, *Pongid*'lerle en eski *Hominid* örneklerini birbirinden ayıran en belirleyici ölçüt, ilk *Hominid* örneklerinin dahi kural olarak iki ayaklarının üzerinde (*bipedal*), dik ve bel kemiklerinin de yere 90°lik bir açı oluşturacak şekilde hareket etmiş, yani yürümüş olmalarıdır. Bütün olarak ele alınıp, bir genellemeye gidilecek olursa, mevcut belgeler *Pongid–Hominid* ayırımının gerçekleştiği döneme ait saptanabilmiş en eski *Hominid* örneklerinin (doğal koşullarda *quadrupedal* bir şekilde, yani dört ayaklarının üzerinde hareket eden) *Pongid*'lerden farklı bir biçimde, yalnızca insana özgü olan iki ayak üzerinde ve dik olarak (*bipedal*) yürümeleri dışında, dış görünümleri ele alındığında biz günümüz insanının tıpa tıp aynısı olmadığı ve kısmen *Pongid*'leri andırdığı da söylenebilir.

Buna örnek olarak beyin oylumlarının (hacimlerinin) insanlarınki kadar değil de yaklaşık *Pongid* ölçülerinde olması ve aynı zamanda kafatası ile genel yüz yapılarının da onlarınkine benzemesi gösterilebilir. Söz konusu örneklerin (*Pongid*'lerde olduğu gibi) ön etraf kemiklerinin (kollarının) alt etraf kemiklerine (bacaklarına) kıyasla daha güçlü ve uzun olduğu görülür. Bu da en azından ilk *Hominid* örneklerinin yerde, iki ayaklarının üzerinde ve dik olarak yürüdükleri kadar, kollarını kullanmak suretiyle ağaçlara da tırmanmak ve daldan dala geçmek suretiyle oldukça rahat bir şekilde hareket etmiş olabileceklerinin kanıtıdır. Bu en eski örneklerin beden boylarının yaklaşık çağdaş şempanzeler kadar olduğu ve her iki cinsin boyutları

arasında cüsse farkının olduğu (*dimorphism*), başka bir deyişle erkeklerin dişilere kıyasla daha iri oldukları da anlaşılmaktadır.

Pongid – Hominid (belki daha gerçekçi bir yaklaşım ve deyimle "proto-şempanze" ve "proto-insan") ayırımının gerçekleşmeye ve zaman ekseni boyunca insansıların artık giderek insan olmaya başladığı döneme ait saptanmış olan en eski örneklerin sayısı şimdilik fazla değildir. Doğal olarak bunların tümü de insanlığın evrimsel anlamdaki oluşum yeri (beşiği) olduğu anlaşılan Afrika Kıtası'ndan elde edilmiştir.

Bunların arasında özellikle Etiyopya'da Orta Awash yöresindeki *Ardipithecus kadabba*, Kuzey Çad'daki Djurab Çölü'ndeki *Sahelanthropus tchadensis* ve Batı-Orta Kenya'daki Tugen Dağlık bölgesinde ele geçmiş olan *Orrorin tugenensis* fosil bulgularının belirtilmesi gerekir. Bu buluntuların sayısı şimdilik az gibi görünebilir. Ancak bunların hepsinin yalnızca son 8-10 sene içinde ele geçmiş ve/veya bilim dünyasına tanıtılmış oldukları düşünülecek olursa, önümüzdeki yıllarda bu tür fosil belgelerin sayıca fazlalaşacağı ve bilgilerimizin de artacağını varsaymak aşırı bir iyimserlik olmayacaktır.

Ardipithecus kadabba'ya (Haile-Selassie, 2001; Haile-Selassie, Suwa, White, 2004) ait buluntular özellikle bazı diş örnekleri ile çeşitli etraf kemiklerine ait kalıntılardan ibarettir ve bunlarla günümüzden 5.800.000 ile 5.200.000 yıl önceleri arasındaki zaman diliminde karşılaşılır. Şimdiye kadar saptanabilmiş olan fosil bulgular en azından 7 farklı bireye aittir.

Sahelanthropus tchadensis (Brunet, Guy, Pilbeam, Lieberman *et.al.* 2005; Guy, Lieberman, Pilbeam, Ponce de Leon, *et.al.* 2005) ise hemen hemen tüm bir kafatası, dört çene kemiği parçası ve dört diş örneği ile temsil edilir. Beyin oylumunun 360-370 cc dolayında olduğu hesaplanmıştır. Buluntular en azından 6 farklı bireye aittir. *Sahelanthropus tchadensis* bulguları ile birlikte aynı jeolojik katmandan ele geçen Memeli hayvanlara ait fosiller bu türün günümüzden 7 ile 6 milyon yıl kadar önceleri yaşamış olduğuna işaret etmektedir.

Orrorin tugenensis'e (Galik, Senut, Pickford, Gommery *et.al.* 2004) ait fosil bulgular çene kemiğine ait parçalar, muhtelif dişler ve bedenine ait çeşitli kemiklerdir. Bunların arasında ele geçmiş olan

bir üst bacak kemiği (*femur*) özellikle ilginçtir. Bu bulgunun osteoanatomik yapısı (bacak kaslarının kemiğe olan bağlantı noktaları) söz konusu *Hominid*'in hem günümüz insanı gibi iki ayağının üzerinde dik olarak yürüyebilme ve hem de şempanzeler gibi ağaçlara tırmanabilme özelliklerine sahip olduğuna işaret etmektedir. Birlikte ele geçen fosil hayvan kalıntıları *Orrorin tugenensis*'in göl kenarında, oldukça sulak ve savanaların egemen olduğu, ancak ağaçların da hayli yoğun olarak bulunduğu bir çevrede yaşamış olduğunu kanıtlamıştır. Kesin tarihlemesi henüz yapılamamış olan bu örneğin de yaklaşık >6 milyon yıl önceleri yaşamış olduğu (Klein, 2009:244) söylenebilir. Mevcut fosil buluntuların 5 farklı bireye ait olduğu anlaşılmaktadır.

Bir sonraki *Australopithecus* aşamasına geçmeden önce değinilmesi gereken başka bir eski *Hominid* örneği de Etiyopya'da, Orta Awash bölgesinde 4.500.000 ile 4.300.000 yıl önceleri ve Kuzey Kenya'da Kanapoi ve Allia'da, oldukça sulak ve ağaçlık bir yörede yaşamış olduğu anlaşılan *Ardipithecus ramidus*'dur. İki ayak üzerinde ve dik olarak yürüdüğünü kesin olarak kanıtlayan alt bacak kemiğinin de (*tibia*) bulunmuş olmasına rağmen güçlü ön etraf kemikleri gerektiğinde ağaçlara da rahatlıkla tırmanabilmiş olduğuna işaret etmektedir. Çift yönlü bir hayatının olduğu ve yaşamını hem iki ayak üzerinde dik olarak yerde yürüyerek ve hem de ağaçların üzerinde sürdürmüş olma ihtimali akla yakın gelmektedir. Diş mineleri kalındır. *Ardipithecus ramidus*'un zaman içinde, yaklaşık 4.200.000 yıl önceleri, evrimleşmek/değişmek suretiyle *A.anamensis*'e dönüşmüş olma ihtimali unutulmamalıdır.

İnsanın evrimsel oluşumunun ele alındığı zaman dilimindeki *Pongid - Hominid* farklılaşım aşamasının sayıca hayli sınırlı bu olası en eski örneklerine (Cela-Conde & Ayala, 2007:106-166) ana hatları ile değindikten sonra ele alınması gereken gurubu *Australopithecus*'lar oluşturur (Gibbons, 2006: 88-97; Jolly, 2009; Klein, 2009: 131-249, 271-280, 728-732). Yukarıda değinilen ve şimdiye kadar saptanabilmiş olan bu en eski *Hominid* örneklerinin aksine, *Australopithecus*'lara ait buluntu sayısı hayli fazladır. İlk saptanıp, bilim dünyasına tanıtılma ve adlandırılmaları (Dart, 1925) 85 yıl kadar öncelerine giden, ancak o dönemde insanın hem fiziko-biyolojik geçmişi ve hem de evrimsel aşamaları konusundaki

bilgilerin günümüz düzeyinde olmaması nedeniyle de adları (yani *Australopithecus* sözcüğü) bugün için anlamsız ve gerçeği yansıtmayan bir deyim olan "Güney Maymunu" anlamına gelir. Bu *Hominid*'lerin de öncekiler gibi yalnızca Afrika Kıtası'na özgü olduğu hatırlatılmalıdır. Bir bütün olarak ele alındıklarında yaklaşık 4.200.000 ile 1.400.000 yıl önceleri yaşadıkları anlaşılmaktadır.

Australopithecus ailesini oluşturan fosillerin hangi farklı türlerden oluştuğu konusunda uzmanlar arasında esası doğrudan etkilemeyen türdeki bazı ayrıntılarla ilgili tartışmalar olmasına rağmen, genelde kabul edilen ayırıma göre bunlar kendi içlerinde (alfabe sırasına göre) *A. afarensis, A. africanus, A. anamensis, A. boisei (*veya *Paranthropus boisei), A. garhi* ve *A. robustus (*veya *Paranthropus robustus)* gibi farklı alt türlere ayrılır. *Australopithecus* olarak sınıflandırılan bütün fosillerin yerdeyken iki ayak üzerinde ve dik olarak yürümüş oldukları tartışma götürmez. Ayrıca, genel anlamda diş yapıları da *Pongid*'lerden farklıdır ve özellikle köpek dişlerinin (*canine*) boyunun diğer dişlerin boyuna kıyasla daha uzun olmaması, kesici dişler ve azıların yapısı, ayrıca altçenelerinde köpek dişleri ile birinci ön azıların (*premolar*) arasında bir boşluk (*diastema*) bulunmaması da bakımından bunlar *Pongid*'lerden ayrılmakta ve insana yaklaşmaktadırlar.

Bir bütün olarak genel anlamda, *Australopithecus*'lara gelince, popüler anlamda ünlü Lucy'nin de (Johanson, 1996) dahil olduğu *A. afarensis* (Klein,2009: 207-218) örnekleriyle yaklaşık 3.800.000 ile 2.900.000 yıl önceleri arasında kalan dönem boyunca karşılaşılır; bu dönem otlakların yörede yaygın olduğu bir zaman dilimidir. Beyin oylumları ise fazla olmayıp, ortalaması 434 cc dolayındadır. Köpek dişleri erkeklerde daha iri, dişilerde daha ufaktır; ancak her iki cinste de söz konusu bu dişin boyunun diger dişlere kıyasla fazla büyük olmadığı vurgulanmalıdır. Belirtilmesi gereken bir başka özellikleri de aynı dişin (köpek dişinin) boyunun şempanzelerinkine kıyasla daha küçük olduğudur. Erkek ile dişi örneklerin arasında bir cüsse farkının (*dimorphism*) olduğu anlaşılmaktadır. Erkeklerin ortalama beden ağırlığı 45 kg ve boylarının da 151 cm olmasına karşılık, dişiler 29 kg ve 105 cm kadardır. Diş minelerinde izlenen mikro-aşınma, bu örneklerin daha ziyade kök, tohum, sert ve taneli meyveler ve fındık ile ceviz türünden kabuklu meyve türündeki bitkisel gıdalar ve

çekirge türü böceklerle beslenmiş olduğunu göstermektedir. Zaman zaman yörede yaşamış olan bazı ufak hayvanları yakalayarak onları da yemiş olmaları ve çevrelerindeki etoburların yemek artıklarına da ortak olmuş olmaları akla yakın gelmektedir.

Etiyopya, Kenya ve Tanzania'dan çeşitli bulguların elde edildiği *A. afarensis*'in 3.800.000 ile 3.700.000 yıl önceleri (şimdiye kadar saptanabilmiş kendisinden bir önceki *Hominid* olan) *A. anamensis*'in yerini almış olması gerekir. Üst etraf kemiklerinin yapısı gerektiğinde ağaçlara da rahatlıkla tırmanabilmiş olmalarına rağmen alt etraf kemikleri ve ayak kemiklerinin genel yapısına ilave olarak kafatasında bulunan büyük deliğin (*foramen magnum*) bulunduğu yer, başka bir deyişle bu deliğin kafatasının arkasında değil aksine dibinde olması, başlarının dört ayaklı hayvanlarda olduğu gibi bedenlerinin ön tarafında değil, üst kısmında yer aldığını gösterir. Bu da tabii örneklerin yerde rahatlıkla iki ayakları üzerinde ve dik olarak yürümüş olduklarının kanıtıdır. Tanzania/ Laetoli'de saptanmış ve 3.600.000 yıl öncelerine tarihlenen ünlü ayak izlerinin de *A. afarensis*'e ait olduğu anlaşılmıştır. Son olarak (yani tıpkı insan gibi iki ayak üzerinde ve bel kemiği de yere 90°lik bir açı oluşturacak şekilde yürümüş olan) *A. afarensis*'in insan öncülü olarak sınıflandırılmasındaki temel özellik olan bu iki ayak üzerinde ve dik olarak yürümesini sağlayan alt etraf kemiklerinin biçim ve yapıları dışında, yüzlerinin ileriye doğru biraz çıkıntılı olması (*prognathism*) ve beyin hacmlerinin de fazla büyük olmaması gibi bazı bedensel özellikleri bakımından (özellikle zoolojik anlamda yakın soydaşları olan ve belli bir süre önce de köklerinin ayrıldığı) şempanzeleri (doğal olarak) andırdıkları da söylenebilir.

Bu aşamada belirtilmesi gereken bir husus da konu ile ilgili bazı kişiler, *A. afarensis*'in yaklaşık 2.900.000 yıl öncelerinden itibaren evrimini üçe ayrılarak sürdürdüğü, bu dallardan birinin *A. africanus*, ikincisinin *Paranthropus* ve üçüncüsünün de öncül *Homo*'yu oluşturmuş olabileceği görüşündedir (Klein, 2009:730).

A. anamensis'e gelince, eldeki belgeler bu türün 4.200.000 ile 3.800.000 yılları arasındaki süre içinde Kenya'da (Turkana Gölü'nün doğusunda Allia Körfezi ile Güney-Batısı'ndaki Kanapoi) ve Etiyopya'da (Orta Awash) yaşadığını göstermektedir.

Çeşitli bedensel özellikleri hem proto-şempanzeleri ve hem de *Ardipithecus ramidus*'u hatırlatır. Erkeklerin 51 kg, dişilerin ise 33 kg kadar geldikleri saptanmıştır. Yerde dik olarak yürüdüğünü kanıtlayan alt bacak kemiğinin (*tibia*) olmasına rağmen güçlü ön etraf kemikleri ağaçlara da rahatlıkla tırmanabilmiş olduğunun işaretidir. Yaşamının büyük bölümünü yerde geçirmiş olmasına rağmen besinlerini sağlamak için bazı zamanlar ağaçlar üzerinde de yaşamış olabilir. Dişlerinin mikroanalizi oldukça sert kabuklu ve gevrek tohumlar, meyveler ve kökleri yemiş olduğuna işaret etmektedir. *A. anamensis*'in *A. afarensis*'in atası olmuş olması veya başka bir deyişle evrimleşerek *A. afarensis*'e dönüşmüş olması kuvvetle muhtemeldir (Klein, 2009:245).

Bütün *Australopithecus*'ların bir anlamda isim babası (!) olan ve sadece Güney Afrika'da karşılaşılan *A. africanus* (Dart, 1925) türü örneklere rastlanan başlıca buluntu yerleri arasında Taung, Makapansgat, Sterkfontein ve Gladysvale sayılabilir. İlginç olan, *A. africanus*'ların yaşamış olduğu bölgenin günümüz *Pongid*'lerinin coğrafi anlamdaki doğal yaşam alanlarından çok uzak ve farklı olmasıdır. Erişkin erkeklerin ortalama ağırlığı 41 kg, dişilerin ise 30 kg kadardır; boylarına gelince erkekler 138 cm, dişiler ise 115 cm'dir. Her iki cinsin arasında oldukça belirgin cüsse farkının olduğu görülür. Beyin oylumları ise 452 cc kadardır. Yaşamlarını yaklaşık 2.800.000 ile 2.3000.000 yıl önceleri arasında kalan dönem boyunca sürdürmüşlerdir. Kafatası deliği kafatasının dibinde yer alır. Yaşamlarının büyük bölümünü yerde geçirdikleri ve iki ayak üzerinde, dik olarak yürümüş oldukları konusunda kuşku yoktur; ancak özellikle ön etraf kemiklerinin yapısından gerektiğinde rahatlıkla ağaçlara da tırmanabilmiş oldukları anlaşılmaktadır. Köpek dişlerinin boyu diger dişlerden fazla büyük değildir ve genel diş yapılarının daha ziyade öğütmeye uygun olduğu söylenebilir. Bol miktarda ot, çeşitli sert nesneler, ot yiyen böcekler ve çevrede yaşayan bazı küçük hayvanları yedikleri anlaşılmaktadır. Yüzleri Pongid'lerde olduğu gibi dışa doğru fazla çıkıntılı değildir.

Australopithecus garhi'ye yaklaşık 2.500.000 yıl önceleri, Etiyopya'da, Orta Awash'da rastlanılmış olup, 450 cc dolayında bir beyin oylumuna sahiptir. Kesici ve köpek dişlerinin boyları yaklaşık

A.afarensis'inkiler kadar olmasına rağmen erkek ve dişi örneklerin arasında cinsiyete bağlı bir boyut farkının olması dikkati çeker. *A. garhi*, *A. africanus*'a benzeyen bir beyin oylumu, *A. boisei* ve *A. robustus*'unkileri andıran ön azı ve azıları, buna rağmen genel olarak *Homo*'un diş boyut ve yapılarını andıran dişlere sahiptir. Genel anlamda beden yapısı insana benzemektedir. Buluntuyu gerçekleştiren uzmanlar (Asfaw v.d., 1999:629-635) *A. garhi*'nin, kısa bir süre sonra karşılaşılacak olan *Homo* ile coğrafî anlamda bağdaştırılabilecek nitelikte bir yerde (D.Afrika) ve zamanda (2.500.000 yıl önceleri) yaşamış olmasına dikkati çekerler. Yaklaşık aynı zaman çerçevesinde, gene Etiyopya'da (Gona'da) karşılaşılan ve şimdiye kadar insan elinden çıkmış olduğu saptanmış en eski taş aletlere de rastlanılması ayrıca bu olasılığı güçlendirmektedir.

Australopithecus robustus / Pithecanthropus robustus'a ise tümü Güney Afrika'da olan Swartkrans, Kromdraai, Drimolen, Gondolin ve Coopers gibi buluntu yerlerinde, 1.800.000 ile 1.400.000 yıl önceleri arasında kalan dönemde rastlanılmıştır. Sağlam bir bedensel yapı gösterirler. Erkeklerinin ortalama boylarının 132 cm, ağırlıklarının da 40 kg olmasına karşılık, dişilerinin boyları 110 cm, ağırlıkları ise 32 kg olarak hesaplanmıştır. Beyin oylum ortalamaları 521 cc'dir. Genelde sert kabuklu meyve, kök ve tohumları yedikleri, az miktarda da etle beslendikleri anlaşılmıştır.

Australopithecus boisei / Paranthropus boisei örneklerine 2.300.000 ile 1.400.000 yıl önceleri arasındaki dönemde, Doğu Afrika'da rastlanır. Erkekler ortalama olarak 49 kg ağırlığında ve 137 cm boyunda, dişiler ise 34 kg ağırlığında ve 124 cm boyundadır. Beyin oylumlarının ortalaması ise 530 cc'dir. *A. robustus* ile *A. boisei* örnekleri birbirine benzer; aralarındaki farklar nitelik (tür) değil, bir nicelik (oran) meselesidir ve her ikisi de aynı biyolojik türün farklı coğrafî örnekleri olabilir. Bu her iki *Australopithecus* türü 2.500.000 yıl kadar önceleri ortak bir atadan türemiş ve yaşadıkları bölgeler/ortamlar farklı olduğu için her birinin de kendi yönünde (ayrı ayrı) evrimleşmiş olma olasılığı kuvvetlidir. Yapılan son araştırmalar (Klein, 2009:230) bu güçlü yapılı *Australopithecus* örneklerinin diş yapılarının gerçekten sağlam ve güçlü olmasına karşılık, bedensel anlamda çok iri bireyler olmadıklarını da kanıtlamıştır. Kafataslarının

üzerinde uzunlamasına yer alan kemik çıkıntısı (*cresta sagitalis*), altçene kaslarının kafatasıyla olan bağlantısında görev görür, böylece daha güçlü ve daha kuvvetli çiğneyebilmelerine olanak sağlar. Bu da bizlere *robust* (güçlü) örneklerinin gerçekten çiğnenmesi zor türden bitkilerle beslendiğini kanıtlar. Söz konusu bu örneklere şaka yollu olarak “cevizkıran” (*nut-cracker*) denmesinin nedeni de zaten iri diş ve çene yapılarından kaynaklanmaktadır. Sert gıdalarına ilave olarak ot yiyen bazı böcekleri ve besin değeri yüksek karınca türü hayvanları da yedikleri anlaşılmaktadır. Bu sağlam yapılı *Australopithecus* örnekleri ile *Homo* türü insanın Afrika’da 1.800.000 ile 1.500.000 yıl önceleri arasında kalan dönem boyunca birlikte (hemzaman olarak) yaşamış oldukları bilinir. Uzmanların çoğu bazı buluntu merkezlerinde bulunan insan elinden çıkmış olduğu anlaşılan taş aletleri de *Australopithecus* örneklerinin değil, işte bu *Homo* türü insanların oluşturduğu görüşündedir.

İnsanın bedensel evriminin en eski aşamalarına ait ilk örneklerden bazılarını oluşturan ve ele geçen fosil bulgu sayısı hayli fazla olduğu için istatistiksel açıdan da anlamlı olan *Australopithecus*’lar hakkında bir genellemeye gidilecek olursa, neler söylenebilir? Beyin oylumlarının (380 cc – 540 cc arası) daha sonraki dönemlerde karşılaşılacak olan *Homo* türü insanlara kıyasla daha küçük, günümüz insanınkinin yaklaşık 1/3’ü kadar olduğu ve salt oylum açısından ele alınacak olursa bu değerlerin günümüz *Pongid*’lerinkinin dolayında olduğu söylenebilir. Ancak kafataslarının iç kısmının (endokranial bölümlerinin) incelenmesi, beyin yapılarının *Pongid*’lerinkini değil, *Hominid*’lerinkini andırdığı açıkça görülür; işte bu yönden de *Pongid*’lerden ziyade *Hominid*’lere yaklaşırlar.

İnsansı özelliklerinin başında tartışmasız bir şekilde hareket ediş yöntemleri gelir. Yaşamlarının büyük bir bölümünü yerde, bel kemiklerinin de bastıkları yere 90°lik bir açı oluşturacak şekilde yürümek (hareket etmek) suretiyle geçirmiş olmalarına rağmen, temel nedeni yiyecek sağlamak veya düşmanlarından (özellikle çevrede yaşayan etcil hayvanlardan) kaçabilmek için de ağaçlara rahatlıkla tırmanabildikleri ve böylece yaşamlarının belli bir bölümünü de ağaçların üzerinde geçirmiş oldukları söylenebilir. Erkek ve dişi örneklerin arasında belirgin bir cüsse farkının olduğu görülür.

Yüz yapılarının (*Pongid* örneklerindeki kadar değilse de) ileriye doğru biraz çıkıntılı olması diger bir özellikleridir. Ancak buna rağen *Pongid*'ler ile *Australopithecus*'lar arasındaki temel ayırımlardan birinin de söz konusu her iki gurubun diş/ağız/çene yapılarının arasında önemli ve evrimsel açıdan da anlamlı farkların olduğu tekrar belirtilmelidir. Bunların başında *Australopithecus*'ların kesici *(incisor)* ve köpek dişlerinin (*canine*) boyutlarının diger dişlere kıyasla daha büyük olmaması, azıların (*molar*) yapısının farklı olması ve diş minelerinin (*enamel*) de kalın olması gibi özellikler gelir. Bunlara ilave olarak çoğunun alt çeneleri güçlü bir yapı gösterir. *Australopithecus-Pongid* örneklerinin ağız/çene yapılarındaki bu farklar, her iki gurubun oldukça farklı gıdalarla beslenmelerinden kaynaklanmaktadır.

Australopithecus'lar, öncüleri ve proto-şempanzeler ortak atalarından/köklerinden ayrılıp bunlardan her biri kendi yönünde evrimleşmeye başladıktan sonra, *Australopithecus*'lar şempanzelere kıyasla kesici dişleriyle ısırmak suretiyle ayrılıp, parçalara bölünmesi ve azı dişleriyle de ezilmesi gereken gıda türlerini göreli olarak daha az bir miktarda yediklerini, buna karşılık ağızda ezilip, parçalara bölündükten sonra öğütülebilecek türden taneli meyve, tohum ve yenilebilir cinsten kökleri tercih etmiş oldukları akla yakın gelmektedir (Klein, 2009:194-195).

Günümüz verilerinin değerlendirilmesi sonunda, bilimsel bir gerçek olması nedeniyle bu aşamada vurgulanması gereken önemli bir husus da (yaklaşık 2.600.000 yıl öncelerinden itibaren gerçekleşmeye başlamış olmasına rağmen) insanı gerçek anlamda insan yapan önemli kültürel özelliklerden birinin de alet yapmak olduğunun kabul edildiğidir. Özellikle XX. yüzyılın ortalarında, *Australopithecus*'lardan bazılarının işlenip, biçimlendirilmeleri taşa kıyasla daha kolay olan çeşitli organik maddelerden, örneğin iri hayvanlara ait çeşitli kemik/*osteo*, diş/*donto* ve boynuz/*kerato* artıklarından yararlanmak suretiyle alet yaptıkları ileri sürülmüş ve bu (sözde) endüstriye "kemik-diş-boynuz kültürü" (*osteodontokeratic culture*) adı verilmiştir (Dart, 1957:1-105). Ancak daha sonraları gerçekleştirilen çalışmalar, *Australopithecus*'ların böyle bir endüstriyi oluşturmadıklarını, başka bir deyişle alet yapmadıklarını göstermiştir. Bir dönem boyunca alet oldukları varsayılan söz konusu bu örneklerin günümüzde doğal kalıntılardan ibaret oldukları anlaşılmıştır.

Australopithecus'larla ilgili bir başka yanılgı da gene XX. yüzyılın ilk yarısında bu fosil *Hominid* türünün ateşi kontrol altına aldığının sanılmasıdır. Ateşten bilinçli olarak yararlandıkları kabul edildiği için bu fosillerin yanlışlıkla, Yunan mitolojisindeki ateş tanrısından esinlenmek suretiyle bir dönem boyunca *prometheus* sıfatıyla betimlenmiş olduğu da belirtilmelidir (Dart, 1948). Fosil kalıntılarla birlikte aynı jeolojik katmanda bulunan bazı kemiklerin üzerindeki siyah renkli izlerin, bu kemiklerin ateşe maruz kalmaları, yani yanmaları sonucu oluşmuş olduğu sanılmıştı. Daha sonraları gerçekleştirilen laboratuvar çalışmaları, bu siyahlıkların ateşle bir ilgisinin olmadığını, aynı katmanda bulunan magnezyumun bulaşmasına bağlı izler olduğunu göstermiştir.

Konumuzu oluşturan ve yukarıda adları tek tek belirtilmiş olan *Hominid* fosillerinin insansımaymungiller ile insansıların evrimsel anlamda birbirinden genetik olarak ayrıldıkları başlangıç evresine, yani insanın "insanlaşma aşamasının" en eski dönemlerine ait olduklarının altını bir kere daha çizerek hatırlattıktan sonra, her iki gurubun (bir yandan *Pongid*'ler ile diger yandan Üst Miosen'de karşılaşıyan *Hominid* örnekleri ve onları zamansal olarak izleyen *Australopithecus*'ların) arasında karşılaşılan bazı anatomik benzerliklerin doğal olarak algılanması gerektiği daha da iyi anlaşılır. *Pongid-Hominid* ayırımının bu ilk başlangıç döneminde karşılaşılan insan öncülerinin (milyonlarca yılı içeren bir "zaman" ve tüm Eski Dünya'yı kapsayan bir "mekan" çerçevesi içinde yer alan) çeşitli evrimsel değişikliklerin sonucu olarak güncel durumuna ulaşmış olan bugünkü insana tıpa tıp benzemesi veya onun aynısı olması zaten beklenemez. Böyle bir beklenti bilimsel gerçeklerle ters düşer. Daha önce de değinildiği gibi, yaklaşık 7.000.000 ile 5.000.000 yıl arasında yaşamış olan en eski örneklerde ve onları kısa bir süre sonra izleyen *Australopithecus*'larda karşılaşılan ağaçlara tırmanabilme yeteneği, beyin oylumlarının göreli olarak küçük olması ve yüz yapılarının dışarıya doğru hafif çıkıntı göstermesi gibi *Pongid*'lerde de karşılaşılan bazı bedensel özellikleri söz konusu canlıların yaşadıkları dönem boyunca muhafaza etmelerini temel ölçüt olarak ele almak suretiyle biz *Hominid*'lerin doğrudan *Pongid*'lerin soyundan geldiğini, başka bir deyişle maymunların insanın bire bir atası olduğunu söylemek,

gerçekleri bilinçli olarak saptıran ve bilimsel verilerle bağdaşmayan maksatlı bir yaklaşımdır. Anlamlı ve önemli olan, söz konusu bu örneklerden ilk önce (iki ayakları üzerinde ve dik olarak yürümek, beyin kutularının iç yapısı ve dişlerinin hem boyut ve hem de biçimleri gibi) hangi temel anatomik özelliklerin evrimsel anlamda ağır bastığını gerçekçi ve tarafsız bir yaklaşımla tesbit etmek, daha sonra da söz konusu fosillerin hangi zoolojik aileye girdiklerini saptayabilmektir. Özetle, bu yazıda değinilen fosillerin bugün için bilinen en eski "***Hominid***" örneklerini oluşturduğu günümüz verileri ışığında bilimsel bir gerçektir.

(**Arsebük, G.** "Fosil kalıntıların ışığında insanlığın başlangıç aşamalarına ait bazı 'hominid' örnekleri", *Colloquium Anatolicum* VII. s. 77-89, 2009.)

KAYNAKÇA

Asfaw, B. – T. White – O. Lovejoy – B.L Atimer *et al.*

1999 "Australopithecus garhi: A new species of early hominid from Ethiopia", *Science* 284: 629-635.

Brunet, M. – F. Guy – D.R. Pilbeam – D.E. Lieberman *et al.*

2005 "New material of the earliest hominid from the Upper Miocene of Chad", *Nature* 434: 752-755.

Cela-Conde – C.J. & F.J. Ayala

2007 *Human Evolution-Trails from the Past,* Oxford University Press.

Dart, R.A.

1925 "Australopithecus africanus; The man ape of South Africa", *Nature* 115: 195-199.

1948 "The Makapansgat proto-human Australopithecus prometheus", *American Journal of Physical Anthropology* 6: 259-284.

1957 *"The osteodontokeratic culture of Australopithecus africanus"*, Memoirs of the Transval Museum 10: 1-105.

Galik, K. – B. Senut – M. Pickford – D. Gommery *et al.*

2004 "External and internal morphology of the BAR 1002'oo Orrorin tugensis femur", *Science* 305: 1450-1453

Gibbons, A.

2006 *The First Human-The Race to Discover Our Earliest Ancestors,* Doubleday, New York.

Guy, F. – D.E. Lieberman – D.R. Pilbeam – M.S. Ponce de Leon *et al.*

2005 "Morphologcal affinities of the Sahelanthropus tchadensis (Late Miocene Hominid from Chad) cranium", *Proceedings of the National Academy of Sciences* 102: 18836-18841.

Haile-Selassie, Y.

2001 "Late Miocene hominids from the Middle Awash, Ethiopia", *Nature* 412: 178-181.

Haile-Sellassie, Y. – G. Suwa – T.D. White

2004 "Late Miocene teeth from Middle Awash, Ethiopia, and early hominid dental evolution", *Science* 303: 1503-1505.

Jolly, C.J.

2009 "Fifty years of looking at human evolution-backward, forward and sideways", *Current Anthropology* 50(2): 187-199.

Johanson, D. – B. Edgar

1996 *From Lucy to Language,* Simon and Schuster Inc., New York.

Klein, R.G.
2009 *The Human Career-Human Biological and Cultural Origins,* The University of Chicago Press.

Stringer, C. – P. Andrews
2005 *The Complete World of Human Evolution*, Thames and Hudson, New York.

İNSANIN "İNSANLAŞMASI" ve İLK ALETLERİ*

Günümüz verileri ışığında (zoolojik anlamda Memeli'ler sınıfına giren ve *Primat*'lar takımının bir türü olup) yaklaşık 7-7.5 milyon yıl öncelerinden itibaren "insanlaşma" yönünde, önceleri çeşitli bedensel (biyolojik) ve daha sonraları da zihinsel (kültürel) değişimler geçirmiş olan insanın, doğada yaşayan diger canlılara kıyasla farklı bir evrimsel geçmişi olması dikkat çekicidir. Doğada, insan dışındaki tüm günümüz canlıların evrimi yalnızca biyolojik içerikli olmasına rağmen, insanın evrimi hem biyolojik ve hem de kültürel, yani "biyokültürel" özelliklere sahiptir. Bu da insan evrimini yönlendiren etkenlerin, diger tüm canlılarda olduğu gibi sadece genlerine bağlı olmadığı, buna ilave olarak bizzat kendisi tarafından oluşturulup, geliştirilen farklı türdeki kültürel (**zihinsel**) öğelerin de ağırlıklı olarak onun evrimini doğrudan etkilediği ve yönlendirdiği anlamına gelir (Richerson-Boyd, 2005). Başka bir deyişle, yalnızca insana özgü olup, onun tarafından gerçekleştirilen kültürel oluşumların söz konusu bu canlının evrimsel nitelikteki bedensel değişimlerini doğrudan

---

* Bu yazının 2010 itibariyle güncellendirilmemiş olan ilk hâli "*İnsanın 'insanlaşma' aşamalarının önemli bir basamağı: İlk aletlerin yapımı*", adıyla Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan; VITA, *Festschrift in Honor of Belkıs Dinçol and Ali Dinçol*. Ege Yayınları, İstanbul (2007: 57-62) isimli yapıtta yayınlanmıştır.

etkilediği bir vakıadır. Özetle, zaman içinde yer alan biyolojik değişimler ile gerçekleştirilen kültürel oluşumlar arasındaki geri beslemeli etki-tepki ilişkileri, genel anlamda zihinsel nitelikleri ağır basan karmaşık türden bütünsel bir yumağı meydana getirmekte (Boyd-Richerson, 2005; Toth-Schick, 1994:346-351) ve sonuçta da insanın evrimsel açıdan söz konusu işte bu biricikliğine işaret etmektedir.

Aynı ortak kökten gelen *Pongid* (insansımaymungil'ler) ve *Hominid*'lerin (insanlar) birbirlerinden ayrılarak bunların her birinin evrimini kendi yönünde sürdürmeye başladığı hemen hemen 7-7.5 milyon yıl önceleri ile yaklaşık 4 milyon yıl önceleri arasında kalan süre, insanın "insanlaşma" aşaması boyunca **bedensel nitelikteki temel değişimlerinin** bazılarının gerçekleştiği dönemdir ve bu süreç bir "geçiş dönemi" olarak da değerlendirilebilir. Söz konusu bu zaman dilimi boyunca karşılaşılan öncül *Hominid*'ler arasında *Sahelanthropus tchadensis, Orrorin tugensis, Ardipithecus kadabba* ve *Ardipithecus ramidus* dikkat çeken önemli fosil bulguları oluşturur (Arsebük, 2009:78-79). Günümüz verilerine göre insanın evrimsel oluşumunun başlangıç dönemini kapsayan ve *Pongid-Hominid* örnekleri arasındaki temelsel farklılaşma aşamasını içeren bu süreç boyunca karşılaşılan en eski *Hominid* örneklerinin tümü esas itibariyle **iki ayak üzerinde** ve dik olarak yürümüş/hareket etmiş olmalarına rağmen (bir genellemeye gidilecek olursa, *Ardipithecus ramidus* örneğinde olduğu gibi (Zorich:2010:9) tutma kabiliyeti olan dışa yönelik ayak başparmakları ve bacaklarına kıyasla daha uzun olan kolları gibi ortak köklerinden kaynaklanan kalıtsal nitelikteki bazı bedensel özelliklerine dayanarak) hâlâ *Pongid* soydaşları gibi ağaçlara tırmanabilme yeteneklerini kısmen de olsa muhafaza etmeye devam ettikleri söylenebilir. Beyin hacimleri de henüz fazla büyük değildir. Diş minelerinde izlenen mikro-aşınmalara dayanarak söz konusu bu örneklerin daha ziyade kök, tohum, sert taneli bitkiler, fındık ve ceviz cinsi kabuklu meyve türündeki bitkisel gıdaları ve yörede yaşayan çekirge gibi böcekleri yiyerek beslenmiş oldukları da söylenebilir.

Ayrıca, çevrelerinde yaşamış olan etcil hayvanların yiyecek artıklarına da ortak olmuş olmaları gerekir. Ancak bunlardan hiç birinin

henüz alet yapabilme düzeyine ulaşmamış olduğu da bilinmektedir. Aynı husus, genelde biyolojik anlamda insan evriminin bir sonraki dönemini simgeleyen *Australopithecus*'lar için de geçerlidir; belli bir süre öncesine kadar sanılanın aksine, günümüzde bunların alet yapmış olduklarına dair elimizde somut kanıt yoktur. Bu koşullar altında da, insanın genel evrimsel sürecini ana hatlarıyla başlangıcından alet yapımına ve alet yapımından bugüne kadar olmak üzere iki bölüme ayıracak olursak, ilk bölümde ağır basan evrim türünün "biyolojik", ikinci aşamada ise daha ziyade "kültürel" nitelikte olduğu bir genelleme olarak rahatlıkla ileri sürülebilir.

İnsanı gerçek anlamıyla insan yapan çeşitli özelliklerin başta gelenlerinden birinin de bu canlı türünün "kültürel" özelliklere sahip olmuş olmasıdır. Arkeolojide **kültür** sözcüğü ile doğada zaten mevcut olan nesnelere ilave olarak, insan tarafından bizzat oluşturulan maddî ve manevî ögelerin tümü kastedilir. Daha önce de değinildiği gibi, insanın biyolojik evrimine ilave olarak ayrıca bir kültürel evrimi de vardır ve insanın oluşumunu doğrudan etkilemiş olan bu kültürel evrim tek yönlü de değildir. İnsanı doğrudan etkileyen çeşitli kültürel evrim aşamalarından biri ve güncel verilere göre en eskisi, insanın fiilen alet yapmaya veya araç-gereç oluşturmaya başlamasıdır. Kanımca, insanın hayvanlar âleminden ayrılmaya başlaması yaklaşık 7-7.5 milyon yıl kadar önce biyolojik nitelikte olan *Pongid-Hominid* farklılaşması ile başlar ve (taksonomik anlamda *Homo* aşamasına ulaştıktan sonra) bizzat alet yapımını gerçekleştirmesi ile de noktalanır.

Alet nedir? Bu aşamada yanıtlanması gereken önemli soru insanın evrimsel süreci içinde aletin ne olduğu, nasıl tanımlandığı, başka bir deyişle arkeolojik anlamda ve bilimsel içerikli olarak kullanıldığı zaman bu sözcük ile neyin kastedildiğidir. **Alet**, ham maddesi veya maddeleri doğada bulunan, ancak doğadaki durumları/biçimleri insan tarafından **bilinçli olarak** (şu veya bu şekilde) **değiştirilen** düşünce ürünleridir. Bu **değiştirilme** olgusuna ilave olarak alet yapımının özünde, oluşturulacak nesnenin **geleceğe yönelik** bir gereksinimi karşılama düşüncesi ve dolayısiyle de **ileriye dönük bir yatırım aracı olarak kullanılma amacı** da yatar. Başka bir deyişle de oluşturulan

her alet (ister çok basit - ister son derece gelişkin olsun) derhal (hemen o anda) halledilmesi zorunlu bir **amacı değil**, **yarınlara yönelik olan**, **gelecek için öngörülen** bir tür sermaye birikimini ifade eder. Bundan çıkartılacak sonuç da (teknolojik anlamda ve yapısı itibariyle) insan elinden çıkan her aletin hem **somut** (hammaddesel) ve hem de **soyut** (zihinsel) özelliklere sahip yatırımsal nitelikte karmaşık bir oluşum olduğudur.

Daha ziyade popüler düzeyde ve bilimsel içerikleri fazla yoğun olmayan bazı yayınlarda insan dışında kimi başka canlıların da alet yaptıkları savının zaman zaman ileri sürüldüğü görülür. Çoğu zaman da bu düşüncelerini desteklemek için bazı martı türlerinin gagalarının arasına aldığı ceviz veya fındık türü yemişleri yüksekten aşağıya, kayaların üzerine fırlatmak suretiyle kabuklarını kırdıkları, kargaların şişenin içindeki bir yiyeceğe çubuk yardımıyla ulaştıkları, şempanzelerin doğrudan ulaşamadıkları ağaç kovuklarında biriken suyu yaprakları sünger gibi kullanarak emdikleri, gene şempanzelerin termit yuvalarına ağaç dallarını olta gibi soktukları ve dalı dışarı çektiklerinde de üzerinde kalan karıncaları tek tek ayıklayarak yedikleri örnek olarak gösterilir. Hatta son zamanlarda Güneydoğu Asya'da, Sumatra Adası'nda, yaşayan bazı orangutanların tropik ağaçlar üzerinde bulunan peteklerdeki bala ulaşabilmek için çevrelerindeki çubuklardan yararlandıkları (van Scheik, 2006:49-52) ve Afrika'da bazı gorillerin bir su engelini yürüyerek geçerken ellerine aldıkları uzun bir sopadan suyun derinliğini saptayabilmek amacıyla bir ölçü birimi olarak yararlandıkları dahi ileri sürülmüş ve bu örneklerin tümü de böylece "alet" kategorisine dahil edilmişlerdir.

Ancak bu tür örneklerin hiç biri tanımlanan anlamda **alet değildir** ve bu nedenle tabii o bağlamda da değerlendirilemezler. Dikkat edilecek olursa, alet yapımının kanıtı olarak verilen martı ve goril örneklerinde söz konusu nesneler oldukları gibi kullanılmakta ve onlarda hiç bir "biçimsel değişim" **yapılmamaktadır**. Diğer örneklerin tümü ise karın doyurmak gibi derhal yani **hemen** (o anda) halledilmesi gereken türdeki sorunlara yöneliktir; bunların hiç biri aletin tanımı çerçevesinde olduğu gibi geleceğe yönelik amaçlar

doğrultusunda **gerçekleştirilmiş olan düşünce ürünleri değildir**. Üstelik, bunların hiç biri insan elinden çıkma aletlerde olduğu gibi ileride gerçekleştirilmesi öngörülen, daha sonraki çeşitli gereksinimlerin halli için önceden **zihnen tasarlanan**, **düşünülmüş olan**, **yoktan var edilen**, kısacası **yaratıcılık yönü belirgin olup**, **yarınlara yönelik** nesneler de değildir. Kanımca, böylesine yaklaşımlar ya insanı anlamsız yere küçültmek, ya da bazı başka canlı türlerini (özellikle de *Primat*'ları) gereksiz bir şekilde yüceltmekten başka bir anlam taşımaz. Kısacası, dünyada yaşayan tüm canlıların içinde gerçek anlamıyla, daha önce özetlenen nesnel ilkeler doğrultusunda **alet yapan tek canlı** "insandır". Yaklaşık 7-7.5 milyon yıllık evrim süreci boyunca, insanın "insanlaşmasında" genetik anlamdaki yakın soydaşları olan *Pongid*'lerden (özellikle şempanzelerden) kültürel anlamda (zihnen) tamamen ayrılarak bugünkü durumuna ulaşmasında görev gören (tek öge olmasa dahi) başta gelen en önemli itici etkenlerden biri, hiç kuşkusuz **insanın alet yapabilme becerisi**, yani alet oluşturmasıdır.

Sanırım bu aşamada üzerinde durulması ve aydınlatılması gereken birbiriyle doğrudan ilgili bazı önemli sorular vardır: a) Aletin yapılış amacı nedir? b) Alet ile onu kullanan kişi arasında nasıl bir bağ vardır? c) Dünyada yaşayan bütün canlılar içinde neden yalnızca insan alet yapmak gereksinimini duymuş veya niye sadece "o" alet yapmıştır? Kanımca bu soruların tümünü.... "aletin yapılmasının temel nedeni insanı bedensel yönden takviye etmek (pekiştirmek/desteklemek) olup, onun yaşamını sürdürebilmesine olanak sağlamaktır; insan ile alet arasındaki bağ etki-tepki ilişkisi içinde karşılıklıdır ve yaşayan bütün canlılar arasında alet yapmak sadece insanlar için olmazsa-olmaz bir zorunluluktur".... türünden geniş kapsamlı bir cümle ile özetlemek mümkündür.

Günümüze ulaşabilmiş olan insan yapımı **en eski taş aletler** yaklaşık 2.600.000 le 2.400.000 öncelerine aittir ve bunların tümü insanlığın beşiği olarak bilinen Afrika'dan, Gona Nehri yatakları ve Hadar (Etiyopya), Turkana Gölü'nün Batı'sında Lokalelei ile Doğu'sunda Koobi Fora (Kenya), Senga (Zaire) ve Mwimbi (Malavi) gibi

farklı buluntu yerlerinden elde edilmişlerdir (Klein-Edgar, 2002:64-71; Schick-Toth, 2001:57). Bu aşamada özellikle vurgulanması gereken husus, insanın gerçekte oluşturmuş olması gereken ilk/en eski aletlerin zamana karşı dayanıklı olması nedeniyle günümüze ulaşabilme özelliğine sahip bir ham madde olan taştan yapılan ve yukarıda değinilen örnekler **olmadığıdır**. İnsanın taş alet oluşturmaya başlamadan önce biçimlendirilmesi, işlenmesi çok daha kolay olup, ancak günümüze ulaşamayan (tahta, çeşitli iri hayvanların diş, boynuz ve beden kemikleri gibi) farklı organik maddeleri alet yapımında kullanmış olması akla yakın gelir. Tarihöncesi çağlardan başlayarak kısa bir süre öncelerine kadar geçen onbinlerce yıllık çok uzun süre boyunca Güneydoğu Asya'da yaşamış olan insanların (doğal olarak bölgede araç-gereç yapmaya uygun taş cinsleri bulunmadığı için) aletlerinin yapımında ham madde olarak bambu ve diger yerel ağaç türlerinden yararlanmış olması da bu gerçeğin somut bir kanıtıdır (Gowlett, 1994:351).

Aletin insanın evrimsel geçmişindeki önem ve yerini lâyıkıyla değerlendirebilmek için şimdi 2.5 - 3 milyon yıl kadar öncelerine geri gidip, o dönemdeki yaşamdan bir kesiti gözümüzde canlandırmaya çalışalım (Klein-Edgar, 2002:63-64). Doğu Afrika'da bir yerde yaşayan, gövdesi bizimkinin neredeyse yarısı kadar, iki ayağı üzerinde hareket edebilen (yürüyen) ve beyin ölçüsü de gene bizimkinin hemen hemen yarısı dolayında olan atalarımızdan biri olduğunuzu varsayın. Yörede bulunan nehir, göl veya pınarlar su gereksiniminizi karşılamaya yetiyor. Yabanıl bir hayvanın saldırısına uğrarsanız küçük bedeniniz ve nisbeten uzun kollarınızın yardımıyla çabucak bir ağaca tırmanıp, tehlikeyi çoğu zaman geçiştirme olasılığınız var. Bu aşamada, ağaçlara tırmanabilme yeteneğiniz çok önemli, çünkü kaçıp-kurtulabilmeniz için size saldırma ihtimali olan çoğu etciller kadar (örneğin aslan, kaplan veya panter gibi) hızlı koşamıyorsunuz. Üstelik buna ilaveten karnınızı nasıl doyuracaksınız veya neleri, nasıl yiyeceksiniz? Bunlar, şu veya bu şekilde halledilmesi gereken çok önemli sorunlar. Kısacası **ne yapacaksınız** ve **yaşamınızı nasıl sürdürmeye devam edebileceksiniz**? Bunlara zorunlu olarak bazı çözümler getirilmesi lâzım!

Herhalde tek olası sonuç kendinizi **güçlendirmek** olacak ve bu da bazı "beden dışı organların" yardımıyla, **yani aletler sayesinde** mümkün olabilecektir. Büyük bir olasılıkla bir süredir işleyip, biçimlendirilmesi nisbeten kolay (ancak yapıları itibariyle günümüze ulaşamayan türdeki) kemik-tahta ve benzeri organik maddelerden alet oluşturma deneyimine zaten başlamış olan öncüllerimizin bu becerilerini daha da geliştirdikleri ve 2.600.000-2.400.000 yıl öncelerinden itibaren de araç-gereçlerinin yapımında ham madde olarak taşı kullanmaya başladıkları görülür. Taşın kullanılması aşamasında gerçekleştirilen esas iş, uygun türdeki bazı taş parçalarını kırmak ve onlardan yongalar çıkartmak suretiyle söz konusu örnekleri (ilkel de olsa) bıçak veya satır türünden kesici kenarlara sahip araçlara dönüştürmek ve böylece onlardan artık farklı bir şekilde yararlanmak olarak özetlenebilir. Unutulmaması gereken bir husus da konu edilen dönemde yaşamış olan fosil atalarımız ile birlikte aynı doğal çevreyi paylaşan irili-ufaklı pek çok hayvan, yörede yaşayan etcillerce avlanılarak onlara yem oluyor, yem olmayanlar da hastalık, kaza, açlık ve benzeri nedenlerle ölüyordu. Bunların kalıntıları da tabii yoğun bir şekilde tüketilmekteydi. Ancak o dönem insanı bu "tüketimden" diğer etciller kadar başarıyla yararlanamıyordu. Bunun esas nedeni de çevresinde yaşayan pek çok yabanıl hayvanın aksine, insanın karnını rahatlıkla doyurabilme potansiyeli olan bu kalıntılarının postlarını parçalayabileceği türden ne aslan veya kaplanlarınki gibi pençeleri, ne kurtlarda olduğu gibi etlerini parçalara ayırabilecek dişleri veya akbabalarda olduğu gibi sert gagaları ve ne de kemiklerini kırıp-ezmek suretiyle besi değeri üstün olan iliklerine ulaşabilecek bir yapıya sahip (sırtlanlarınkine benzer) çene yapıları vardı. Görüldüğü gibi, pek çok canlının doğal yapıları bu işleri başarıyla gerçekleştirebilecek özelliklere sahipken bunların hiç birini insanın **salt kendi bedensel nitelikleriyle başarabilmesine olanak yoktur**. İşte bu nedenle de **sadece bedensel açıdan ele alındığında** gerçekten zayıf, güçsüz, yeteneksiz ve hatta hayli âciz bir canlı olduğu açıkça görülen insanın yaşamını sürdürebilmesi de yalnızca geliştirdiği/oluşturduğu farklı alet türleri

sayesinde mümkün olabilmiştir. İnsan için temelde zorunlu bir **gereksinim** ve bunun çözümü olarak da yalnızca ona özgü bir düşünce ürünü olan aletin esas **oluşturulma amacının**, **onu yapan kişinin yalnızca bedensel gücü veya yeteneği ile beceremediği** (veya başa çıkamadığı) **işleri gerçekleştirmek** olduğu görülür.

Daha önce de değinildiği gibi, insanın evrimsel süreci boyunca geçirmiş olduğu "insanlaşma" aşamalarında alet yapmanın, tek öge olmasa dahi çok önemli bir görev görmüş olduğu tartışılmaz. İnsan alet yapım becerisi kendi kendine ve durup dururken veya birden bire ortaya çıkmadığına göre bu oluşum hangi nedenlere bağlıdır veya "olmazsa olmaz" türden temel ögeleri nelerdir? Kuşkusuz önemli bir koşul, insanın yakın soydaşı olan diger *Primat*'lar gibi **dört ayağı üzerinde değil**, farklı bir şekilde, yani **iki ayağı üzerinde ve dik olarak yürümeye başlamasıdır**. İnsanın dik olarak yürümeye başlamasının yaklaşık 7-7.5 milyon yıl öncelerini başladığı ve yavaş yavaş mükemmelleştiği anlaşılmaktadır (Arsebük, 2009: 77-79). Dik olarak yürümek demek, dört ayaklılarda olduğu gibi bel kemiğinin yere koşut değil, aksine 90°lik bir açı oluşturması ve asıl önemlisi **kollar ile onların uzantısı olan ellerin hareket etme** (yani yürüme) **işine olan katkılarının sona ermesi** demektir. Kolların, dolayısiyle ellerin hareket etmeye olan katkılarının evrimsel anlamda sona ermesi, doğal olarak onların serbest kalmalarına ve böylece başka bazı yeni işler yapabilecek duruma gelmelerine neden olmuştur. Bu yeni işlerin başında el başparmaklarının farklı yönlere doğru hareket edebilmesi ve dolayısiyle de oluşturulacak aleti "hassas bir şekilde tutabilme" (Arsebük, 1995:30) ve buna bağlı olarak da **biçimlendirebilme** yeteneği gelir.

Başka bir olmazsa olmaz ise, oluşturulmak üzere elde tutulan aleti **net ve üç boyutlu olarak görebilmektir**. Ayrıca tutma ile görme arasındaki **sinir sisteminin uyumlu çalışabilmesi** de çok önemli bir özelliktir. Bütün bunlara ilaveten oluşturulacak aleti yarınlara/geleceğe yönelik bir gereksinim olarak değerlendirebilecek nitelikte **karmaşık yapılı bir beyinin mevcudiyeti** şarttır. Tabii bunun ardında **soyutlama yeteneğinin bulunmasının** da mutlaka zorunlu olduğu

hatırlanmalıdır. Önemli olan, yerde duran doğal **taş parçasının içinde**, ileride gerçekleştirilmesi öngörülen amaç(lar)a yönelik olarak oluşturulması düşünülen "aletin" **zaten bulunduğunu önceden düşünüp, algılayabilmektir**. Günümüz verileri bütün bu farklı ve karmaşık özellikler toplamının tüm canlılar içinde yalnızca insana özgü olduğuna işaret etmektedir.

İnsan ile hayvan arasında kuşkusuz büyük farklar vadır. Ancak kanımca bunların en önemlisi hayvanlar öldüğü zaman onlardan geriye kalanın sadece iskeletleri olmasına karşın, insandan arda kalanların ise onun **insanlaşmasına** bağlı olarak gerçekleştirdiği çeşitli kültür ürünlerinin olmasıdır ve bunların en eski örneğini ise aletler oluşturur. Temelde insanı "insan" **yapan ve onu diğer canlılardan bütünüyle ayıran da zaten budur**.

(**Arsebük, G.** "İnsanın insanlaşması ve ilk aletleri", *Aktüel Arkeoloji*. s. 84-91, 2011.)

KAYNAKÇA

Arsebük, G.

1995 *İnsan ve Evrim,* (2. Baskı) Ege Yayınları, İstanbul.

2009 "Fosil kalıntıların ışığında insanlığın başlangıç aşamalarına ait bazı 'Hominid' örnekleri", *Colloquium Anatolicum* VIII: 77-89.

Boyd, R. – P.J. Richerson

2005 *The Origin and Evolution of Cultures-(Evolution and Cognition).* New York.

Gowlett, J.A.J.

1994 "Tools- the Paleolithic record" in S. Jones – R. Martin – D. Pilbeam (Eds.), *The Cambridge Encyclopedia of Human Evolution*, Cambridge: 350-360.

Klein, R.G. – B. Edgar

2002 *The Dawn of Human Culture,* John Wiley and Sons Inc., New York.

Richerson, P.J. – R. Boyd

2005 *Not by Genes Alone: How Culture Transformed Human Evolution,* Chicago.

van Scheik, C.

2006 "Why are some animals so smart?"*, Scientific American* 294/4: 48-55.

Schick, K. – N. Toth

2001 "Paleoanthropology at the Millenium", in G.M. Feinman and T.D. Price (Eds.) *Archaeology at the Millenium-A Sourcebook*, New York: 39-108.

Toth, N. – K. Schick

1994 "Early stone industries and inferences regarding language and cognition", in K.R. Gibson and T. Ingold (Eds.), *Tools, Language and Cognition in Human Evolution*, Cambridge: 346-362.

Zorich, Z.

2010 "Catch a Pithecus by the toe", *Archaeology* 63/1: 9/49-50.

İNSAN VE PLEİSTOSEN'DE BESİN SAĞLAMA YÖNTEMLERİ

Yukarıdaki gibi "İnsan ve Plio-pleistosen'de Besin Sağlama Yöntemleri" türünden bir başlık, "Yağmacı-Avcı-Toplayıcı Toplumlarda Besin" ile yaklaşık aynı anlamı taşır. Kuşkusuz, böylesine geniş zaman ve mekan yelpazelerine sahip olan bir konuda ne yatay (mekan) ve ne de dikey (zaman) eksende şaşmaz nitelikte genellemelere gitmek suretiyle evrensel sonuçlara ulaşmak, başka bir deyişle böylesine geniş bir konunun kapsamına giren tüm toplumlar için, her yerde ve her zaman uygulanabilecek türden 'her derde deva' kesin reçeteler üretmek olası değildir.

Pliosen'in sonlarından itibaren (günümüzden yaklaşık 1.600.000 yıl[1] kadar önce başlayıp, 12.000 yıl önceleri de sona ererek birbuçuk milyon yılı aşkın bir süreci içeren Pleistosen de dahil olmak üzere) zaman ekseni boyunca dünyamızın değişik yerlerinde insanın içinde yaşamış olduğu o denli farklı koşul ve ortamlarla karşılaşılır ki, bunların tümünü kapsayan türden kesin ve evrensel özelliklerden söz etmek yerine, birkaç örnekle yetinmenin veya bazı olasılıklara değinmenin daha gerçekçi ve anlamlı olacağı kuşkusuzdur. Bu yazıda da böyle bir

1 Pleistosen'in başlangıcının değinilen tarihten 700.000 yıl kadar daha eskiye gittiği ve yaklaşık 2.300.000 yıl önce başladığına dair bir süredir ileri sürülmeye başlanan görüşle ilgili olarak (Zagwijn 1992) henüz tam bir fikir birliği sağlanmadığı için, bu çalışmada geleneksel tarihlere yer verilmişdir.

görüşle hareket edilmiş, yani çevre ile ilgili olarak coğrafi, jeomorfolojik, ekolojik, klimatolojik ve benzeri pek çok ögeye bağlı olarak ileri sürülenlerle birlikte, olası başka çözümlerin de daima olabileceği ihtimali göz ardı edilmemiş, kısacası bu çalışmada önerilen görüşler 'tek doğru çözüm örnekleri' olarak ele alınıp, sunulmamıştır.

Konunun özünü doğrudan "insanın" oluşturduğu, üstelik yapısı itibariyle onun dünyanın en büyük değişkeni olduğu ve insanla ilgili olarak hangi konu ve zaman diliminde olursa olsun evrensel anlamda şaşmaz/değişmez formüllerden söz etmenin imkansızlığı hatırlanacak olursa, mutlak 'doğru' çözümleri kapsayan türdeki sonuçların bilimsel anlamda hiç geçerli olamayacağı daha da iyi anlaşılır.

Bu yazıda insanın Plio-pleistosen boyunca yararlandığı besinleri olası sağlama yöntemlerinden söz ederken, dünyamızda yaşamış olan (taksonomik ayrıntıya girmeksizin) fosil insanlar arasında alet yaptığı tartışmasız kabul edilen en eski tür olan *Homo habilis* ile başlanılmakta, ondan sonra *Homo erectus*, daha sonra *Homo neandertalensis* ve en sonunda da *Homo sapiens*'e ait örneklerin yaşam biçimleri ele alınmaktadır. Bu denemede ileri sürülen görüşler ve önerilen olası çözümler, esas itibariyle 1960'lı yılları izleyen dönemde oluşan bakış açıları ve yöntemlerin uygulanması sonunda elde edilen arkeolojik belgeler ile gerçekleştirilen antropolojik, etnolojik ve etnografik çalışmalara dayanmaktadır (Binford 1983, 19-60).

Tarihöncesi insanının davranış biçimlerinden bir bölümünün (başka bir deyişle zamana dayanıklı olan çeşitli maddesel kültür ürünlerinin) günümüze arkeolojik belge olarak ulaşma ihtimalinin olmasına karşılık, bazı davranışlarının, örneğin dillerinin, tinsel dünyalarının, düşünce yapılarının veya sosyal değerlerinin ileriye yönelik somut hiç bir kalıntı bırakmayan ögeler olduğu hatırlanmalıdır. Bu bağlamda, Plio-pleistosen gibi teknokültürel açıdan insanın günümüze ulaşabilecek türden maddesel kültür örneklerinin zaten çok az olduğu, olanların büyük bir bölümünün de zaman içinde yok olup gitmesi nedeniyle eldeki verilerin çok sınırlı olduğu hatırlanmalıdır. İşte bu nedenle, dönem insanının sosyal yaşamına ışık tutmaya çalışan olası çözüm önerilerinde arkeolojik belgelere dayanan 'yorumlar', 'çıkarımlar', 'mantıksal varsayımlar' ve 'bilimsel

nitelikteki olasılıkların' özel bir yerinin olduğunu da vurgulamak gerekir. Böylesine bir durum, doğal olarak 'yağmacı-avcı-toplayıcı' toplumların yaşam biçimleri ve besinleri konu edildiğinde de geçerlidir.

İşin gereği eldeki veriler ne kadar az ve konu ne denli tartışmaya açık olursa olsun, bazı somut gerçeklerin vurgulanması da tabii gerekir: Günümüz verilerine göre, insan en azından 6 milyon yıldır dünya üzerindeki evrimsel gelişimini sürdürmekte olup, bu dönemin %99'undan fazlasını (tıpkı çevresindeki diğer hayvanlar gibi) asalak bir canlı olarak sürdürmüş, bütün bu dönem boyunca doğanın sırtından geçinmiş, yalnızca almış ve yerine bir şey koymamış, ancak geriye kalan %1'den de az olan zaman diliminde (hayvanları evcilleştirip, bitkileri kültüre almak suretiyle) önce besi üretimine geçmiş, daha sonraları maden kullanımına başlamış, endüstri devrimini gerçekleştirmiş, atomu parçalamış, uzay çağını başlatmış, kısacası günümüzdeki teknokültürel düzeye ulaşmıştır. Besi üretim öncesini içeren baştaki bu çok uzun sürecin ortak özelliği yağmacı-avcı-toplayıcı toplumların karınlarını doyurdukları besinler ve bunlara ilave olarak ekonomik yaşamlarına genel anlamda ışık tutan barınak, giysi, yakıt ve benzeri türden kullandıkları/yararlandıkları her tür kaynağın oluşumuna kendilerinin fiilen hiç bir katkıda bulunmayışlarıdır. Böylesine bir yaşam süren toplumlara 'doğa sömürücüleri' de denebilir.

Bu aşamada, bir anlam kargaşasına neden olmamak için konuyu oluşturan dönem insanının yaşam biçemlerini ifade eden '**yağmacı**', '**avcı**', '**toplayıcı**' sözcüklerinin tanımlanması ve aralarındaki farkın vurgulanması gerekir: Yağmacı, karnını doyurmak için belirli hiç bir tercihi olmayan, ne zaman, nerede ve ne bulursa onunla yetinen, çevresinde yaşayan diğer canlıların yiyeceklerine ve tabii bu arada yöredeki etçillerin av artıklarına da (leşlere de) ortak olan ve doğadan zaten hazır olarak sağladığı besin gereksinimlerini edinmek için dahi fiili bir katkıda bulunmayan, kendince bir çaba göstermeyen veya güç harcamayan bireylerden oluşan toplumlar kastedilmektedir. Böylesine bir yaşam biçiminin diğer her hangi bir hayvanınkinden farkı olmadığı da kesindir. İnsanın milyonlarca yıl süren besi üretimi öncesi yaşamının özellikle başlangıç aşamalarını içeren çok uzun bir bölümü böylesine yağmacılıkla geçmiştir. Yağmacılığın, günümüze ulaşan ilk taş aletleri oluşturan

ve olasılıkla ilk avcılık denemelerine de girişen *Homo habilis*'in yaşamında dahi belirgin bir şekilde ağır basmış olması gerekir.

Avcılık denildiği zaman ise genelde bazı olası tercihler ile bilinçli seçimlere bağlı olarak başlangıçta böcekleri, sürüngenleri, kaplumbağa ve kirpi türü doğada nispeten yavaş hareket eden hayvanları, daha sonraki dönemlerde küçük ve/veya büyük Memeli'leri, Pleistosen'in sonlarına doğru ise avlanabilmeleri için özel yöntemlere ve araç-gereçlere gereksinim gösteren balık ve kuş gibi canlıları zaman içindeki birikintisel kültür edinimlerine bağlı olarak kendi gayretleriyle, düşünce ve deneyimlerden kaynaklanan belirli bir düzen ve bilgi çerçevesinde yakalamak suretiyle karınlarını doyuran, bu amaç doğrultusunda sınırlı da olsa belirli bir çaba/güç harcayan insanlar kastedilmektedir.

Avcılık doğrudan faunaya dayanır. Bir yaşam biçimi olarak avcılığın gerçek anlamda önem kazandığı dönemin *Homo erectus* türü insanın ortaya çıktığı zaman diliminin ikinci yarısına ve hatta son çeyreğine rastladığı düşünülmektedir. Tarihöncesi çağlarda insanların avladıkları av hayvanları da her yerde ve her zaman tabiidir ki aynı değildir; bunlar (çevre koşullarından ötürü) hem zaman ve hem de (dünyanın neresinde olduklarına bağlı olarak) mekan bakımından farklar gösterir. İnsan evriminin özellikle başlangıç aşamalarında mamut, mastadon ve gergedan gibi iri Memeli'lerin öyle pek sık avlanmadığı saptanmıştır; hatta bunlardan tarihöncesi insanı tarafından daha geç dönemlerde avlananların çoğunun da türlerinin en sağlıklı örnekleri olduğu pek söylenemez– bunların bazılarının kendi kendilerine bataklıklara saplandıkları, bazılarının ise uçurumlardan aşağı düşerek etraf kemiklerini kırdıkları ve doğru dürüst hareket edemez hale geldikleri, kısacası içinde bulundukları koşullardan ötürü hasımlarıyla (avcılarla) zaten gerçek anlamda pek mücadele edebilecek durumda da olmadıkları anlaşılmaktadır. Buna karşılık Orta Pleistosen'den itibaren yaygın olarak avlanan küçük Memeli'ler içinde Paleolitik çağ boyunca Kuzey Afrika ile Avrasya'da en sık rastlananların (günümüzde soyları tükenmiş türden) toynaklılar olduğu da saptanmıştır; Kuzey Afrika'da (Berberi Koyunu adıyla bilinen) yabani bir koyun türü, Orta Doğu'da ceylan ve Avrupa'da ise Ren geyiği, at, bizon ile yaban keçisi bunlara örnek olarak gösterilebilir

(Kuhn-Steiner 2001, 113). Böylesine belirli türler üzerine yoğunlaşan bulguların, doğa ve iklim koşullarının fosil insana sunduğu olanakların ötesinde, konu edilen yer ve zamanda yaşamış olan yerel toplumların bazı belirgin tercihlerini yansıtması da olasıdır.

Toplayıcılık ise doğrudan floraya bağlıdır; bununla doğada yabanıl olarak bulunan yenebilir türdeki bitkilerin, kök, filiz, meyve, kabuklu yemiş ve benzerlerinin karın doyurmak için toplanması kastedilir, bu hem yağmacılık ve hem de avcılık döneminde yaygın olarak uygulanan temel bir besin sağlama yöntemidir. Tarihöncesi insanı tarafından bilinçli toplanmış olmasına rağmen bunun tesbiti ve günümüze ulaşma olasılığı zor olan böyle yenebilir türdeki bitki kalıntılarına ait bulguların saptanması kolay olmadığı için bunlara ait arkeobotanik belgeler de sayıca fazla değildir. Buna rağmen İsrail'de Kebara Mağarası'nda fosil insan ile bağıntılı olarak bulunan yabanıl baklagil kalıntıları bu bağlamda ele geçen ender örneklerden biri olarak gösterilebilir (Bar-Yosef v.d. 1992, 530).

Her ne kadar tüm avcı-toplayıcı toplumlar için evrensel anlamda şaşmaz bir kural değilse de oldukça kuvvet, güç ve çaba gerektiren avcılığın (genelde) erkekler, göreli olarak daha kolay olan toplayıcılığın ise (çoğu zaman) kadınlar tarafından gerçekleştirildiği ileri sürülebilir.

Günümüzde sayıları belirgin bir şekilde azalmış olan ve Afrika'da Botswana'daki Kalahari Çölü'nde yaşayan, Kung'lar, Zaire'de İturi yöresinde karşılaşılan Pigmi'ler, Kuzey Amerika Kıtası'nda yaşamlarını sürdüren Eskimo'lar (İnuit'ler) ve Güney Amerika'da Yağmur Ormanları'nda yaşayan bazı yerli toplulukları çağdaş avcı-toplayıcılara örnek oluşturur (Murdock 1968). Bunlardan Afrika kökenli bazı günümüz avcı-toplayıcı toplumlardan (Kung'lardan) edinilen verilere göre bütün bir yıl boyunca toplayıcılık yöntemiyle sağlanan besi miktarı, aynı dönem içinde avcılıkla elde edilenin hayli üstündedir.[2] Plio-pleistosen'de de durumun genelde (en azından bugünkü

2 Afrika'da/Kalahari Çölü'nde yaşayan Kung toplumunun yıllık gıdaları içinde toplanan bitkilerin ~%60, av ürünlerinin ise ~%40'lık bir yere sahip olduğu saptanmıştır (Lee 1968, 43).

Eskimo'ların yaşadığı kutup ve kutupsal bölgelerde olduğu gibi yaşamın doğrudan ekolojik zorunluluklara bağlı olarak çok büyük ölçüde hayvansal besinlere dayandırılarak sürdürüldüğü yöreler hariç) böyle olmuş olması akla yakın gelmektedir[3].

Avcı-toplayıcı toplumların sağladığı besinlerinin nicelik ve niteliğinin mevsimden mevsime önemli farklar gösterdiği de tabii unutulmamalıdır. Hem hayvansal ve hem de bitkisel olarak sağlanan gündelik yiyeceğin aileler arasında devamlı ve düzenli olarak bölüşülmesinin "**bugün bana - yarın sana**" ilkesinin ister istemez temel alındığı avcı-toplayıcı toplumlarda yaygın olarak uygulanan bir yöntem olduğu da söylenebilir (Gabel 1967, 59); ertesi gün ne olacağını kimsenin bilmediği bu tür toplumlarda yaşamın devam edebilmesi için ailelerin birbirini ekonomik anlamda desteklemesi, aralarında güçlü bir birlik ve dayanışmanın olması zorunludur. Avcı-toplayıcı tür yaşam süren toplumların doğayı gerçekten çok iyi tanıdıkları, yöresel flora ve faunayı yakından bildikleri, içinde yaşadıkları ortamı her anlamda iyi değerlendirdikleri ve ekonomik gereklerini sağlayabilmek için çevrelerini adeta 'okuyabildikleri' de söylenebilir; zaten yaşamsal başarılarının da zaman içinde edindikleri deneyimlere ve kendilerine özgü böylesine yetenekleri geliştirmelerine bağlı olduğu, sanırım, tartışılamaz.

Yukarıda özetlenen görüşler doğrultusunda, acaba bu tür toplumların yaşam biçimleri ile ilgili olarak ne gibi yorumlar yapılabilir ve/veya hangi olasılıklardan söz etmek mümkündür? Avcı-toplayıcı türden yaşam süren toplumların sosyal anlamda türdeş bir yapıya sahip oldukları, sağlayabildikleri besi miktarına bağlı olarak küçük

---

3 Orta Pleistosen'in ortalarına ait olduğu bilinen (İstanbul'daki) Yarımburgaz Mağarası bulguları da burada insanların karınlarını daha ziyade toplayıcılık yöntemiyle doyurduklarına işaret etmektedir. Kazılar sonunda, insan eliyle oluşturulan taş alet sayısının çokluğu ile doğrudan insan etkisiyle bağdaştırılabilecek türden değişim gösteren hayvan kemiğinin azlığı arasında izlenen ters orantı, Yarımburgaz'da yaşamış olan fosil insanların iri hayvanlar dışındaki bazı yiyecek türlerini tercih ettiklerini düşündürmekte, hatta daha ziyade bitkisel gıdalarla beslenmiş olabilecekleri olasılığını akla getirmektedir (Arsebük 1998, ll).

guruplar[4] halinde ve genelde göçebe[5] bir yaşam sürdükleri söylenebilir. Toplumu oluşturan bireylerin sayısı esas alındığında da ~ (5), (20) ve (100-400) sayıları, avcı-toplayıcıların 'sihirli rakamları' olarak bilinir (Birdsell 1968). Bu sayılardan (5) ana-baba ve çocuklardan meydana gelen çekirdek ailedir. (20) ise birkaç çekirdek ailenin bir araya gelmesi sonunda oluşan guruptur. (100 ile 400) arasında değişebilen sayı ise çeşitli gurupların birleşmesi sonunda oluşan, ancak sosyal bağlamda birbirine pek de kenetli olmayan, mevsime ve çevreden sağlanabilecek yiyecek miktarına bağlı olarak senenin belli zamanlarında (kıtlık sırasında) birbirinden ayrılıp, ileride (bolluk döneminde) tekrar birleşebilen değişik ailelerden oluşan en kalabalık birimi ifade eder. Konu ile ilgili olarak vurgulanması gereken bir başka husus ise, bir zamanlar ileri sürüldüğü gibi avcı-toplayıcı toplumların 'ilk refah toplumlarını' oluşturdukları yargısının (Sahlins 1972, 1-39) eskiden olduğu gibi tartışmasız ve gözü kapalı olarak artık kabul edilmediğidir. Tanımsal anlamda 'refah toplumu' olabilmek için söz konusu toplumu oluşturan tüm bireylerin her tür maddesel istemlerinin rahatlıkla karşılanması gerekir. Böyle bir durum da ancak ya çok üretmekle, ya da az istemekle mümkündür. İçinde yaşadıkları doğal ortam ve koşullar ne denli iyi olursa olsun ve ne kadar az şeyle yetinirlerse yetinsinler, hiç bir şey üretmedikleri göz önünde bulundurulduğunda avcı-toplayıcı toplumların her zaman için bolluk içinde geçen rahat bir yaşamlarının olmuş olduğunu söylemek olası değildir. Yedekleri fazla değildi, açlık tehlikesi bu toplumlar için her zaman mevcuttu, maddesel kültür ürünleri sınırlıydı ve bu nedenlere bağlı olarak da yarınları her zaman için

4 Teknoekonomik olanaklar elverdiği takdirde toplulukların kısa süreler içinde çoğalabilecekleri saptanmıştır. Örneğin, kesintisiz olarak yılda %1.4'lük bir nüfus artışı sağlanabildiği takdirde başlangıçta 100 sağlıklı bireyden oluşan bir toplumun 1.000 yıl içinde 1.000.000 kişiye ulaşabileceği, (en azından demografik olarak) ileri sürülmektedir (Rowley-Conwy 2001, 45).

5 Örneğin, XX. yüzyılın başlarına kadar Kuzeybatı Amerika'da geleneksel yaşamlarını sürdüren, temel besinlerini oluşturan balığın yerleşim alanlarının içinden geçen nehirler vasıtası ile devamlı olarak ayaklarına kadar gelmesi nedeniyle karınlarını doyurabilmek için yer değiştirmek gereksinimi duymayan bazı Kızılderili kabileleri, göçebe olmayan ve yerleşik bir yaşam süren çok az sayıdaki (kural dışı) avcı-toplayıcı toplumlara örnek oluşturur.

pek de garanti altında sayılamazdı. Değil refah içinde olduklarını savunmak, oldukça kıt kanaat bir yaşam sürmüş olduklarını söylemek bile herhalde yanlış olmaz.

Özellikle *Homo erectus* aşamasından başlayarak ve zaman içinde geliştirmek suretiyle insanların yapıp, kullandığı ve günümüze ulaşan iki yüzeyliler[6] ve bola taşları ile daha geç dönemlerde karşılaşılan kargı ve mızrak uçları ile zıpkın türü aletler avcılığın uygulandığına işaret eden dolaylı kanıtlardır. Özellikle Neandertal türü insanın gelişimi ve Orta Paleolitik çağ kültürlerini (geniş anlamı ile Moustie endüstrilerini) oluşturması ile yaygınlık kazanan taş uçların tahta ve belki de kemik saplara takılmak suretiyle kargı ve mızrak ucu gibi 'atmaya/fırlatmaya/savurmaya' yönelik uzak menzilli av silahlarını oluşturdukları akla yakın gelmektedir. Daha geç dönemlerde, özellikle de Üst Paleolitik'de, *Homo sapiens* ile birlikte, av ile avcılığın hem kapsam ve hem de içeriğinin değiştiği, (büyük olasılıkla avın bereketli geçmesi için mağara duvar resimleri, kabartmaları ve üç boyutlu heykelciklerle simgelenen) tinsel kavramların oluşturulduğu, irili-ufaklı hayvanları yakalayabilmek için tuzakların kurulmaya başlandığı, önemli bir besi kaynağı olan balın yenebilirliğinin anlaşıldığı, bazı nehir ve göllerde balık tutmak amacıyla serpme işinde kullanılmış olması gereken (sırım ile hayvan bağırsaklarından oluşan) ağların yapıldığı, yavaş yavaş da olsa kabuklu su ürünlerinin toplanarak yenmeye başlandığı, ayrıca (kemik zıpkınların mevcudiyetinin de kanıtladığı gibi) açık denizde büyük balık avcılığının da başladığı ele geçen arkeolojik belgelerden anlaşılmaktadır.

Bütün bu göreli başarılarına rağmen, esasta zor bir yaşam biçimini sürdüren göçebe toplumlarda bireylerin mal varlığı ne denli az olursa (önce birey, dolayısıyla sonra da toplum için) o denli yararlı olacağı da tabii tartışılmaz. Bu arada kişiler arasındaki bireysel nitelikteki mal varlığının azlığının, ilgili toplumlarda sınıfsal tabakalanmanın oluşmasına bir bakıma engel olduğu da unutulmamalıdır. Bundan çıkartılacak olası sonuç da, yapısal yönleri zaten türdeş olan avcı-toplayıcıların

6 El baltalarının simetrik (tabii bu nedenle de dengeli) oluşları, diğer gündelik işlevlerinin yanında, bunların 'atılan/fırlatılan/savrulan' türden silahlar olarak kullanılmış olabileceklerini de düşündürmektedir.

ekonomik anlamda büyük ölçüde sınıfsız toplumları oluşturduklarıdır. Belirli bir sayının üzerindeki her toplumda bulunmaları doğal (ve hatta düzenin sağlanması bakımından da genelde zorunlu olan) reislik veya şeflik gibi yönetici türdeki sanlar ve onlara bağlı görevlerle karşılaşıldığı durumlarda, bunların içeriklerinin ekonomik kökenli olmadığı ve yalnızca sosyal olduğu, mevcudiyet nedenlerinin bazı bireylerde bulunabilecek usta avcılık, iz sürme kabiliyeti, çabuk karar verebilme, cesaret veya beceri gibi yönetsel nitelikteki yeteneklere bağlı olduğu, bu özellikleri devam ettiği süre boyunca söz konusu kişinin o görevi sürdürdüğü, aynı konuda daha başarılı olan biri çıkınca da sorumluluğu bu sefer diğerinin devraldığı anlaşılmaktadır.

Göçebe toplumlar ne kadar göçebedir? Yine çağdaş avcı-toplayıcı toplumlardan edindiğimiz bilgilere göre, daha önce değinilen bazı Kuzey Amerika Kızılderili'lerinde olduğu gibi (Bk. Not #5) genelin dışına çıkılan durumlar hariç, göçebe bir yaşam süren Plio-pleistosen toplumlarının yıllık yer değiştirme işleminin (besin sağlama bakımından içinde bulundukları çevre koşullarına bağlı olarak) hiç ile ~60 defa arasında değiştiği, katedilen mesafenin çoğu zaman yalnızca 5 ile 10 km kadar olduğu, ancak bazı durumlarda ise bunun 60 ile 70 km'ye ulaştığı da söylenebilir (Kelly 1995). Biriktirme olanağı pek olmadığı için göçler esnasında içecek su sağlanmasının ve (miktarı yok denecek kadar az dahi olsa) zorunlu nitelikteki bireysel malzemenin bir yerden diğerine taşınmasının, ayrıca çoluk-çocukla birlikte yer değiştirmenin hiç de kolay bir iş olmadığı kuşkusuzdur.[7]

Geçici de olsa bir yere yerleşildikten sonra, bireylerin tek başlarına veya birkaç kişiden oluşan küçük guruplar halinde çoğu zaman günübirlik veya ender durumlarda ise birkaç günlük av veya toplama seferlerine çıktıkları, ancak daha sonra (çoğu zaman bir tatlı su kaynağının yakınında yer alan) ortak kamp alanına geri döndükleri anlaşılmaktadır. Pleistosen'in sonlarına doğru teknolojilerini geliştirerek post, sırım ve sazlardan yararlanmak suretiyle av/toplama aşamasında sağladıkları yiyecekleri geriye (kamp alanına) taşıma işinde kullanılmak amacıyla oluşturulan tulum, çuval, sepet türü

---

7 Eski İstanbul Türkçe'sinde (özellikle de memurin'den söz edilirken) kullanılan "üç taşınma, bir yangına bedeldir" deyimi, böyle bir zorluğu ifade etse gerekir.

örneklerin yapımını da keşfeden insanın bu av/toplama seferlerinin giderek daha başarılı olmaya başladığı ileri sürülebilir.

Gündelik yaşam için gereksinim duyulan ve tabii av sırasında da kullanılan araç-gerecin yapıldığı ham maddelerin çoğu defa o aşamadaki yaşam alanlarının yakın çevresinden sağlandığı, ancak bazı durumlarda bunların 20 km'yi aşan uzaklıklardan taşınarak getirildiği de saptanmıştır (Gamble 2000, 361).

Bilindiği üzere, bilimsel olarak Robert J. Braidwood'un temel amacı, insanın "yağmacı-avcı-toplayıcı" bir yaşamdan "besi üretimine" nasıl, niye ve hangi koşullar altında geçtiğini saptamaktı. Böylesine bir çabanın Yakın Doğu'daki öncülüğünü yapan Robert]. Braidwood'un talebesi olduğum 1960'lı yılların ikinci yarısında, Chicago Üniversitesi'ndeki *Human Career* adlı o unutulmaz dersinde, dile getirdiği bir düşünceyi burada tekrar etmek, belki de bir anlamda kendisinden esinlenmek suretiyle kesin yargılara pek yer verilmeyip, daha ziyade bazı olasılıklara dikkat çekilmesiyle yetinilen bu yazıyı onun cümleleriyle sonlandırmak istiyorum:

"**Prehistoryada bilmediklerimiz, bildiklerimizden daha fazladır. Amacımızın bunun tam tersine ulaşmak olduğunu unutmayalım. Ne zaman gerçekleşir bilemem ama sonuçta bu hepimizin hem sorumluluğu ve hem de görevidir**".

(**Arsebük, G.** "İnsan ve Plio-pleistosen'de besin sağlama yöntemleri", *TÜBA-AR* 7. s. 133-140, 2004.)

KAYNAKÇA

Arsebük, G.
1998 "Yarımburgaz Mağarası - Pleistosen arkeolojisi ile ilgili son çalışmalara 1997 gözüyle özet bir bakış", *TÜBA-AR* 1: 9-25.

Bar-Yosef, O. – B. Van Der Meersch – B. Arensburg *et al.*
1992 "The excavations in Kebara Cave-Mt. Carmel", *Current Anthropology* 33: 497-550.

Binford, L.R
1983 *In Pursiut of the Past - Decoding the Archaeological Record,* Thames and Hudson, New York.

Birdsell. B.
1968 "Some predictions for the Pleistocene based on equilibrium systems among recent hunter-gatherers", R. Lee and I. de Vore (Eds.), *Man the Hunter*, Chicago, Aldine: 229-240.

Gabel, C.
1967 *Analysis of Prehistoric Economic Patterns,* Holt, Rinehart and Winston, New York.

Gamble, C.
2000 *The PaleoJithic Societies of Europe,* Cambridge University Press, Cambridge.

Keily, R.L.
I995 *The Foraging Spectrum: Diversity in Hunter-Gatherer Lifeways*, Smithsonian Institution Press, Washington.

Kuhn, S.L. – M. Stiner
2001 "The antiquity of hunter-gatherers", C. Panter-Brick – R.H. Layton, P. Rowley-Conwy (Eds.), *Hunter-Gatherers / An Interdisciplinary Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge: 99-142.

Lee, RB.
1968 "What hunters do for a living, or, how to make out on scarce resources", R. Lee and I. de Vore (Eds.), *Man the Hunter*, Chicago, Aldine: 30-48.

Murdock, G.P.
1968 "The current status of the world's hunting and gathering peoples", *Man the Hunter,* R. Lee and I. de Vore (Eds). Chicago, Aldine: 13-20.

Rowley-Conwy, P.
2001 "Time, change and the archaeology of hunter-gatherers: how original is the 'Original Affluent Society'?" C. Panter-Brick – R.H. Layton – P. Rowley-Conwy (Eds.), *Hunter-Gatherers / An Interdisciplinary Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge: 39-72 .

Sahlins, M.
1972 *Stone Age Economics*, Aldine de Gruyter, New York.

Zagwijn, W.H.
1992 "The beginning of ice age in Europe and its major subdivisions", *Quarternary Science Reviews* 11: 583-591.

KİM BU NEANDERTAL'LER

(Kökleri Kurumuş) Uzak Soydaşlarımız mı, *(Küçümsenen ve Reddedilen)* Atalarımız mı, *(Yoksa)* Hiçbir Şeyimiz mi?

Günümüzde, paleoantropoloji ile ilgili her hangi bir el kitabı veya ansiklopediye başvurulduğunda, Neandertal'ler hakkında kapsamı kuşkusuz değişebilen, ancak içeriği genelde aşağıda özetlenen tür verilerden oluşan bilgilere rastlanılması doğaldır:

"Neandertal *(Homo neanderthalensis),* özellikle Avrupa kıtasında ve büyük ölçüde Yakın Doğu'da, günümüzden yaklaşık 220.000 ile 35.000 yıl önceleri arasında kalan süre boyunca yaygın olarak karşılaşılan fosil bir insan gurubuna verilen addır. Bazen Neandertal sözcüğünün daha geniş bir anlamda kullanıldığı ve Orta Asya, Uzak Doğu ve hatta Afrika gibi dünyanın başka yerlerinde karşılaşılan benzer fosil insan türlerini de kapsadığı görülür.

Saptanabildiği kadarıyla, Neandertal türü fosil kalıntılara ilk defa 1829-30 yıllarında Belçika'da Engis Mağarası'nda ve daha sonra 1848 yılında Cebel-i Tarık'da Forbes taş ocağında rastlanılmışsa da, karşılaşıldıkları bu ilk dönemde evrimsel önemleri algılanamamıştır. Neandertal'lere ait buluntuların fosil bir insan türüne ait olduğu ilk defa 1856 yılında Almanya'da, Düsseldorf yakınlarındaki (adını aldığı) Neander Vadi'sinde bulunan 'Feldhofer Mağarası'nda bulunan

kafatası ve birkaç beden kemiğinin incelenmesi sonunda anlaşılmış ve özellikle 1886 yılında Belçika'da Spy Mağarası'nda benzer insan kalıntılarının tarihöncesi döneme ait taş aletler ve fosil fauna ile ilişkili olarak ele geçmesi sonunda da bu yargı pekişmiştir. ilk bulunuşlarından bugüne kadar geçen 170 yılı aşkın süre içinde bu türe ait 300'e yakın bulgu saptanmış ve böylece Neandertal'ler en iyi bilinen fosil insan gruplarından birini oluşturmuştur.

Neandertal'lerin kendilerine özgü en önemli bedensel özellikleri arasında çatısı yassı olan uzun ve/fakat basık kafatası, çıkık ve özellikle orta bölümü gelişkin kaş kemerleri, büyük bir beyin hacmi (>1450cc), geniş ve orta kısmı öne doğru çıkık (prognatik) bir yüz yapısı, sivri elmacık kemikleri, geniş sinüsler, iri damak ve dişler, ucunda çıkıntı olmayan sağlam bir alt çene ile kavisli baldır ve önkol kemikleri, iri ve küt parmak yapıları sayılabilir. Neandertal'lerin günümüze ulaşan vücut kemikleri bu kişilerin tıknaz, sağlam ve adaleli bir yapıya sahip olduklarını göstermektedir. Bedensel yapıları Würm Buzulu döneminde egemen olan soğuk iklime uyum gösterir, bu bakımdan günümüz Eskimo veya Lap (Lapon) toplumlarına benzetilebilirler. Günümüze ulaşan bedensel kalıntılarından, erkeklerin (ortalama) yaklaşık 1.70 m boyunda ve 65-70 kg ağırlığında, kadınların ise (ortalama) 1.60 m boyunda ve 50-55 kg ağırlığında olmuş olmaları gerektiği hesaplanmıştır.

Teknokültürel anlamda Orta Paleolitik döneme ait olan Neandertal'ler (en geniş anlamıyla) Moustier adı verilen taş endüstrisini oluşturan insanlardır. Moustier endüstrisinde oluşturulan aletlerde, daha önceki dönemlerden farklı olarak, kısmen de olsa bir özelleşmeye rastlanıldığı görülür. Neandertal'lerin ölülerinin hepsini değilse de en azından bazılarını gömdükleri, sakat/aciz bireylerin başkalarınca bakılması gibi birbirlerine toplumsal destek verdikleri, bireylerin ortak çalışmaları sonunda iri hayvanları avladıkları ve kendi aralarında (belki de konuşarak) iletişim kurmuş olmaları gerektiği de kabul edilmektedir. Neandertal insanının yaklaşık 35.000 yıl önceleri sahneden çekildiği saptanmıştır".

Son zamanlarda, özellikle de 1980 yıllarından itibaren, Neandertal'lerle ilgili olarak yukarda özetlenen türden temel bilgilerin

kısmen doğru, ve/fakat büyük ölçüde yetersiz olduğu konusundaki görüşler yaygınlık kazanmış ve bu fosil insan gurubu her yönüyle büyüteç altına alınmaya başlanmıştır. Günümüzde çağdaş insanın evrimsel oluşumu ile ilgili olarak bilim dünyasında tartışılan iki temel kuram vardır ve bunlar "Afrika'dan Çıkış" ile "Çok Bölgeli Model" olarak bilinir. Özetle, tek bölgeden başlayan bir evrimin esas alındığı görüşde, Afrika'dan Çıkış kuramında, bizlerin yani *Homo sapiens sapiens'in,* ~ 190.000-100.000 yıl önceleri ilk defa Afrika'da ortaya çıktığı ve oradan da dünyanın diğer yerine yayıldığı kabul edilmektedir. Bu kuram çerçevesinde, bizlerin evrimsel oluşumuna Neandertal'ler bir katkıda bulunmamıştır. Aksi görüşü savunan Çok Bölgeli Model'de ise çağdaş insanın, yani *H. sapiens sapiens'in,* dünyanın değişik yerlerinde ve daha eski zamanlardan itibaren o yörelerde yaşamakta olan fosil insanlardan evrimleştiği, böylece Neandertal'lerin de zaman içinde günümüz insanına dönüştüğü öngörülmektedir. Sonuçta da çağdaş insanın oluşumunu ele alan ve/fakat yaklaşımları birbiriyle ters düşen bu iki kuramın ışığında Neandertal'ler önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmakta, özellikle bizlerle, yani çağdaş insanla olan, veya olmayan soyoluşsal (filogenetik) ilişkileri, 35.000 yıl kadar önceleri "nasıl" ve "niye" sahneden çekilerek yok oldukları, veya değişerek yaşamaya devam ettikleri güncel tartışma konularının başında gelmektedir.

Günümüzde sorulan önemli bir soru da Neandertal'lerin bedensel yapıları ile sosyokültürel yaşamlarının bizlere *(H. sapiens sapiens'e)* ne kadar benzediği veya benzemediğidir. Ağırlığı son zamanlarda artan Çok Bölgeli Model kuramına göre bir yandan *Homo erectus* türü fosil insanlarla, öbür yandan bizlerin *(H. sapiens sapiens)* arasında yer alan Neandertal'lerin, hem kendilerinden önce yaşamış ve soyları tükenmiş fosil atalarına ve hem de zaman çizgisi boyunca kendilerini izlemiş olan bizlere benzemesi doğaldır. Bu bağlamda ve giderek yaygınlaşan bir görüşe göre de, Neandertal'ler ile *H. sapiens sapiens'in* beden yapılarındaki farkların, günümüzde yaşayan (ve tabii her ikisi de *H. sapiens sapiens* olan) Kuzey Avrupalı bir birey ile bir Avusturalya yerlisinin arasındakinden fazla olmadığı merkezindedir. Bu koşullarda da, Neandertal'lerle bizler arasındaki (bazılarına göre dolaylı, bazılarına göre hiç ve bazılarına göre ise doğrudan

mevcut olan) soyoluşsal ilişkiler konusundaki temel yaklaşımları üç grup halinde özetlemek olasıdır:

1) Birinci temel varsayıma göre Neandertal'lerin anatomik yapıları çağdaş insanınkinden farklı olduğu gerekçesiyle bu türü, genel insan evriminin bir tür yan dalı olarak görmek doğru olur. Son buzul çağında (Würm) karşılaşılan tipik Avrupa Neandertal'lerin köklerini ise daha önceki dönemlerde, gine bu kıtada karşılaşılan Ehrinsdorf, Krapina ve Saccopastore gibi ön-Neandertal'lerde (pre-Neandertal) aramak gerekir (Howell 1958).
2) İkinci temel varsayıma göre Neandertal'ler, insan evriminin bugünkü aşamasına (*H. sapiens sapiens'in* oluşmasına) hiç katkıda bulunmamış ve zaman içinde de soyları tükenerek, yok olmuş bir türü oluşturur (Boule 1923, Vallois 1954). Son yılların yaygın Afrika'dan Çıkış kuramı da bu görüşün günümüz uzantısıdır ve *H. sapiens sapiens'in* bağımsız olarak ilk defa Afrika'da oluştuğunu ve daha sonra da bütün dünyaya yayıldığını savunur (Stringer 1991, Tattersall 1995).
3) Üçüncü temel yaklaşım ise, Neandertal'lerle biz, çağdaş insanlar arasında doğrudan ve öncül-ardıl türünden evrimsel bağ olduğu ve insan evrim zinciri içinde Neandertal'lerin *H. sapiens sapiens'den* bir önceki aşamayı veya basamağı temsil ettiğidir (Hrdlicka 1927, Weinert 1932). Çok Bölgeli Model de büyük ölçüde bu görüşün günümüze yansıyan türüdür (Brace 1995, Wolpoff 1999).

Özetle, birinci yaklaşıma göre Neandertal'ler uzak soydaşlarımız, ikincisinde hiçbir şeyimiz, üçüncüsünde ise doğrudan atalarımızdır.

Günümüz için geçerli olası sonuçları ele almadan önce, sanırım fosil Neandertal'lerle ilgili verilerin ve bunların bilim dünyasına yansımalarının tarihsel geçmişini özetlemek yararlı olur. Zaten insan evrim tarihinin gelişimine bakılacak olursa, son 150 yıl içinde uzmanların Neandertal'ler hakkındaki yargılarının çeşitli dalgalanmalar gösterdiği dikkati çeker. Neredeyse XX. yüzyılın ortalarına kadar olan süre boyunca uzmanların genel görüşü Neandertal'lerin zaman içinde soyları tükenmiş "ilkel" canlılar, kökleri kurumuş bazı

"yarı insanlar" olduğu merkezindeydi. Bu nedenle, bırakın *H. sapiens* sapiens'in evrimsel oluşumuna biyolojik anlamda katkıda bulunmayı, Neandertal'ler kültürel gelişimlere veya teknolojik nitelikteki basit başarılara dahi lâyık görülmüyordu. Ancak son yıllarda, özellikle son 20 senedir, gerçeğin hiç de böyle olmadığı, üstelik tersinin geçerli olduğu, Neandertal'lerin bizlere *(H. sapiens sapiens*'e*)* anatomik yönden bir hayli benzediği ve ölülerini gömme, aciz/hasta/sakat insanlara bakma, toplu hareket etme, tinsel inançlara sahip olma ve bazı süs eşyalarını kullanma gibi (Üst Paleolitik Çağ'dan itibaren) *H. sapiens sapiens'lerde* saptanabilen ve kültürel anlamda çağdaş insana özgü olduğu savunulan pek çok insancıl tutum ve davranışın esas öncüleri oldukları görüşü ağır basmaktadır. Üstelik, bazı araştırıcıların da özellikle vurguladığı gibi, şayet *Homo erectus* dönemi insanın evrimsel gelişiminin bir basamağı olarak kabul ediliyorsa, o zaman Neandertal türü bir ara evreyi geçmeden günümüz insanının şimdiki anatomik durumuna *(H. sapiens sapiens* aşamasına) ulaşılmasının zor olduğu gerçeği daha da iyi anlaşılır (Brace 1995:192).

Neandertal ile bizler arasındaki ilişkilerle ilgili bu görüş değişikliğinin temelinde neler yatar? Bunun temelinde, sanırım bazı başka ögeler de dahil, uzun bir süre boyunca Neandertal'lerin kamuya yanlış ve gerçekte olduklarından çok farklı bir biçimde tanıtılması yatar. Olay XX. yüzyılın başlarında, 1907 yılında, Fransa'da Dordogne yöresinde, La Chapelle-aux-Saints mevkiinde, öldüğünde orta yaşın üzerinde (ve hatta ait olduğu dönem için yaşlı dahi sayılabilecek), 40-50 yaşlarında olduğu anlaşılan, bir Neandertal iskeletinin ele geçmesiyle başlar. Bu fosil kalıntı, dönemin başta gelen uzmanlarından biri tarafından (M. Boule 1911-1913) ayrıntılı bir biçimde incelenmiş ve yayınlanmış, bu çalışma sonunda elde edilen veriler ve ulaşılan yorumlar da, maalesef, çok uzun bir süre boyunca bütün Neandertal'leri kapsayan tartışmasız "örnek model" olarak kabul edilmiştir. Yaygın ününe rağmen M. Boule, La Chapelle-aux-Saints bulgularını yanlış değerlendirmiş ve önerdiği rekonstrüksüyon Neandertal'leri insandan çok gerçek maymunlara yaklaştırmıştır. Bunun sonunda da ayak başparmakları (gerçek maymunlarınki gibi) sanki hareket yeteneğine sahipmişçesine dışa doğru dönük olarak duran, bacakları dizlerinden bükük, bel kemiğinin yapısından ötürü

sırtı kambur, kafası öne doğru sarkan, leğenkuşağı kemiği ise şempanzelerinkine benzeyen ve neredeyse gerçek anlamda ayakta dik bile durmaktan aciz, yarı maymun-yarı insan bir "hilkat garibesi" ortaya çıkmıştır. M. Boule'un La Chapelle-aux-Saints Neandertal'inin fosil bedensel kalıntılarını incelemesi aşamasında (büyük bir olasılıkla o dönemde egemen olan düşünce sisteminin etkisinde kalarak) somut olarak yalnızca gördüklerini değil, aksine varsayımsal olarak olması gerektiğini düşündüklerini kamuya aktardığı söylenebilir.

Neandertal insanı hakkındaki gerçekleri yansıtmayan, aksine onları saptıran bu görüşler, aynı fosil belgenin (yani La Chapelle-aux-Saints iskeletinin) XX. yüzyılın ortalarında iki uzman tarafından (Cave-Straus 1957) yeniden ele alınıp, baştan incelenmesiyle bütünüyle farklı bir anlam kazanmış, M. Boule'un çalışmasının ve ulaştığı sonuçların temelde yanlış olduğu, çünkü konu edilen bireyde aşırı mafsal iltihabının bulunduğu, dolayısıyla bu hastalığın onun belkemiği ve eklemlerini yoğun bir biçimde etkilemiş olduğu, önerilenin aksine ayak başparmaklarının hareket kabiliyetinin bulunmadığı, belkemiğinin yapısına bağlı olarak sırtının kambur olmayıp, kafasının da öne doğru sarkmadığı, ancak kendisine özgü bazı anatomik özelliklere de doğal olarak sahip olduğu saptanmıştır. Kısaca, Neandertal'ler kamuya uzun süre tanıtıldıkları gibi yarı maymun-yarı insan türünden "hilkat garibeleri" veya evrimsel bir sapmanın ürünleri değildiler; yalnızca bizlerden morfolojik bazı farkları olan sıradan insanlardı, üstelik hem tinsel kültürleri gelişkindi ve hem de teknolojileri ileriydi.

Neandertal'lerin içinde yaşamış oldukları çevre koşullarının ve buna bağlı olarak yaşam biçimlerinin bizimkinden farklı olduğu bilinir. Buzul çağında egemen olan haşin ve sert yaşam biçimlerine bağlı olarak fosil mağara ayısı ile mağara aslanı, mamut, gergedan, at, geyik ve bizon gibi iri fosil hayvanları avladıkları ve av sırasında da sık sık yaralandıkları, özellikle de etraf ve kaburga kemiklerini kırdıkları saptanmıştır; aralarında 40 yaşını geçen birey sayısı çok azdır. Yaygın olan düşme, çarpma, ezilme ve darbe gibi olaylar sonunda meydana geldikleri anlaşılan çatlak ve kırıklardan ötürü Neandertal'lerin gündelik yaşamı (yarı şaka - yarı ciddi) günümüz ABD'indeki profesyonel rodeocu kovboylarınkine benzetilir. Kafataslarındaki hasarın çoğunun ise av sırasında değil, bireyler arası mücadeleler sonunda

olmuş olması akla yakın gelir (bu tür ezilme/kırılmalara kafatasının sol tarafında daha sık rastlanması, Neandertal'lerin çoğunlukla sağ ellerini kullandıklarının kanıtı olarak kabul edilmektedir).

Neandertal'lerle bizlerin beden yapılarının birbirine benzemesine rağmen, her yönüyle aynı olmadıklarına yukarıda değinilmişti. Genelde kemiklerinin bizlere kıyasla daha sağlam bir yapı gösterdiği, *ramus*'larının *H. sapiens sapiens'e* kıyasla biraz daha uzun olduğu, el ve koldaki adele bağlantılarının daha güçlü ve dişlerinin[1] bizimkilerden büyük olduğu da bir gerçektir. Kafataslarına gelince, alın kısmının geriye meyilli olduğu, belirgin kaş kemerleri *(Torus supraorbitalis)* ile ardkafa kemiği çıkıntısının *(Torus occipitalis)* bulunduğu, soğuk iklim yaşamına uygun bir burun yapılarının olduğu bilinir. Ortalaması bizimkilerden büyük bir beyin beyin oylumuna (>1450cc) sahiptiler. Ayrıca bir süre önce İsrail'de, Kebara'da, ele geçen *hyoid* (dil kemiği) ile de (Arensburg 1989, Arensburg *et.al.* 1990) desteklendiği gibi konuşma yeteneklerinin bulunduğundan, yani bir lisanslarının olduğundan, artık kuşku duyulmamaktadır.

Kendilerinden önce yaşamış ve sonra da yaşayacak olan tüm insan türleri gibi Neandertal'ler de salt bedensel anlamda birer eksiklikler varlığıdır; bununla başa çıkabilmek, yani yaşamlarını sürdürebilmek için geliştirdikleri taş endüstrisi Moustier olarak bilinir ve Orta Paleolitik çağ'ı oluşturur. Bu teknolojide, iki yüzeylilere kıyasla çeşitli biçimler gösteren ve farklı işlevlere sahip yonga türü aletlerin ağır bastığı görülür. Ancak Moustier, bir zamanlar küçümsenerek ileri sürüldüğü gibi hiç de eldeki taş yumrularını kırarak yalnızca keskin kenarlı kazıyıcılar elde etmekten ibaret bir endüstri de değildir. Neandertal insanının seçici olduğu ve aletlerini oluşturmak için en uygun taş cinsini sağlamak amacıyla uzun mesafeler katettiği saptanmıştır. Gerçekten de başarılı aletler oluşturmak belirli bir beceri ve deneyim isteyen bir iştir. Buna bağlı olarak bazı Moustier aletlerinin değişik kısımlarının çok yönlü olarak kesme, sıyırma, kazıma ve parçalama gibi farklı amaçlar için kullanıldıkları, deyim yerindeyse

1 Neandertal bulgularının bazılarında ön dişlerin/kesicilerin tıpkı (bazı) Eskimo'larınki gibi çok aşınmış olması, Neandertal'lerin ön dişlerini adeta üçüncü bir el gibi kullanmış olduklarına işaret eder.

o dönemin “İsviçre Ordu Bıçakları” oldukları ve bazı uçların ise tahta saplara takılarak kargı veya mızrak türünden “bileşik” aletler haline getirildikleri anlaşılmaktadır.

Batı Avrupa’nın bazı bölgelerinde Moustier endüstrisinin Ferrassie tipi, Quina tipi, Dişli/Çentikli, Tipik Moustie ve Acheul türü Moustie olmak üzere farklı türlere ayrıldığı ileri sürülmüştür (Bordes 1953). Ancak bunların işlevsel nitelikli, yöresel kökenli alt bölünümler olduğu ve tümünün aynı teknokompleksin parçalarını oluşturduğu kuşkusuzdur. Olaya daha geniş bir açıdan bakıldığında da Eski Dünya’nın değişik bölgelerinde, farklı Orta Paleolitik endüstrilerle karşılaşıldığı görülür. Buna örnek olarak Levant Moustie’si (Yakın Doğu), Ater türü Moustie (Kuzey Afrika), ikili yüzeylere rastlanan Moustie (Orta ve Doğu Avrupa) ile Acheul ağırlıklı Moustie (Batı Avrupa) gösterilebilir. Ancak bir genellemeye gidilecek olursa, Neandertal insanının taş alet yapım tekniğinde genel bir tutuculuğun mevcut olduğu ve uzun süreçler boyunca yerel Moustier endüstrilerinin önemli bir değişikliğe uğramadan devam ettiği görülür; bu da mevcut aletlerin büyük olasılıkla bulundukları yörelerde, onları kullanan toplumların gereksinimlerine cevap vermeyi sürdürdüğüne işaret etse gerektir. Ayrıca, Neandertallerin özellikle Würm Buzul dönemindeki çok sert iklim koşulları altında yaşamlarını uzun süre boyunca başarıyla sürdürmüş olmaları gerçekten etkileyicidir.

Son 10-15 yıldır gerçekleştirilen bazı çalışmalara dayanarak Yakın Doğu’da (örneğin İsrail’in kuzeyinde) karşılaşılan anatomik yönden çağdaş insanların (*H. sapiens sapiens’in)* en eskilerinin, Orta Paleolitik Çağ’ın ve Neandertal’lerin simgesi olan Moustie endüstrisi ile doğrudan ilişkili olmaları (Valladas 1987 ve 1988), Üst Paleolitik teknolojilerin ilk defa *H. sapiens sapiens’in* ortaya çıkışı ile birlikte görüldüğü ve anatomik yönden çağdaş insanın oluşmasıyla, hiç vakit geçirmeksizin dilgi ağırlıklı, bütünüyle yeni bir teknoloji geliştirdiği yargısının geçerliliğini ciddi bir biçimde sarstığı vurgulanmalıdır.

Ayrıca, Üst Paleolitik Çağ’ın ilk bölümü olan Chatelperron endüstrisinin eskiden doğrudan çağdaş insanın ürünü olduğu düşünülürken, günümüzde bu endüstriye ait Fransa’daki Arcysur-Cure ve Saints Cesaire gibi buluntu yerlerinin ‘36.000 yıl’ önceleriyle

tarihlendiğinin ve Neandertal'lerce oluşturulmuş olduğunun anlaşıldığı belirtilmelidir. Üst Paleolitik kültürlerin ilk dönemlerinin, bir önceki Orta Paleolitiğin (Moustie'nin) değişen çevre koşullarına uyum sağlama çabasındaki bir devamı olduğu yargısı (Clark-Lindly 1989) giderek kabul görmektedir. Üstelik, Avrupa'da Üst Paleolitik teknolojisindeki asıl büyük değişim, ilk başlarda değil de daha sonraları, Üst Paleolitik dönemin ortalarına doğru karşımıza çıkar (Clark 1992: 197); bu dönemde kalemler ortaya çıkmış, çuvaldız, sap delikli iğne ve açık deniz balık avcılığında kullanılan kemik zıpkınlar oluşturulmuştur. Aynı şekilde, Yakın Doğu'da karşılaşılan Üst Paleolitik endüstrilerin köklerinin de yörede, bir önceki dönemde (Orta Paleolitik'de) mevcut olan Levallois-Moustie'de olduğu da ileri sürülmektedir (Bar-Josef 1993: 141). Avrupa'da ise, 40.000 yıl öncelerinden başlayarak Orta ve Üst Paleolitik Çağlara ait kültürlerin 10.000 yıl kadarlık bir süre boyunca yer yer örtüştükleri son yıllarda gerçekleştirilen TL, ESR ve US tarihlemeleriyle de açıklık kazanmaya başlamıştır– bu bağlamda Üst Paleolitik Çağ'ın en eski evreleri olan Szelet, Chatelperron ve hatta Aurignac'ın doğrudan Moustie endüstrisinden türediği (Bordes 1972), arada teknolojik anlamda bağsal bir devamlılığın bulunduğu ve Neandertal insanı ile ilişkili olduğu görüşünü hatırlatmada da yarar olabilir.

Neandertal'lerin Chatelperron endüstrisi boyunca bazı ayı, kurt ve geyik dişlerinin üzerine yivler açmışlar ve bu yivlere sırımları bağlayarak bunları asmış ve bunları da (bazı bireylerin toplum içinde kendilerini diğerlerinden ayırmak amacıyla) belki süs eşyası ve/veya statü simgesi olarak kullanmışlardır. Bir sonraki dönem olan Aurignac endüstrisinde ise bunları takmak için delik delinmiştir.

Neandertal'lerin yoğun avcılık ve kısmen de toplayıcılık yaparak 20-25 dolayında bireyden oluşan gruplar halinde yaşadıkları ve dünya üzerinde yaşamlarını sürdürdükleri yaklaşık 200.000 yıl boyunca da toplam nüfuslarının hiç bir zaman 100.000'i aşmadığı sanılmaktadır. Avcılıktaki başarıları hem bireylerin uyumlu bir şekilde birlikte hareket etmelerine ve hem de çevrelerinde yaşayan canlıları çok iyi gözlemlemelerine bağlı olsa gerektir. Teknolojik açıdan gündelik aletlerine ilave olarak (günümüze pek ulaşmayan) kapan, tuzak, ağ, mızrak ve bola taşlarından da yararlanmış olmaları akla yakın

gelmektedir. Bitki örtüsünün çok fakir olduğu buzul koşullarında yaşayan Neandertal'lerin besi gereksinimlerinin büyük bölümünü (yaklaşık %90'ını) et yiyerek sağladıkları kemiklerindeki *nitrojen-15* izotopunun yoğunluğundan anlaşılmaktadır. Yoğun proteine olan bu gereksinimleri nedeniyle yalnızca etçillerin bıraktıkları artıklarla (yani leşlerle) yetinmedikleri, üstelik başarılı avcılar oldukları tartışılmaz. Avladıkları büyük hayvanların etlerini uzun süreler kar ve buz kitleleri içine açtıkları ve sonra da kokuları çıkıp çevredeki etçillere hazır yem oluşturmasın diye üzerlerini sıkıca örttükleri doğal "derin dondurucularda" saklamış olmaları olasıdır. Avladıkları hayvanların postlarını çadır örtüsü, battaniye ve hem de giysi olarak kullanmış olmaları düşünülmektedir. Neandertal kalıntılarıyla birlikte çuvaldızın bulunmamış olması bu insanların giysi kullanmadıkları anlamına gelmez, hem böyle bir durum da içinde yaşamış oldukları buzul döneminin sert iklim koşullarıyla da ters düşer. Postları taş veya kemik delicilerle deldikten sonra sırımları ve/veya bağırsakları bu deliklerden geçirerek deri parçalarını birbirine tutturdukları ve bunlardan kendilerini soğuktan koruyacak ilkel kıyafetler oluşturmuş olmaları mümkündür. Neandertal bulguları içinde su ürünlerinin kalıntılarına çok az miktarda rastlanılması ise büyük bir ihtimalle teknolojik olanaklarının sınırlı oluşuna bağlı olabilir. Ayrıca, her hangi bir konudaki kanıt yokluğu bazı verilerin henüz saptanamadığı anlamına da gelebileceği, esasta o konuda kanıtın bulunmadığı anlamını mutlaka taşımadığı da, unutulmamalıdır[2].

Neandertal'lere ait bulgular arasında kırmızı veya sarı renkte doğal toprak boyaları ile siyah manganez kalıntılarına da rastlanıldığı bilinmektedir; bunlar ya toz, ya da çubuklar halinde ele geçmiştir. Çubuk halinde bulunan örneklerin bazı şeylere/bazı yerlere sürtülmüş oldukları anlaşılmaktadır. Toz halindeki örneklerin ise "biryerlere" serpilmiş olması akla yakın gelir. Neandertal insanının tinsel ayinler sırasında, ava çıkmadan veya savaşa başlamadan önce (günümüzdeki bazı toplumlarda olduğu gibi) bedenlerini ve/veya üzerlerindeki giysileri boyamış olmaları olasıdır. Fildişlerini veya iri hayvan kemiklerinin

2 İngilizce'de yaygın olarak kullanılan "*absence of evidence* is *only absence of evidence and not evidence of absence*" cümlesini bu bağlamda hatırlamada yarar olabilir.

şekillerini değiştirerek (biçimlendirerek) cilaladıkları, üzerlerine yivler açarak bunları büyü, uğur veya statü simgesi gibi çeşitli amaçlara yönelik takılar haline getirmiş olmaları da muhtemeldir.

Slovenya'daki Divje Babe mağarasında bulunan ve Neandertal'lerle ilgili olduğu anlaşılan kavaldan, çalındığı zaman çıkan melodinin o dönem için tinsel içerikli bir sanat ürünü olduğu tartışılmaz. Bu örneğin tek olmadığı, 'Fransa'da da akbabanın kanat kemiğinden yapılma benzer örneklerin ele geçtiği de unutulmamalıdır.

Ölümlerinden sonra, örneğin 'Fransa'da Dordogne bölgesindeki La Ferassie mezarlığında) ve Kuzey Irak'taki Şanidar'da olduğu gibi, en azından bazı bireylerin öldükleri yerde, dağda bayırda, terkedilmeyerek gömüldükleri ve bunlardan bazılarının mezarlarına da ölü hediyelerinin de bırakıldığı bilinmektedir. Ölü gömmek büyük olasılıkla "öbür dünya" kavramına işaret eder ve sembolik bir düşüncenin ürünüdür. Ayrıca Neandertal kemiklerinin bazılarında travma izleri saptanmış, bunların arasında zaman içinde iyileşmiş olanlar da görülmüştür. Kırılan kemiklerin kaynaması/iyileşmesi için belli bir sürenin gerektiği bilinir; sakatlıklarının devam ettiği sürece bu kişilere başkalarının bakmış olması gerekir. Kendi başlarının çaresine bakmaktan aciz bazı ihtiyar, hasta ve sakat birey kalıntılarına rastlanılmış olması da, gene bunlara başkalarının bakmış/yardım etmiş olduğunun somut kanıtıdır. İtalya'da (Cenova'nın batısında yer alan) Cadılar Mağarası'nda, girişten 450 m kadar içeride ve tabii zifiri karanlıkta bulunan, kabaca bir ayıyı andıran doğal bir oluşuma Neandertal'lerin çamur topakları attıkları ve böylece o (sanal) ayıyı sembolik olarak vurdukları, başka bir deyişle avladıkları, anlaşılmaktadır. Bir av büyüsü olması gereken bu olay, kuşkusuz totemsel bir inancın sonucudur. Mağaradaki doğal bir oluşumla ilgili bu zoomorfik durumu, büyük bir olasılıkla, aynı temel amaca yönelik olan Üst Paleolitik Çağ'ın ünlü mağara kabartma ve duvar resimlerinin fikri öncüsü olarak kabul etmek de, sanırım, yanlış olmaz.

Neandertal'lerin sosyal/insani özellikleri arasında, yukarıda değinildiği gibi (en azından bazı) yaşlı/sakat bireyleri toplum dışına itmemeleri ile yine bazı ölülerini gömmeleri, sayıca az da olsa süs eşyalarına veya statü simgelerine sahip olmaları, totem ve büyü

inançları özellikle vurgulanabilir. Yukarıda değinilenler ve benzeri özellikler Neandertal'lerde, kuşkusuz, bir sonraki dönem olan Üst Paleolitiğe kıyasla nicelik ve nitelik bakımından daha azdır; ancak bu konuda asıl önemli olan, bunların göreli sayısından ziyade toplumda bizzat bunlara rastlamanın olduğu vurgulanarak hatırlatılmalıdır.

Zamansal olarak Neandertal'leri izleyen bizlerin (*H. sapiens sapiens*'in) onlardan farklı bir beden yapısına sahip olması tabiidir. Son 4.5 milyon yıldır dünya üzerinde yaşamı süregelen insanın evrimsel gelişimi içinde değişim göstermesi çok doğaldır. Brace'in de (1995:285) vurguladığı gibi zaman içinde, evrim olgusunun devamına bağlı olarak giderek her şey değişecektir. Evrim bir değişimdir ve buna bağlı olarak günümüzden onbinlerce yıl sonraki kuşakların bedensel yapılarının bizlerden çok farklı olacağını ileri sürmek de bir kehanet olmayacaktır.

Pekiyi, bizlerin (*H. sapiens sapiens*'in) evrimsel değişim sonunda (en azından Yakın Doğu ve Avrupa konu edildiğinde) doğrudan Neandertal'lerden türemiş olmamız, başka bir deyişle Neandertal'lerin bizim atamız olması ihtimali hiç mi yok? Neden olmasın? Sanırım var; hem de kuvvetle var.

Hadi atamız olmaları ihtimali bir yana, acaba Neandertal'lerle melezleşmiş[3] olma olasılığımız da mı yok? Çok uzun bir süre boyunca aynı yörelerde birlikte yaşamış olan ve teknokültürel anlamda

3 Başta yazarlara dağıtılan sirkülerde, kitabın kısa bir süre içinde baskıya gireceği öngörülmüş ve en geç 20 Aralık 2000 sonu itibariyle teslimi istenmiş olan bu yazının Eylül 2000'de tamamlanmasından sonra yayınlanan bir araştırmada (Kramer, A.T.L. Erummett, M.H. Wolpoff, "Out of Africa and into the Levant: Replacement or admixture in Westem Asia?", *Quarternary International*. 75/1 :51-63, 2001) Levant'da uzun süre birlikte yaşayarak aynı ortamı paylaşmış olan bu iki türün aralarında çiftleşerek üredikleri, yani melezleşmelerin olduğu ve bizlerin *(H. sapiens sapiens*'in) gen havuzuna Neandertal'lerin de katkıda bulundukları, hayli inandıncı kanıtlara dayanılmak suretiyle ileri sürülmektedir.
Aynı şekilde yine bu makalenin tamamlanmasından sonra yayınlanan bir başka çalışmada ise (Auffermann, B., *et.al.*, "Neandertaler - Der verkannte Mensch", *GEO* 4: 22-53, 2001) Neandertal'ler ile *H. sapiens sapiens* arasındaki kültürel ve bedensel benzerliklerin, mevcut farklardan fazla olduğuna ve aradaki bağların yakınlığına dikkat çekilmektedir.

karşılıklı etkileştikleri de artık bilinen[4] bu iki insan gurubunun yaşamları boyunca aralarında çiftleşerek üremediklerini ileri sürmenin evrensel gerçeklerle ne derece uyuştuğu tartışma götürür.

Ancak bilim dünyasında insan evrimiyle ilgili farklı yargıların olduğunun altını çizmek ve yukarıda olası bir öneri olarak ileri sürülen bu görüşü yadsıyan bazı çalışmalara da değinmek gerekir: Bir süre önce gerçekleştirilen bazı DNA çalışmaları (örneğin, Schmitz-Krainitzki 1998: 170-176) Neandertal insanı ile bizlerin arasında herhangi bir ata-torun ilişkisinin veya bir akrabalığın bulunmadığına işaret etmiştir.

Buna rağmen bazı çevrelerce (şimdilik daha ziyade) sözlü olarak tartışıldığı gibi, zaman içinde yer almış olabilecek olası mikroevrimsel değişimlerden ötürü eski DNA örnekleri ile günümüz insanına ait DNA örneklerinin farklı olabileceği olasılığı da unutulmamalıdır. Ayrıca, son zamanlarda düşük ısının DNA örnekleri üzerinde olumsuz katkısı olduğu ve Neandertal'lerin yaşadığı dönemdeki buzul koşullarının da bunda etmen olmuş olabileceği görüşü yaygınlık kazanmaktadır. DNA ile ilgili verilerin giderek arttığı, bugün için geçerli bilgilerin değişmeksizin sonsuza kadar devam edeceğini de herhalde kimse ileri süremez. Üstelik, son zamanlarda Java Adası fosilleri ile ilgili olarak gerçekleştirilen jeolojik içerikli bazı tarihleme çalışmaları da yöresel değişim yaklaşımını (Çok Bölgeli Modeli) destekler niteliktedir (Swisher lll-Curtis-Lewin 2000). Bu koşullar altında da kanımızca, Wong'un (1998) haklı olarak vurguladığı gibi, henüz son söz söylenmemiş olup, konu bugün için hâlâ ortadadır ve Neandertal'lerin "soydaşlarımız" mı, "atalarımız" mı, yoksa "hiçbir şeyimiz" mi olduğu bütünüyle kesinlik kazanmış değildir; Günümüzde Neandertal'leri doğrudan atalarımız olarak görenler olduğu gibi (Brace 1995, Wolpoff 1999), bunu reddedenler de mevcuttur (Lewin 1993, Shreeve 1995, Tattersall 1995).

Bütün bunlara rağmen, kanımızca "... eldeki fosil belgelerin Avrupa ve Yakın Doğu'da karşılaşılan Neandertal'lerin soyoluşsal

4 15-20 yıl kadar önce, bu konuda en çok satanlar listesine giren bir romanın yazılmış olduğunu hatırlatmak yararlı olabilir (Auel, J.M., *The Clan of the Cave Bear*. Bantam Books, New York, 1984).

yazgılarının ne olduğu konusunda kesin yargılara ulaşabilmek için yeterli olmamasına rağmen, (Neandertal'lerin) işlevsel morfolojilerinin karşılaştırmalı incelenmesi, yazgısal anlamda gerek davranış biçimi ve gerekse anatomik yönden bizlere benzer insanların evrimsel oluşumuna temel oluşturduğuna işaret etmektedir" de herhalde rahatlıkla denebilir (Trinkaus-Smith 1993: 583).

Değerli meslekdaşım Prof. Dr. Ufuk Esin'in, başta Aşıklı Höyük olmak üzere, Keban ve Atatürk Baraj Göl alanları dahil, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde büyük başarı ile gerçekleştirdiği Holosen dönemi kazılarında saptadığı bulguları oluşturan kişilerin (ve bu arada tabii bizlerin de) gerçek atalarının kimler olduğu yakın bir gelecekte somut verilerin çoğalması, yeni teknolojilerin bulunup, geliştirilmesi ve yorumlanmasına bağlı olarak kesinlik kazanacak, Neandertal insanı ile bizler arasındaki soyoluşsal ilişkiler konusunda tartışmalar bitecek, bir fikir birliğine ulaşılacak ve sonunda sanırım büyük bir olasılıkla onların da "adam gibi adam" oldukları kabul edilecektir[5].

(**Arsebük, G.** "Kim bu Neandertal'ler?", *Ufuk Esin'e Armağan: Köyden Kente*, Özdoğan, M., H. Hauptmann, N. Başgelen (Derl.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 21-32, 2003.)

5 Günümüzde dünyanın ücra bir köşesinde yaşamaya devam edegelen bir Neandertal'in bulunduğu varsayılarak, bu kişinin güzelce yıkanıp, traş edildikten sonra da giydirildiği ve bir eline evrak çantası, diğerine ise cep telefonu verilerek büyük bir kentteki her hangi bir toplu taşıma aracına bindirildiği takdirde onu kimsenin yadırgamayacağına dair, tabii şaka yollu, bir öneri dahi geliştirilmiştir.

KAYNAKÇA

Arensburg, B.
1989 "New Skeletal Evidence Conceming the Anatomy of Middle Paleolithic Populations in the Middle East: the Kebara Skeleton", in P. Mellars and E. Stringer (Eds.), *The Human Revolution.* Princeton University Press, Princeton, New Jersey: 165-171.

Arensburg, R. – L.A. Schepartz – A.M. Tillier *et al.*
1990 "A Reappraisal of the Anatomical Basis for Speech in Middle Paleolithic Hominids", *American Journal of Physical Anthropology* 83: 137-146.

Bar-Josef, O.
1993 "The Role of Western Asia in Modern Human Origins", in M.J. Aitkens, E.B. Stringer and P.A. Mellars (Eds.), *The Origin of Modern Humans and the Impact of Chronometric Dating,* Princeton University Press, Princeton, New Jersey: 132-147.

Bordes, E
1953 "Essai de c1assification des industries Mousteriennes", *Bulletin de la Societe Prehistoire Francaise* 50: 457-466.

Bordes, E
1972 "Du Paleolitique moyen au Paleolitique superieur: continuite au discontinuite?" in F. Bordes (Ed.), *The Origin of Homo sapiens.* UNESCO, Paris: 211-218.

Boule, M.
1911-1913 "L'homme fossile de la Chapelle-aux-Saints", *Annales de Paleontologie* 6: 1 11172; 7: 21-56; 85-192; 8: 1,70.

Boule, M.
1923 *Fossil Men- Elements of Human Paleontology,* Gurney and Jackson, London.

Brace, E.L.
1995 *The Stages of Human Evolution,* Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.

Cave, A.J.E. – Wl. Strauss
1957 "Pathology and posture of Neanderthal man", *Quarterly Review of Biology* 32: 348-363.

Clark, G.A.
1992 "Continuity or replacement? Putting modern human origins in an evolutionary context", in Dibble, H. and P. Mellars (Eds.), *The Middle Paleolithic: Adaptation and Variability,* University of Pennsylvania Museum, Philadelphia: 183-205.

Clark, G.A. – J.M. Lindly
1989 "Modern human origins in the Levant and western Asia: the fossil and archaeological evidence", *American Anthropologist* 91 (4): 962-985.

Conroy, G.C.
1997 *Reconstructing Human Origins - A Modern Synthesis,* W.W. Norton and Company, New York.

Howell, F.C.
1958 "Upper Pleistocene man of the southwest Asian Mousterian", in G.H.R. von Koenigswald (Ed.), *Hundert Jahre Neanderthaler, Kemink en Zoon,* Utrecht: 185198.

Hrdlicka, A.
1927 "The Neaderthal phase of man", *Journal of Royal Social Anthropological Institute* 57: 249-273.

Lewin, R.
1993 *The Origin of Modern Humans,* Scientific American Library, New York.

Schmitz, R.W. – H. Krainitzki
1998 "Die phylogenetische Stellung der Neandertaler im Licht erster DNA-Analysen", *Eiszeitalter u. Gegenwart* 48: 170-176.

Shreeve, J.
1995 *The Neandertal Enigma-Solving the Mystery of Modern Human Origins,* William Morrow and Comp, New York.

Stringer, CB.
1991 "The emergence of modern humans", *Scientific American* 271: 98-104.

Swisher, C.C. – G.H. Curtis – R. Lewin
2000 *Java Man,* Scribner, New York.

Tattersall, I.
1995 *The Last Neanderthal,* Nevraumont, New York.

Trinkaus, E. – F.H. Smith
1993 "The fate of the Neandertals", in R.L. Ciochon and J.G. Fleagle (Eds.), *The Human Evolution-Source Book,* Prentice Hall, New Jersey: 579-584.

Yalladas, H. – J.L. Joron – G. Valladas *et a1.*
1987 "Thermoluminescence dates of the Neanderthal burial site at Kebara in Israel", *Nature* 330: 159-160.

Yalladas, H. – J. Reyss – L. Joron *et al.*
1988 "Thermoluminescence dating of Mousterian 'Proto-Cro-Magnon' remains from Israel and the origin of modern man", *Nature* 331: 614-616.

Yallois, H.V.
1954 "Neanderthals and Praesapiens", *Journal of Royal Anthropological Institute* 84: 111-130.

Weinert, H.
1932 *Ursprung der Menschheit,* Enke, Stuttgart.

Wolpoff, M.H.
1999 *Paleoanthropology,* McGraw Hill, Boston.

Wong, K.
1998 "Ancestral quandary: Neanderthals not our ancestors? Not so fast", *Scientific American* 278: 19-20.

AMERİKA KITASI'NIN ÜST PLEİSTOSEN SONLARINDAKİ İSKÂNI İLE İLGİLİ BAZI SORUNLAR: "KİM? NASIL? NE ZAMAN?"

Hocam, meslektaşım, dostum Prof. Dr. Refik Duru'nun (Refik Ağabey'in) Anadolu arkeolojisine olan katkıları, özellikle Göller Bölgesi'nde gerçekleştirdiği kazılardaki genel tutumu, bilimsel kuşkuları, sorduğu sorular ile bulmaya çalıştığı yanıtları göz önüne alarak kendisine, bilinmeyenlerin bilinenlerden (başka bir deyişle önerilen olası yanıtlardan) fazla olduğu bu yazıyı saygılarımla sunuyorum.

Dünya tarihöncesi arkeolojisinin 1930'lu yılların ortalarından başlayıp, günümüze kadar olan neredeyse 75 yıllık süre boyunca güncelliğini koruyan, sık sık gündeme gelen, ancak üzerinde bir türlü ortak bir fikir birliği sağlanamayan genel anlamdaki önemli tartışma konularından biri "***Amerika kıtasının ilk defa kimler tarafından, nasıl ve ne zaman iskân edildiği***", başka bir deyişle ***Yeni Dünya'daki ilk yerleşimi kimlerin, nasıl ve ne zaman gerçekleştirdiğidir***. Amerika kıtasını ilk keşfeden, ilk yerleşen ve orada karşılaşılan en eski uygarlıkları oluşturanların Eski Dünya'dan gelen kişiler olduğu konusunda kuşku yoktur; bu konuda ilgili bilim adamları arasında *consensus* mevcuttur. Ancak, kısmen popüler düzeyde ve halka dönük olarak da olsa, bunların bir bölümünün (doğudan) Atlas Okyanus'unu aşmak suretiyle Yeni Dünya'ya ulaşan Mısırlılar ve olasılıkla da Fenikeliler, hatta Üst Paleolitik Çağ'da İspanya'nın güneyinde yaşamış olan Solutré

kökenli toplumlar, diger taraftan aksi yönden, (batıdan) yani Pasifik Okyanus'u üzerinden gelen Çinliler ve Japonların olduğuna dair yazıların zaman zaman çeşitli kitap, dergi ve gazetelerde yer aldığı görülür (*Readers Digest* 1986: 12-31). Önerilen bu göç veya istilâ olasılıkları içinde bilimsel yönü göreli olarak ağır basanlar vardır ve bu farklı yaklaşımları destekleyenlerin zaman zaman seslerini yükselterek görüşlerini savundukları da dikkati çeker (Begley/Murr 1999: 50-57; Çiz. 1). Ancak günümüzde, bilimsel içerikli olarak kabul gören en yaygın görüş, Amerika kıtasına ilk gelenlerin Üst Pleistosen'de, Kuzeydoğu Sibirya'da yaşamış olan Asya kökenli halklar olduğu ve bunların bugünkü Beringia yöresi üzerinden (daha sonraları Bering Boğazı'na dönüşecek olan o dönemdeki "Bering Kara Köprüsünü" aşarak) Yeni Dünya'nın en kuzeybatı ucuna, günümüz Alaska'sına geçtikleridir (Çiz. 2a-b). Günümüzde, Yeni Dünya arkeolojisi ile ilgilenen uzmanlar arasında bu konuda da genel bir fikir birliği olduğu söylenebilir (Eshleman *et al.* 2003: 7-18). Ancak özellikle vurgulamamız gereken husus, geniş anlamıyla Üst Pleistosen'de yer almış olduğundan kuşku duyulmayan bu ilk geçişin gerçek anlamda "ne zaman" veya "hangi tarihte" yer aldığı konusundaki tartışmaların hâlâ güncelliğini koruduğu, arada büyük fikir ayrılıklarının bulunduğu ve bu konuda ortak bir görüşün şimdilik sağlanamamış olduğudur.

Bilindiği gibi, "insan" adı verilen canlının evrimsel oluşum ve gelişimi bütünüyle Eski Dünya'da gerçekleşmiş, ancak bugünkü bedensel durumuna –yani *Homo sapiens* aşamasına ulaştıktan sonra– Üst Pleistosen'in ikinci yarısından itibaren, önce Avustralya, daha sonra da Amerika kıtasına yayılmaya başlamıştır. Avustralya'ya olan yerleşiminin Güneydoğu Asya üzerinden ve mutlaka aradaki deniz engelini aşmak suretiyle 50.000 yıl kadar önceleri yer almış olduğuna dair kanıtlar giderek çoğalmaktadır (Thorne *et al.* 1999: 591-612). *Homo sapiens*'in Amerika kıtasını iskânı ise daha geç bir tarihe rastlar. Bu bağlamda, dünyamızın en son yerleşilen önemli kara parçasını Pasifik Okyanusu'nda yer alan Yeni Zelanda'nın oluşturduğu ve buranın iskânının da yalnızca 800-1000 yıl kadar önceleri gerçekleştirildiği de hatırlatılmalıdır (Young 2004: 38-40).

Neredeyse Yirminci Yüzyılın sonlarına kadar, GÖ 11.200 ile 10.900 yılları arasında, gelişkin bir taş alet teknolojisine sahip, başarılı büyük

baş hayvan avcılarından oluşan Asya kökenli bazı gurupların, Asya ile Amerika kıtalarının fiziksel anlamda birbirine en çok yaklaştığı bugünkü Bering Boğazı'nın yer aldığı Beringia yöresi üzerinden Amerika kıtasına (bugünkü Alaska'ya) geçtikleri ve adeta *Blitzkrieg* vâri bir hızla, çok kısa bir süre içinde de bütün kıtaya yayıldıkları, Güney Amerika'nın en uç noktası olan Tierra del Fuego'ya dahi, birkaç bin yıl içinde (yaklaşık 15.000 km'lik bir mesafeyi katetmek suretiyle) ulaştıkları yaygın bir biçimde kabul edilmekteydi (Çiz. 3). Başka bir deyişle, birkaç yıl öncesine kadar egemen olan görüş GÖ 11.200 tarihinin Yeni Dünya'daki yerleşimin başlangıç sınırını, yani insanın bu kıtaya ayak basışının en eski tarihini oluşturduğu ve bundan önce Amerika kıtasında insanın kesinlikle yaşamamış olduğuydu[1].

Av sırasında kullandıkları uzun menzilli silahlara ait özel bir yapım gösteren taş uçlarından ötürü (Çiz. 4), Kuzey Amerika'nın bu ilk yerli halkına "Clovis halkı" veya "İri Hayvan Avcıları" denir[2]; oldukça kısa süreli olan bu kültüre ait belgelere GÖ 11.200 ile 10.800 yılları arasındaki 400 yıllık dönemde rastlanır. Bugünkü ABD'nin güneyinden başlayarak pek çok eyalette izlenen Clovis insanlarının kıtaya yayılımları sırasında karşılaştıkları (tümü yerel olan) deve (*Camelops hesternus*), at (*Equus pacificus*), mamut (*Parelphas columbi*), yakalı tembel hayvan (*Nothrotherium shastense)* ile kısmen de bizon *(Bison occidentalis)* gibi büyükbaş hayvanları, gelişkin bir teknolojinin ürünü olan kendilerine özgü uçlar ve oluşturdukları bazı birleşik aletlerden[3] (Çiz. 5) yararlanmak suretiyle yoğun bir şekilde avlayarak köklerini kuruttukları da ileri sürülmüştür.

---

1 Yeni Dünya arkeolojisi kapsamında yaygın olarak karşılaşılan bir yöntem olan tarihlerin zaman zaman "GÖ", zaman zaman ise "MÖ" olarak verilmesi, bu çalışmada da uygulanmıştır.

2 Yeni Dünya arkeolojisinde bu insanlara "*Paleo-indian*" adı da verilir.

3 Bu birleşik aletler taş bir uç, kemik bir yuva ve tahta bir sap gibi üç farklı malzemenin bir araya getirilmesinden oluşur (Cann 1994). Ayrıca, Güney Amerika ile Kuzey Amerika tarihöncesi kültürleri arasında kökensel bir bağ bulunmasına rağmen, aradaki kültürel ayrımlar veya farkların eskiden sanıldığından çok daha büyük, önemli ve karmaşık olduğu da giderek anlaşılmaktadır. Bu ayrım ve/veya farklar da artık her iki kültürün zaman içinde birbirleriyle olan bağlarını yitirmeleri (koparmaları), bunun sonucunda da ayrı ayrı coğrafî ve ekolojik ortamlara uyum sağlamalarına bağlanmaktadır. Böyle bir sonucun oluşması için de kuşkusuz aradan belirli bir sürecin, uzun bir zaman diliminin geçmesi zorunludur.

Son birkaç yıldır gerçekleştirilen arkeolojik, genetik ve dilbilim çalışmaları artık yukarıda özetlenen ve "Clovis varsayımı" olarak da bilinen bu görüşte, özellikle kıtadaki iskânın başlangıcı olarak önerilen tarihte, bazı değişikliklerin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Başka bir deyişle söz konusu temel değişikliğin başında insanın Amerika kıtasına ilk defa ne zaman geçtiği sorunu yatmakta ve uzun süredir bu geçişin başlangıcı olarak ısrarla önerilen GÖ 11.200 tarihi artık güncelliğini yitirmiş gibi görünmektedir. Bunun esas nedeni son zamanlarda Amerika'da insana ait somut izlere yukarıda değinilen GÖ 11.200 yıllarından daha eski dönemlerden başlayarak (bu tarihten neredeyse 4.000 – 4.500 yıl öncelerinden itibaren) rastlanılmasıdır. Bunun doğal sonucu olarak da Amerika kıtasının ilk iskânının yukarıda önerilenden eskiye, belki de yaklaşık beş bin yıl daha öncesine gitmesi gerektiği görüşü ve bu yargıyı destekleyen arkeolojik, genetik ve filolojik kanıtlar giderek ağırlık kazanmış ve kabul görmeye başlamıştır.

Bu bağlamda değinilmesi gereken bir benzer sorun da Kuzey ve Güney Amerika'da yaşayan yerli toplumların dilleri arasında izlenen büyük farklardır.

Konunun bazı uzmanlarına göre Amerika kıtasında yaşayan yerli halk, 140'ı aşkın farklı lehçe kullanmakta ve bu toplumların çoğu da birbirini anlamamaktadır. Yine bazı dilbilimcilere göre aynı kökten gelen dillerin birbirinden böylesine farklılaşması için gerçekten çok uzun bir süreye, binlerce yıllık bir döneme gereksinim vardır (Dillehay 2000: 6).

Son buzul Wisconsin'in (Eski Dünya arkeolojisinde kullanılan terminolojiye göre Würm Buzulu'nun) şiddetli dönemlerinde, neredeyse 20.000 yıl öncelerine kadar bölgede egemen olan olumsuz iklim koşullarından ötürü Sibirya'nın kuzeydoğusunda insanların yaşamış olma olasılığı pek yoktur. Asya'nın adı geçen yöresindeki Verkhoyansk Dağları'nın bulunduğu çevreye insanların ancak GÖ ~20.000 yıllarından itibaren yerleşmeye başladıkları Uşki Gölü ile Diuktai'de saptanmış olan buluntulardan anlaşılmaktadır. Günümüzde giderek ağırlık kazanan yeni verilerin ışığında, Asya'nın bu kesiminde yaşayan insanların, kısa bir süre sonra Amerika

kıtasının kuzeybatısına (Alaska'ya) büyük bir olasılıkla ilk defa GÖ ~17.000 ile ~15.500 tarihleri arasında ve hatta belki biraz daha eski dönemlerde geçmeye başlamış olmaları akla yakın gelmektedir. Son buzul Wisconsin'de (Würm) kilitlenen su, deniz seviyelerinde 120-130 m'ye varan düşüşlere neden olmuş, bunun doğal sonucu olarak da çekilen sulardan ötürü bugünkü Bering Boğazı da bir kara köprüsü halini almıştır. Beringia yöresi yaklaşık GÖ ~27.000 ile ~10.000 yılları arasında bu özelliğini sürdürmüş olması nedeniyle Asya ve Amerika kıtaları Beringia yöresinde birbirine bitişik durumdaydı, bu koşullarda da tabii aralarında aşılması gereken bir deniz engeli de bulunmuyordu. İnsanların kıtalar arasındaki Eski Dünya'dan Yeni Dünya yönüne olan bu hareketi kuşkusuz tek bir defada yer alan büyük ve düzenli bir göç halinde değil, pek çok kere gerçekleşmiş ve anlaşılan insanlar, zaman içinde büyüklü küçüklü topluluklar halinde (bugünkü) Asya ile (bugünkü) Amerika kıtaları arasında otcul hayvanların mevsimlik göçlerini (kuşkusuz bilinçsiz olarak) iki yönlü izlemek suretiyle gidip gelmişlerdir.

İleride gün ışığına çıkacak çeşitli öncül kanıtının da bulunacağı konusunda hiç kuşku duyulmayan bu geçişlerin bugün için günümüze ulaşabilen ilk örneklerinden biri, MÖ 13.750 yıllarına tarihlenen Alaska'daki Bluefish Mağarası'nda ele geçen küçük dilgi türünden buluntular olabilir (Yesner 2001). Yukarıda vurgulandığı gibi bu tarihlerde Wisconsin Buzulu henüz bütünüyle erimemiş olduğu için Bering Boğazı da daha oluşmamıştı, Asya ile Amerika kıtaları arasında bugünkü deniz engeli yoktu ve burası kısmen gölcükler ve bataklıklarla kaplı, bitki örtüsünü genelde sazların, otların, bodur ağaçların oluşturduğu bir kara parçası halindeydi. İnsanların bu kara köprüsünü av hayvanlarının (günümüzün iki kıtası arasındaki) çift yönlü mevsimlik hareketlerini izlemek ve yöredeki yenebilir türden bitkileri toplayabilmek için kadınlı erkekli guruplar halinde çoğu zaman yaya (ve belki bazen de ilkel sallardan veya postlardan oluşturdukları keleklerden yararlanmak suretiyle) her iki yönde çeşitli kereler gitmiş-gelmiş olmalıdırlar.

Amerika kıtasına Alaska üzerinden bir defa ulaşıldıktan kısa bir süre sonra, insanların yaygın bir şekilde Amerika'ya bütünüyle dağılmış olmaları dikkati çeker. Örneğin, kuzeyde, ABD'de Pennsylvania

eyaletinde, Ohio nehrinin kollarının biri üzerinde yer alan ve uzun süreli bir yerleşime işaret eden Meadowcroft kaya sığınağında gerçekleştirilmekte olan kazılar sonunda çeşitli tabakalardan yirmibin dolayında taş alet, yüzbin dolayında çeşitli hayvan kemiği, dokuma kalıntıları ve birkaç yüz ocak kalıntısı gün ışığına çıkartılmıştır. Burada saptanan ocaklardan alt tabakalarda yer alan örnekler C14 yöntemiyle MÖ 12.550 ile 11.950 yılları arasına tarihlenmiştir. Bir başka buluntu ise gene Kuzey Amerika'daki Virginia eyaletinde karşılaşılan Saltville adındaki mastadon av alanı/kanaradır ve burasının MÖ 12.500 ile MÖ 11.000 yıllarına ait olduğu anlaşılmaktadır (Fagan 2004: 54). Mevcut koşullar altında da sözü edilen bu son bulguların, bilinen ilk Clovis örneklerinden çok daha eski (Amerikan arkeolojisinde kullanılan yaygın deyimle "*pre-Clovis* /Clovis öncesi"*)* oldukları vurgulanmalıdır.

Güney Amerika kıtasına gelince, burada Kuzey Amerika'daki gibi bir dağılımın yer aldığı, ancak varılan sonuçların Kuzey Amerika'dakiyle aynı olmadığı görülür. Mevcut farklar başında Kuzey Amerika'nın bütününde Clovis kültürünün yaygın olması ve belirli bir dönem boyunca her yerde bu kültürle karşılaşılmasına karşılık, Güney Amerika'da böylesine yaygın bir kültürel birliğin olmaması ve farklı yerlerde, değişik özellikler gösteren başka başka kültürlerle karşılaşılmasıdır. Ayrıca, aradaki önemli farklardan biri de Kuzey Amerika'da gerçekten etkin olduğu anlaşılan büyük baş hayvan avcılığının kıtanın güney bölümlerinde karın doyurmak için yaygın olarak başvurulan bir yöntem de olmadığıdır.

Wisconsin Buzulu'nun sonlarına doğru, Amerika kıtasının Pasifik Okyanusu'na paralel olan batı yönünün mevcut buzulun etkisinde fazla kalmamış olduğu ve insanların kuzeyden güneye doğru göçlerinin kıtanın özellikle bu yakasını kullanarak gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır. Pleistosen sonu ile Holosen başına ait tarihöncesi yerleşim yerlerine Güney Amerika kıtasında da çok miktarda rastlanır. Bunlar, özellikle Brezilya'da, And dağlarının eteklerinde, Peru'nun kuzey sahillerinde, Arjantin ve Güney Şili'de yoğunlaşır (Çiz. 6-7). Şili'deki Monte Verde, Venezuela'daki Taima-Taima, Kolombia'daki Tequendema ile Brezilya'da karşılaşılan Itaparice evresine ait bulgular, son zamanlarda Amerika kıtasının güneyinde saptanmış olan

tarihöncesi yerleşim yerlerine ait çeşitli örneklerden bazılarını oluşturur (Dillehay *et al.* 1992: 145-204).

Bunlardan biri olan ve Şili'de, Santiago kentinin 700 km kadar güneyinde, bir nehir kenarında yer alan Monte Verde'de ayrıntılı ve uzun süreli arkeolojik çalışmalar gerçekleştirilmiş ve bu yerleşim yerinin GÖ 12.500 ile GÖ 11.800 yıl öncelerine ait olduğu da saptanmıştır. Monte Verde kazılarından elde edilmiş olan bazı C14 tarihleri aşağıda özetlenmiştir:

Tüm tarihler Dillehay 1997'den alınmıştır.

Malzeme türü	Örnek numarası	Tarihi (GÖ)
Kemik	TX-3760	11.990±200
Tahta alet	BETA-6755	12.230±140
Odun kömürü	TX-3208	13.565+250
Karbonize tahta	TX-5374	11.790±200
Yanık odun	TX-5376	11.929±120
Tahta alet	TX-4437	12.650±130
Tahta alet	OXA-381	12.450±150
Tahta alet	TX-5375	12.740±440
Tahta alet	BETA-59082	12.780±240
Yanık odun	BETA-65842	12.420±130

Günümüz verileri ışığında, Monte Verde bütünüyle kendine özgü, tek, "eşi olmayan" bir buluntu yeri değildir, Güney Amerika'da gerek teknokültürel ve gerekse tarihsel anlamda benzeri olan başka örnekler mevcuttur. Ancak, Monte Verde'nin turbalık bir alanda yer almış olması günümüze ulaşan arkeolojik kalıntıların nicelik ve niteliğini doğrudan olumlu bir şekilde etkilediği de bu aşamada hatırlatılmalıdır. Bu yazıda, yukarıda adı geçen ören yerinin vurgulanan özelliklerinin göz önüne alınarak seçilmesi, üzerinde durulması ve öne çıkartılmasına ilave bir başka neden de son yıllarda Yeni Dünya'nın Geç Pleistosen/Holosen arkeolojisi konu edilirken özellikle "Monte Verde" adının sıkça anılması ve dolayısıyla da kamuca yaygın olarak bilinen bir isim olmasıdır.

Turbalık-ağaçlık ortamda yer alan ve bir açık hava yerleşmesi olan Monte Verde'de, olasılıkla 20-30 bireyden oluşan bir topluluğun

(klan?) birkaç mevsim süresince (yaklaşık bir yıl boyunca) geçici bir yerleşim gerçekleştirdikleri (başka bir deyişle, uzun süreli kamp kurdukları), toplayıcılık yöntemini uygulamak suretiyle temel besinlerini büyük ölçüde yöredeki orman ürünlerinden sağladıkları, ayrıca kuş ve bazı küçük Memeli'leri sapan/bola taşlarından yararlanmak suretiyle avladıkları, hatta zaman zaman 40 km kadar uzaklıkta bulunan Pasifik Okyanusu'na kadar giderek denizden midye topladıkları (veya civarda yaşamakta olan başka toplumlarla malzeme değiş tokuşu yapmak suretiyle bu midyeleri sağladıkları), gövdesini ahşap hatılların oluşturduğu kulübelerinin üzerlerini postlarla kapladıkları, araç-gereçlerinin büyük bir kısmını ahşap, kemik ve iri hayvanlara ait dişlerden yaptıkları bilinmektedir. Arkeolojik kazılar sonucu, buradan 700'ü aşkın taş alet örneği de ele geçmiştir.

Tahtadan yapılan araç-gereçin başında öğütme işlerinde kullanılmış olmaları gereken (havanımsı) kaplar, kazıma çubukları, mızrak parçaları, kazıklar ve barınak yapımında kullanılmış olan hatıllar gelir.

Kemik aletlere örnek olarak ise taşlardan yonga çıkartmada kullanılmış olan vurgu araçları (yumuşak çekiçler), gene araç yapımında kullanılmış olan mastadon dişinden oluşturulan yongalama kalemleri (*gouges*) ile kazıma çubukları sayılabilir. Monte Verde'de, alet yapımında üç farklı taş teknolojisinin uygulanmış olduğu görülür: Bu üç gurup a) baskı yöntemiyle oluşturulan örneklerden, b) sürtme veya darbelerle çentme suretiyle şekillendirilen sapan veya bola taşlarından ve c) önce yarılmak, sonra da üzerlerinden birkaç adet yonga çıkartılmak suretiyle keskin kenar(lar) elde edilen çakıl taşlarından oluşur. Bunlara ilave olarak, sayıca fazla olmamakla birlikte özel bir şekil verilmeden oldukları gibi kullanılmış olup, üzerlerinde kullanım izleri bulunan taş aletler de mevcuttur.

Kulübelerin yer aldığı çevrenin dışında, halkın ortak kullanımına yönelik olması gereken açık bir alanda yer alan iki büyük ocağa ait kalıntılara, ocaklardaki ateşin sönmemesi için biriktirildiği sanılan odun kümelerinin izlerine, ahşap havanlar ile taştan tokmaklara (havanellerine) ve pek çok bitkisel besi kalıntısına rastlanılmış olması da ilginçtir. Buranın bir yaşam alanı değil, bir tür işlik olması kuvvetle muhtemelidir. Alanın belirli bir bölümünde kuartzdan yapılma

taş aletlerle birlikte yenebilir türden meyve ve kök kalıntılarına, başka bir kesiminde ise taş aletler ve onlarla ilişkili olarak post izlerine rastlanılmıştır. Bütün bu ayırımlar, Monte Verde'de (ilkel de olsa) belirli bir iş bölümünün mevcudiyetine işaret etse gerektir (Dillehay 2000: 160-168).

Buradan elde edilen bulgular GÖ 12.500 yıl önceleri Güney Amerika'da karşılaşılan (Clovis öncesi / *pre-Clovis* dönemi) kültürel düzeyin kısa bir süre öncesine kadar sanılandan çok daha karmaşık bir sosyal yapı ile ekonomik aşamaya ulaşmış olduğuna işaret etmekte ve ayrıca bu yerleşim yerinde insanların (bütün bir yıl gibi) hayli uzun bir süre boyunca kesintisiz yaşamış olmaları, onların besilerini elde edebilmek için devamlı av peşinde koşan göçebeler değil, büyük ölçüde yerleşik bir yaşam süren insanlar olduğunu da kanıtlamaktadır.

Bu koşullar altında, günümüzde, Amerika kıtasının ilk yerleşimi konusunda somut olarak neler söyleyebiliriz? Herşeyden önce Amerika'nın ilk iskânının *Homo sapiens* aşamasına ulaşmış Asya kökenli insanlar tarafından gerçekleştirildiği konusunda kuşku duyulmamaktadır.

Yeni Dünya arkeolojisinde *Paleo-indian* adı verilen bu insanların Amerika kıtasına kuzeybatıdan, o dönemdeki Bering Kara Köprüsünü (daha geç dönemin Bering Boğazı'nı) yaya olarak aşmak suretiyle ayak basmış oldukları da genelde kabul edilmektedir. Günümüzdeki asıl sorun, bu yerleşimin ilk defa ne zaman yer aldığıdır. Kısa bir süre öncesine kadar ileri sürüldüğü gibi bu yerleşimin yalnızca GÖ 11.200 yıllarında yer almış olduğu, bu tarihten önce Amerika kıtasında kesinlikle insan izine rastlanılmadığı görüşü artık güncelliğini yitirmiştir. Son yıllarda gerçekleştirilen (aynı zamanda filolojik, genetik ve antropolojik belgelerle de kuvvetle desteklenen) arkeolojik çalışmalar kıtanın eskiden önerilenden neredeyse beş-altı bin yıl öncelerinden başlayarak iskân gördüğünü ve buraya insanların en azından GÖ ~17.000 yıl önceleri ayak bastıklarını ve oldukça süratli bir şekilde bütün kıtaya yayıldıklarını, böylece birkaç bin yıl içinde Güney Amerika'nın en uç noktası olan Tierra del Fuego'ya kadar da ulaşmış olduklarını kanıtlamaktadır. Son zamanlarda tartışmasız bir şekilde

gerçeklikleri saptanmış olan Kuzey Amerika kıtasındaki Alaska'da Bluefish (MÖ ~13.750), Pennsylvania'da Meadowcroft (MÖ ~12.550-11.950), Virginia'da Saltville (~MÖ 12.500-11.000), Güney Carolina'da Allendale yakınındaki Topper (GÖ ~12.000), California'da Arlington Springs (GÖ ~10.960) ile Güney Amerika'da Peru'da Quebrada Jaguay (GÖ ~11.000), Brezilya'da Lapa Vermelha (~GÖ 11.500) ile Şili'de Monte Verde (GÖ ~12.500) bulguları önerilen bu yeni iskan tarihinin somut belgeleridir (Begley/Murr 1999: 50-57). Kuşkusuz eldeki kanıtlar yukarıda değinilenlerden ibaret de değildir; gerek Kuzey ve gerekse Güney Amerika'da adlarını saydığımız bu tür "Clovis öncesine" ait merkezlere benzer pek çok başka buluntu yeri de mevcuttur ve üstelik bunların sayısı yapılan araştırmalarla doğru orantılı olarak her geçen gün daha da artmaktadır.

Amerika kıtası bir kere *Homo sapiens* tarafından iskân edildikten sonra burada karşılaşılan kültürel ortamın bütünüyle kendine özgü bir çizgi izlemiş olduğu ve hatta Kuzey ve Güney Amerika kıtaları arasında dahî kültürel gelişim anlamında büyük ayırımlar olduğu da ayrıca vurgulanmalıdır. Başka bir deyişle Kuzey ve Güney Amerika kıtaları dahi kendi içlerinde büyük farklar gösterir. Mevcut kültürel değişimde/gelişimde izlenen "hız/sürat" özellikle dikkat çekicidir. Amerika'daki bu kültürel değişim 'hız'ının somut kanıtlarından biri, bu kıtada bağımsız olarak başlayan ve gelişen besi üretimi (Willey 1966) ile bunu izleyen büyük uygarlıklardır. Besi üretimine bağlı olarak toplumların yaşamlarında ne denli büyük değişimlerin olduğu hepimizin yakından aşina olduğu Yakın Doğu örneklerinden bilinmektedir. Aynı ilke Yeni Dünya için de geçerlidir. Özellikle orta Amerika yöresinde (bugünkü Meksika'nın bazı kısımlarında) ~GÖ 9.000 ile 7.000 yıl önceleri çeşitli besi üretim çabalarına girildiği (deneylerine başlandığı), bazı gelişkin avcı-toplayıcı toplumların ~GÖ 7.000 ile 3.500 yılları arasında ise besi üretiminin yapıldığı yerleşik düzeyde bir yaşama geçmeye başladıkları ve Tamaulipas, Oaxaca ve Tehuacan gibi merkezlerde yavaş yavaş mısır, fasulyagiller ile balkabağı türünden bitkileri kültüre almaya başladıkları da bilinmektedir (Fagan 1998: 328-330). Bunlar, kısa bir süre içinde gelişecek olan Meksika'daki Olmek, Amerika Birleşik Devletleri'nin doğu taraflarındaki Hopewell ile güneybatısındaki Anasazi ve Hohokam gibi

sosyal anlamda gelişkin ve karmaşık yapı gösteren toplumların öncüllerini oluşturmuşlardır (Fagan *ibid*. 336-340, 344-346).

Yeni Dünya'da daha geç dönemlerde karşılaşılan Olmek, Toltek, Maya ve Aztek gibi uygarlıkların besi üretimine daha önceden geçilmeye başlanan yörelerde karşımıza çıkması, buradaki kültürel gelişim zincirinin "devamlılık" ve "hızını" kanıtladığını da vurgulamak gerekir. İlginç olan ve kanımca altı çizilmesi gereken bir başka özellik de gelişkin bir mimariye, olağanüstü bir şehircilik kavramına, And Dağları'nın zorlu coğrafî (doğa) koşullarıyla başa çıkabilecek türden bir sosyal düzene, çok gelişkin maden sanatı ile dokumacılık ve çok kaliteli el yapımı çanak çömlekçiliğe de rastlanan üst düzeydeki bir teknolojiye, karmaşık bir sosyal yapıya sahip olan bu uygarlıklarda hayvanların (taşımacılıkta çok sınırlı bir şekilde kullanılan lama hariç) evcilleştirilmediği ve bu kıtada ulaşılan uygar yaşam düzeyinde gerçekten büyük bir gereksinim olan ve kolaylık sağlaması gereken tekerleğin de, gündelik yaşamda kesinlikle uygulanmamış olduğudur[4].

Bir bütün olarak ele alınacak olursa, Amerikan arkeolojisi devamlı soruların sorulduğu, bunların bazılarına zaman içinde yanıt bulunurken, bazılarının ise (en azından o an için) cevapsız kaldığı bir gelişim gösterir. Clovis-öncesi evreden başlayarak, MS XV. yüzyılın sonlarına, K. Kolomb dönemine kadar Yeni Dünya arkeolojisinin hemen hemen her aşaması soru ve gizemlerle doludur. Bir bütün olarak ele alındığı takdirde günümüzde dahî Yeni Dünya arkeolojisi ile ilgili pek çok soruyu eksiksiz yanıtlayamadığımızı, tartışma kabul eden çeşitli yönlerinin bulunduğunu ve Amerika kıtasındaki yerleşim ve uygarlıklarının (kısmen de olsa) kendilerine özgü gizemlerini hâlâ belirli bir ölçüde koruduğunu kabul etmemiz gerektiği bir vakıadır ve kanımca Yeni Dünya arkeolojisini ilginç kılan ve özgün yapan özelliklerin başında da bu gelir.

(**Arsebük, G.** "Amerika Kıtası'nın Üst Pleistosen sonlarındaki iskânı ile ilgili bazı sorunlar: Kim, Nasıl, Ne zaman?", *Refik Duru'ya Armağan*. Umurtak, G., Ş. Dönmez, A. Yurtsever (Derl.), Ege Yayınları, s. 13-23, 2007.)

4 "Oyuncak" niteliğinde olmak koşuluyla "topaç" kavramının bilinmesi ve üstelik yaygın olması da ilginçtir.

KAYNAKÇA

Begley, S. – A. Murr
1999 "The first Americans", *Newsweek:* 50-57.

Cann, R. L.
1994 "MtDNA and Native Americans: A southern Perspective", *American Journal of Human Genetics* 55: 256-258.

Dillehay, T. D.
1997 "Monte Verde: A Late Pleistocene Settlement in Chile", *The Archaeological Context.* Vol. 2., Washington D.C.
2000 "The Settlement of the Americas", *A New Prehistory.* Basic Boks, New York.

Dillehay, T. D. *et al.*
1992 "Earliest hunters and gatherers of South America", *Journal of World Prehistory* 6: 145-204.

Eshleman, J. A. *et al.*
2003 "Mitochrondrial DNA studies of Native Americans: conceptions and misconceptions of the population prehistory of the Americas", *Evolutionary Anthropology* 12: 1: 7-18.

Fagan, B.
1998 *People of the Earth. An Introduction to World Prehistory,* New York.
2004 *The Long Summer-How Climate Changed Civilization,* New York.

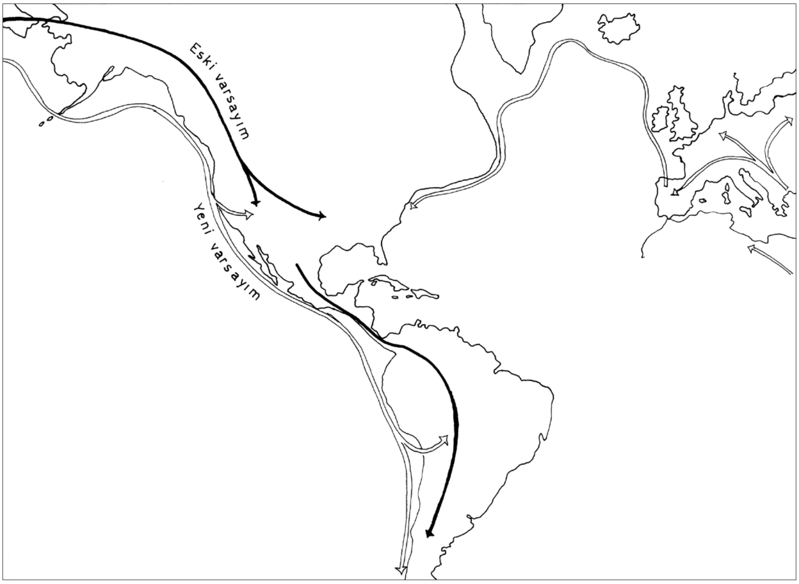
Reader's Digest,
1986 *Mysteries of the Ancient Americas. The New World Before Columbus,* The Reader's Digest Association, Inc., New York.

Thorne, A. *et al.*
1999 "Australia's oldest human remains: Age of the Lake Mungo 3 skeleton", *Journal of Human Evolution* 36: 591-612.

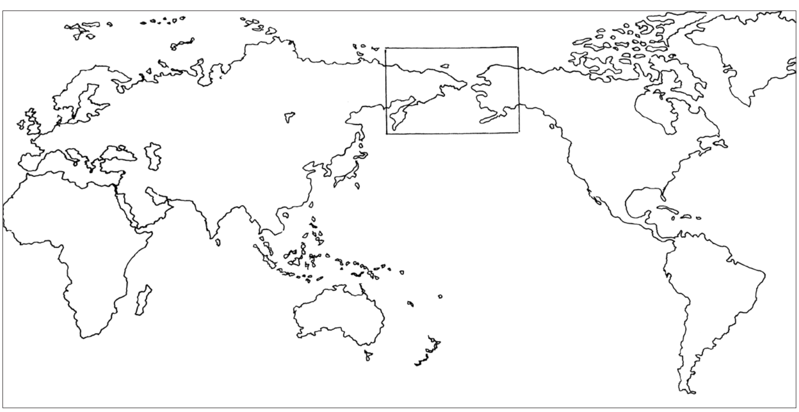
Yesner, D. R.
2001 "Human dispersal into interior Alaska: antecedent conditions, mode of colonization, and adaptations", *Quarternary Science Reviews* 20: 310-327.

Young, E.
2004 "Last of the great migrations", *New Scientist* 182/2444: 38-41.

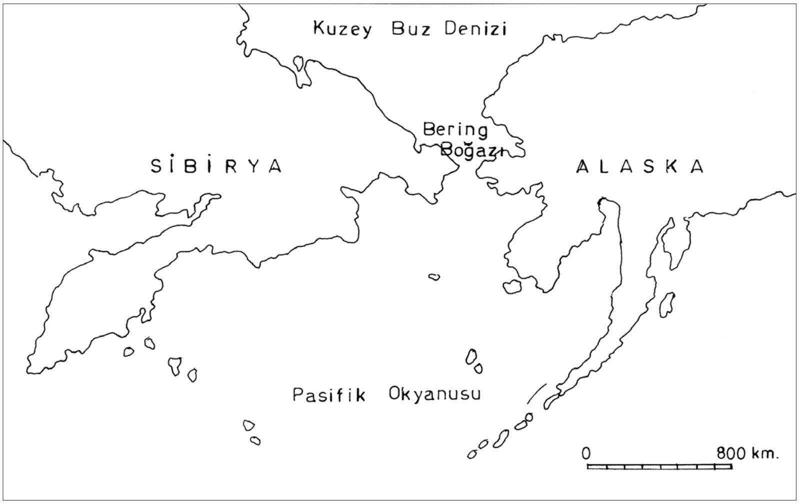
Willey, G. R.
1966 *An Introduction to American Archaeology. North and Middle America.* Vol. 1., New Jersey.

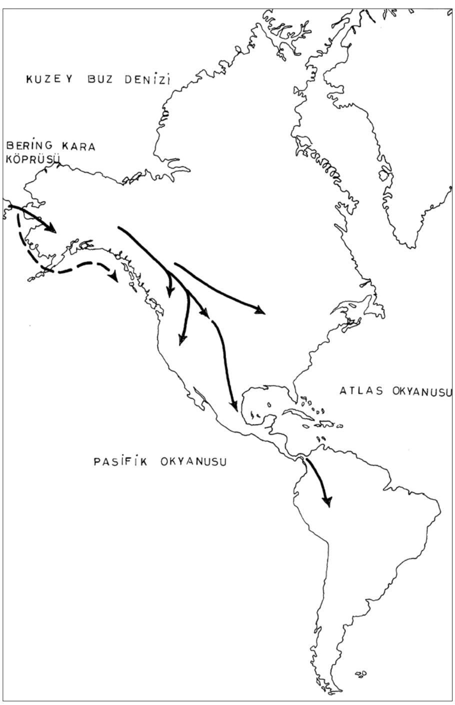
Çiz. 1 *Amerika kıtasının yerleşim yolları: Geleneksel ve yeni önerilen varsayımlar*

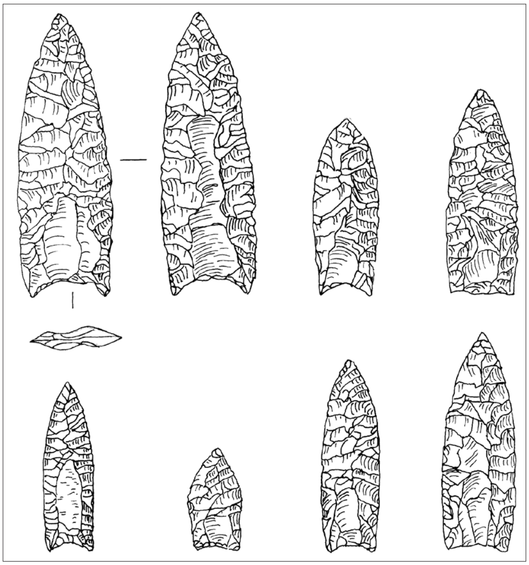
Çiz. 2a *Açık dünya haritası*

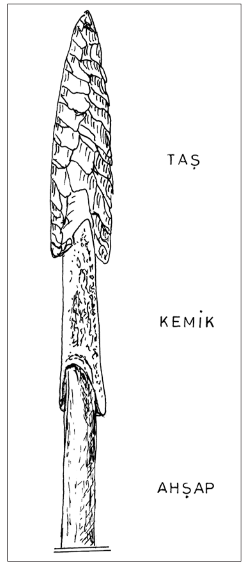
Çiz. 2b Beringia yöresi

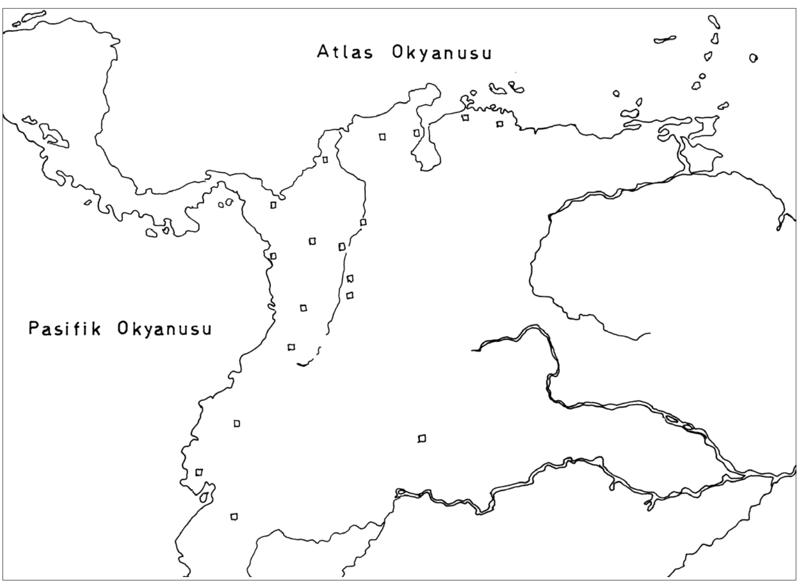
Çiz. 3
Amerika kıtasının yerleşiminde izlenen (geleneksel) yollar

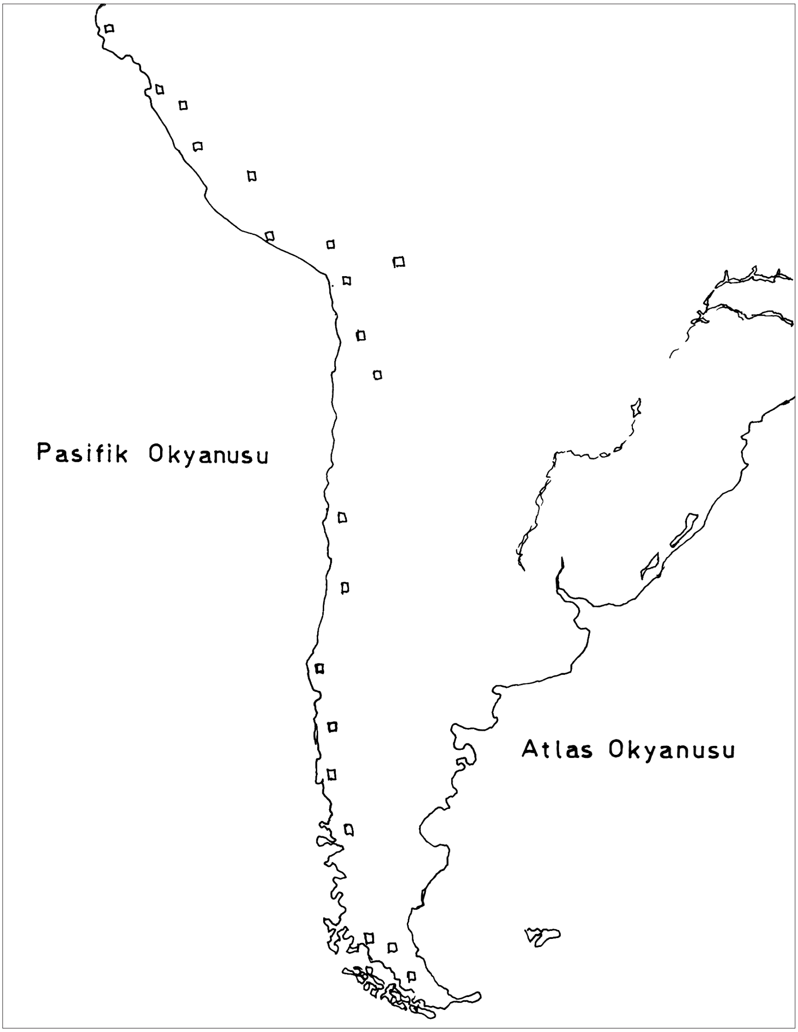
Çiz. 4 *Clovis örnekleri*

Çiz. 5 *Ahşap, kemik ve taştan oluşan bileşik alet*

Çiz. 6 *Güney Amerika'nın kuzey bölümü (Yeni Dünya'da tarihöncesi çağın erken dönemlerine ait yerleşim yerleri)*

Çiz. 7 *Güney Amerika'nın güney bölümü (Yeni Dünya'da tarihöncesi çağın erken dönemlerine ait yerleşim yerleri)*

~MS 1492 YILI ÖNCESİ DÖNEMDE KUZEY AMERİKA'DA[1] TARİHÖNCESİ TOPLUMLAR *(KIZILDERİLİLER)*

Amerika ve Avusturalya kıtalarının (mekânsal anlamda) insan evrimiyle uzak-yakın bir ilişkisinin olmadığı bilinir. Bugünkü bilgilerimiz ışığında, insan evrimi 7 - 6.5 milyon yıl kadar önceleri Afrika kıtasında gerçekleşmeye başlamış ve daha sonra insanın zaman içindeki biyokültürel değişimleri Asya ile Avrupa kıtalarında da devam etmiştir. İnsan, ancak *Homo sapiens* düzeyine ulaştıktan sonra Amerika ve Avusturalya kıtalarına geçmiş, başka bir deyişle bu iki kıtayı ancak o aşamadan sonra iskân etmiştir.

Avusturalya kıtasının ilk defa Güneydoğu Asya'da yaşayan insanlarca ve mutlaka aradaki deniz engelini aşmak suretiyle, Üst Pleistosen'de, yaklaşık 50.000 yıl önceleri ve bunu hemen izleyen süre içinde iskân edildiğini kanıtlayan belgeler giderek çoğalmaktadır. Söz konusu kıtanın iskânı başlı başına bir inceleme konusudur (Thorne, Grün, Spooner *et al*., 1999: 591-612) ve doğal olarak bu yazının kapsamı dışında kalır.

---

1 Kuzey Amerika kıtasının kuzey ucu Kuzey Kutbu'na, güney ucu ise Ekvator'a yaklaşır ve (bütünüyle farklı bir kültürel gelişimin izlendiği) Güney Amerika kıtasından da Panama kıstağı ile ayrılır. En kuzeyi ile en güneyi arasındaki mesafe yaklaşık 8.000 km olup, yüz ölçümü de 24.230.000 km^2 kadardır. Amerika kıtasında yaşayan yerli halka Anglo-Sakson gelenekleri doğrultusunda verilen *Indian* (Hintli) adının, K. Kolomb döneminden kaynaklanan tarihi yanılsamanın günümüzde de devam etmekte olan bir uzantısı olduğu vurgulanmalıdır (Brain, 1976: 255).

Amerika kıtasının da (tıpkı Avusturalya gibi) ilk defa Eski Dünya kökenli kişilerce iskân edildiği bilimsel anlamda kabul edilen ortak görüştür (Eshleman-Malhi-Smith, 2003). Ancak, söz konusu bu ilk yerleşim(ler)in hangi güzergâh(lar) üzerinden ve hangi tarih(ler)de gerçekleşmiş olduğuna dair konunun uzmanları arasında tam bir fikir birliği yoktur (Begley-Murr, 1999). Söz konusu göçlerin zaman ve kökenleri konusunda farklı savların olmasına rağmen günümüzde kabul edilen genel görüş, Eski Dünya'da, Sibirya'da (Asya kıtasının en kuzeydoğu yöresinde) yaşayan bazı insanların buradan Amerika kıtasının en kuzeybatısına (bugünkü Alaska'ya) yaklaşık MÖ 19.000 ile MÖ 17.500 tarihleri arasında geçmeye başlamış olduklarıdır. Son buzul çağı Würm boyunca (Amerika kıtasından konu ederken tabii Wisconsin'de) kilitlenen sular deniz düzeyinde >120m'ye varan düşüşlere neden olmuş ve bu su çekilmelerine bağlı olarak da günümüzdeki Bering Boğazı (tundraların egemen olduğu ve kısmen bataklıklarla kaplı) bir kara köprüsü halini almıştır. Suların çekilmesine bağlı olarak aradaki deniz engelinin kalkması sonunda, Asya ve Amerika kıtalarının hemen hemen tümüyle birleştiği Beringia yöresinin, o dönemde Kuzeydoğu Asya'da yaşayan bazı insanların büyüklü-küçüklü topluluklar halinde yöredeki büyükbaş otculların mevsimlik göçlerini izlemek suretiyle Amerika kıtasına ilk ayak bastıkları bölgeyi oluşturmuş olması (akla yakın gelen) en büyük olasılıktır. Eski Dünya'dan (Asya'dan) Yeni Dünya'ya (Amerika'ya) olan bu geçişler herzaman tek yönlü olarak gerçekleşmemiş, (farkında olmadan) bugünkü Amerika kıtasına geçen toplumlar zaman zaman da aynı av hayvanlarını izlemek suretiyle (gene tabii bilmeden) eski topraklarına, yani bugünkü Asya'ya tekrar geri dönmüşlerdir. Kuşkusuz, kıtalar arası bu geliş-gidişin tek bir defada yer alan bilinçli, düzenli ve büyük bir göç dalgası halinde değil, uzun dönemde, farklı zamanlarda karşılıklı olarak gerçekleşen bir olaylar dizisi halinde olmuş olması gerekir. Pleistosen'in sona ermesiyle eriyen buzullardan gelen su, deniz seviyesinin bir kere daha yükselmesine neden olmuş, Beringia yöresini yine sular kaplamış, araya Bering Boğazı tekrar bir engel olarak girmiş ve bu aşamadan itibaren iki kıta arasındaki karşılıklı gidiş-gelişler de sona ererek, MS 1492 yılına kadar Amerika'ya dışarıdan başka kimse gelmemiş, buraya Holosen'den önce geçmiş

olanlar da, artık gidebilecekleri başka yer olmadığı gerekçesiyle, yaşamlarını bundan böyle yalnızca kaldıkları kıtada sürdürmüşlerdir.

K. Amerika'da yaşamaya başlayan ve antropoloji dilinde Eski Kızılderili (*Paleo-indian*) adıyla anılan bu öncü toplumlar köpeği evcilleştirmek, ateşi kullanmak ve aynı kökten geldiği anlaşılan tinsel yöntemleri gündelik yaşamlarında uygulamak gibi bazı hususları Sibirya'daki eş dönem soydaşları ile ortaklaşa paylaşmış olmalarına rağmen, Eski Dünya'da (daha geç dönemlerde de olsa) karşılaşılan havyvanların evcilleştirilmesi, tarımda kara-sabanın kullanılması ve tekerlekten taşıma amaçlı olarak yararlanılması gibi özelliklerden ise bütünüyle yoksundular.

Günümüzde Amerika olarak bilinen kıtaya değişik zamanlarda geçen ve artık orada kalan kadınlı-erkekli Eski Kızılderili toplumları bu yeni kıtada da aynı şekilde Buzul Devri'ne özgü çeşitli iri Memeli'leri avlamayı sürdürerek güneye doğru yayılmayı sürdürdükleri, bu arada kıyı bölgelerinde balıkçılık yaptıkları ve tabii çevrelerinde bulunan yabanıl bitkileri de toplayıp-yedikleri anlaşılmaktadır. Söz konusu ilk Kızılderili toplumlarının güneye doğru hareketleri aşamasında zaman zaman karşılaştıkları bazı mağara ve kaya sığınaklarını kısa veya uzun süreler boyunca barınak olarak kullandıkları da saptanmıştır. Bu tür yerleşim yerlerine örnek olarak (bugünkü) ABD sınırları içinde yer alan Pennsylvania eyaletinde, Ohio nehrinin kollarının biri üzerindeki Meadowcroft kaya sığınağında çeşitli taş aletlerin, yabanıl hayvanlara ait bol miktarda kemik kalıntısının ve ocak izlerinin ele geçmiş olması gösterilebilir. Meadowcroft buluntularının C14 yöntemiyle MÖ 12.550 ile MÖ 11.950 yılları arasındaki döneme tarihlenmektedir. Bir başka örnek olarak da Virginia eyaleti sınırları içinde kalan Saltville adındaki mastadon kanarası gösterilebilir; söz konusu kanaranın MÖ 12.500 ile MÖ 11.000 yıl öncelerine ait olduğu anlaşılmışdır (Fagan, 2004:54). Ayrıca, K. Amerika kıtasında konu edilen dönemde yaşamış olan bu ilk Kızılderili'lere ait kalıntıların elde edildiği Alaska'daki Bluefish, Güney Carolina'daki Topper ve California'daki Arlington Springs gibi buluntu merkezleri de aynı türden örnekleri oluşturur (Begley-Murr, 1999:50-57). Kıyı bölgelerindeki yerleşim yerlerinin hepsinin ise buzulların erimesi sonunda yükselen suların altında kalmış olması gerekir.

Uzmanlarca gerçekleştirilen antropolojik çalışmalar, söz konusu Eski Kızılderili'lerin Amerika kıtasına ilk geçtikleri aşamalarda sayıca çok fazla olmadıklarına işaret etmektedir. Amerika kıtasına ayak bastıktan sonra, hepsi Asya kökenli ancak kendi içlerinde dahî farklı olan bu toplumlar zaman zaman birleşerek yeni kabileler oluşturmuş, zaman zaman ise parçalanarak (birbirlerinden koparak) yeni yeni birimler meydana getirmiş, sonuçta ise giderek çoğalmaya ve coğrafî anlamda da önce K. Amerika'nın tümüne, daha sonra da bütün kıtaya yayılmaya başlamışlardır. Söz konusu toplumlar, yaklaşık MÖ 10.000 / 9.000 yıllarına kadar K. Amerika kıtasında bizon (*Bison spp*), dev gövdeli yakalı tembel hayvan *(Bradypus torquatus; sloth)* ve küçük at (*Equus spp*) gibi Pleistosen'e özgü iri Memeli hayvanlarla aynı doğal çevreyi paylaşarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Yaklaşık bu tarihlerde K. Amerika kıtasındaki Wisconsin Buzulu'nun sona erip Holosen'in başlamasıyla büyük buzul kitleleri geri çekilmiş ve bunun sonucu olarak da iklimde önemli değişimler gerçekleşmeye başlamıştır. Bu değişimlerin gerçekleşmesinden itibaren ikibin yıl içinde, kuşkusuz belli bir oranda aşırı avlanmanın da etkisiyle, yörede yaşayan (tümü değilse de) pek çok iri Memeli'nin ortadan kalktığı anlaşılmaktadır (Baerreis, 1980:356-357; Josephy, 2000:14-17).

Soruna yerli halkın sayısal yoğunluğu açısından yaklaşıldığında, özellikle Pleistosen'in sonlarından itibaren Amerika Kıtası'nda yaşayan insan sayısının (nüfusun) belirgin bir şekilde artmaya başladığı, yukarıda da değinildiği gibi, bazı hayvan türlerinin yerli halk (Eski Kızılderililer) tarafından aşırı avlanmaları sonucu köklerinin kurumasından da anlaşılmaktadır (Donald, J., 2007:48-55). Pleistosen sonlarında Cüce mamut (*Mammuthus exilis*), Amerikan mastodonu (*Mammut americanum*), Kıllı mamut (*Mammuthus primegenius*), Uzun bacaklı lama (*Hemiauchenia macrocephala*), Batı devesi (*Camelops hesternus*), Dağ keçisi (*Dreamnos americanus*) ile Dağ geyiği (*Navahoceros fricki*) ve benzeri hayvanların (tıpkı birkaç bin yıl sonraları aynen bizonların da (*Bison bison*) başına geldiği gibi) köklerinin kuruması, büyük bir olasılıkla söz konusu hayvanların giderek artan nüfusu doyurabilmek için aşırı avlanmalarına, kısacası doğanın dengesini bozacak düzeyde tüketilmelerine bağlı olsa gerektir.

Ancak Kuzey Amerika'da yaşayan Kızılderili toplumlar zamanla oluşan bu yeni ekolojik koşullara uymaya başlamış, bunun doğal sonucu olarak da iri Memeli (>45 kg) avlarının yerini giderek küçük hayvanların avlanması ve daha yoğun bir biçimde yabanıl bitkilerin yenmesi almıştır. Bu yeni yaşam biçimine uyum sağlayabilmek için av yöntemlerinde ve alet çantalarında gerçekleştirdikleri değişimler (Baerries, 1980:356) ilgi çekicidir. Üstelik, zaman içinde birey sayısı giderek çoğalan farklı Kızılderili'lerin yaşadıkları değişik bölgelerdeki koşullara zaman içinde uyum sağladıkları ve aralarında zaten eskiden beri mevcut olan kültürel ve fiziksel farkların uyguladıkları bu yeni yaşam biçimlerine bağlı olarak da büsbütün artması dikkati çeker (Fagan, 1998:193-194). Kanımca, Kuzey Amerika kıtasında yaşayan yerli halkın arasındaki mevcut farklara çarpıcı bir örnek olarak burada 300'ü aşkın dilin (ve/veya lehçenin) konuşulmuş olmasına da değinmek gerekir.

Söz konusu bu farklar toplumların yaşam biçimlerine tabii doğrudan yansır. Örneğin sahillerde yaşayanlar balıkçılık ve deniz ürünlerinden yararlanmada, California'nın doğusunda yaşayanlar geyik avlamada, Kanada'nın kuzeyindekiler kızak kullanımı ile kar ve buz üzerinde donmadan yürüyebilmek için giyilen kar çarıkların imâlinde ve vahşi hayvanları oluşturdukları tuzaklara doğru sürme amacına yönelik olarak kullandıkları korkuluk türü mankenlerin yapımında uzmanlaşmış ve birkaç bin yıl boyunca bu tür yaşamlarını (yer yer ve de fazla değişmeden) sürdürmüşlerdir.

Bu aşamada, MS 1492 yılı öncesi dönemde, başka bir deyişle Kuzey Amerika kıtasının tarihöncesi çağları boyunca, söz konusu Kızılderili'lerin tümünün göçebe olduğu, sadece avcılık ve toplayıcılık yöntemleriyle yaşamlarını sürdürdükleri konusundaki yaygın inancın gerçeği bütünüyle yansıtmadığı önemle vurgulanmalıdır. Genelde yaygın olarak sanılanın aksine, tüm Kuzey Amerika Kızılderili'leri göçebe-avcı-toplayıcı toplumlardan oluşmamıştır. Uygun yörelerde yerli halkların, besi üretim öncüleri olarak ilkel düzeyde ve kısıtlı bir oranda da olsa besi üretim deneylerine geçtiği ve bu çabalarında yer yer belirli bir başarı sağladıkları saptanmışdır. Çeşitli tohum veya bitkilerin öğütülmesinde kullanıldığı anlaşılan ve Amerika'ya özgü *metate* (havan) ve *mano*'lar (havan eli) bu besi üretim çabasının somut arkeolojik

kanıtlarını oluşturur. Bu bağlamda, ABD'indeki New Mexico eyaleti ile Doğu bölgelerindeki bazı akarsuların civarında yaşayan ve esas itibariyle avcı-toplayıcı olan göçebe toplumların, zaman içinde yarı yerleşik bir düzeni uygulamaya başlayarak, belirli mevsimlerde (başlangıç aşamasında ve deneysel düzeyde de olsa) ziraat yapmaya başladıkları ve sınırlı da olsa mısır, fasulyagiller, kabakgiller ve hatta ayçiçeği üretimine geçtikleri söylenebilir. Bütün bunlar ve ileride de vurgulamaya çalışacağım bazı ilave özellikler, farklı türden iklimsel özelliklere sahip >24.000.000km^2'lik K. Amerika kıtasında yaşayan dönem insanlarının çevrelerine ne denli başarılı bir uyum sağladıklarının somut kanıtlarını oluşturur.

1492 yılını izleyen birkaç yüzyıl boyunca K. Amerika kıtasına gelen Avrupalı'lar, burada küçük guruplar (*bands*), reislerin yönetiminde birleşmiş kabileler (*chiefdoms*) ve hatta federasyonlar halinde biraraya gelmiş topluluklar halinde yaşayan ve genel anlamda hiç de türdeş olmayan bir yerli halk, sanırım daha gerçekci bir deyimle bir "halklar" topluluğu, ile karşılaşmıştı. Söz konusu bu yerli toplumlar arasında (yukarıda da değindiğim gibi) bir dil birliğinden, genel bir teknoloji birliği ve/veya ortak bir yaşam biçiminden, ekonomik içerikli temel değerlerden, özetle (antropolojik anlamda) maddî ve manevî türdeki bir kültür birlikteliğinden söz etmek olası değildi. İzlenen mevcut belirgin farklar ve bunların doğal sonucu olan genel anlamdaki türdeşsizlik konu edilen dönemde K. Amerika'da yaşamış olan (hatta bugün de yaşamakta olan) Kızılderili halklarının ortak özelliğini oluşturması dikkat çekicidir. Günümüz ABD'inde, Yeni Dünya arkeolojisi ile ilgili programların olduğu bazı üniversitelerde (örneğin Chicago Üniversitesi / Antropoloji Bölümü'nde) MS XVI. yüzyıl öncesi dönemde yaşamış olan K. Amerika Kızılderili'lerden söz ederken tek bir toplumdan değil, (kısmen şaka yollu da olsa) "500 farklı toplumdan" söz edilmesi işte bu türdeşsizlikten kaynaklanmaktadır. Bu makalade, ben de söz konusu farklı özellikler gösteren bu tarihöncesi dönem toplumlarını, bazı uzmanlarca önerildiği gibi (Brain, 1976: 256-266), yani doğanın onlar için belirleyip yönlendirdiği yaşam biçimleri doğrultusunda, kıtaya özgü genel coğrafi çerçevelerin ve ekolojik özelliklerin temel alındığı sekiz ayrı gurup içinde sınıflandırmaya ve özetlemeye çalışacağım.

Güney-Doğu'daki besi üretim öncüleri:

K. Amerika'nın bu bölgesinde yaşamış olan Kızılderili'ler yaşamlarını kabileler ve federasyonlar halinde sürdürmüşlerdi. Catawba, Cherokee, Atakapa, Hichiti, Penascola, Natchez, Chickasaw ve Chitimaca (zaman ekseni boyunca tarihöncesi çağlardan tarih dönemine ulaşabilmiş olan) en önemli yerel kabilelerinden bazılarıdır. Kafataslarının bilinçli olarak deforme edilmesi, soy ağacının anaerkil esaslı olması, aile adlarının totemsel nitelikteki hayvan ve bitkilerden alınması, kabilelerin yarımlara (*moiety*) bölünmesi, çeşitli farklı dillerin konuşulması, tam anlamıyla avcı-toplayıcı göçebe olmamaları, savaşın törensel nitelikte bir öneminin olması ve (savaşları yöneten) kabile şeflerinin toplumda çok önemli yer işgal etmeleri, buna bağlı olarak da adeta kastları andıran ve toplumu sınıflara bölen sosyal tabakaların olması genel anlamdaki temel kültürel özellikleri arasında sayılabilir.

Kuzey-Doğu avcı ve besi üretim öncüleri:

Bunları, Kuzey Amerika'nın yukarıda belirtilen yöresinde yaşamış olup, ortaklaşa paylaşılan özelliklerinin bir şemsiye altında birleştirilmesi çok zor olan, karmaşık nitelikli yerel Kızılderili toplumlar oluşturur. Değinilen yörenin orta ürettikleri, av mevsimleri olan sonbahar ve kış aylarında ise derme-çatma köylerini terk ederek göçebe bir yaşam sürdürdükleri anlaşılmaktadır. En yaygın olarak kullanılan lisan, farklı lehçelerinin kullanıldığı Iroquois dilidir. Genelde birleşip, ayrılabilen türden federasyonlar halinde yaşayan bu yöreye özgü Kızılderili'lerin günümüzde en yaygın olarak bilinen kabileleri arasında Huron, Seneka, Abnaki, Mohegan, Mohawk, Illinois, Oneida, Susquehanna ve tabii Iroquois'ler sayılabilir. Iroquois savaşçıları baskın sırasında ok ve yay kullanmalarına karşılık, bire bir mücadelelerinde topuz türündeki ünlü savaş baltalarından (*tomahawk*) yararlanmışlardır. Uyguladıkları savaş stratejilerini düşmana sessizce "tilki gibi" yaklaşmak, "aslanlar gibi" kahramanca savaşmak ve mücadele tamamlandıktan sonra da geri çekilerek "kuş gibi" kaybolup gitmek şeklinde özetlerler. Savaş sırasında bir Iroquois savaşçısı düşman tarafından öldürüldüğünde sadece ailesi veya kendi öz

hısım-akrabası değil, bütün kabilenin ortaklaşa yas tutması bu savaşçı insanların arasındaki birlik-beraberlik ruhunun belirgin kanıtıdır.

Büyük Ovalar yöresinde yaşayan sığır (*Bison bison*) avcıları:

Büyük Ovalar yöresinde yaşayan ve geçimlerini sığır (bizon/*buffalo*) avlayarak sağlayan Kızılderili kabileleri arasında en tanınmışlarını Crow, Cheyenne, Shoshoni, Dakota, Iowa, Omaha, Tonkawa, Comanche ve Apache'ler oluşturur. Söz konusu yörede yaşayan Kızılderili'lerin sosyoekonomik anlamdaki yaşamları, yöreye gelmeye başlayan Avrupalı'lardan edindikleri atlar nedeniyle MS XVI. yüzyıldan itibaren büyük ölçüde değişmiştir. Edindikleri bu yabanıl atlar (*mustang*) nedeniyle gerçekleştirmeye başlamış oldukları (ilkel de olsa) besi üretiminin uygulandığı (tarımsal nitelikteki) yarı yerleşik yaşam biçimlerini tümüyle terketmiş ve eskiden olduğu gibi (yeniden) avcı-toplayıcı ve tabii göçebe türden bir yaşam biçimine tekrar geri dönmüşlerdir. Bu geriye dönüş, bazı çevrelerce ileri sürüldüğü gibi zaman ekseni boyunca insanın kültürel yaşamının yalnızca ilkelden (basitten) gelişkine (karmaşığa) doğru düz bir çizgi doğrultusunda süregelen bir gelişimler silsilesinden ibaret olmadığının açık kanıtıdır. Kızılderili'lerin yaşamında izlenen bu (ters) sosyal değişim, yani besi üretim deneyciliğinin uygulandığı yarı yerleşik düzeye ulaşıldıktan sonra tekrar avcılığa bağlı göçebe bir yaşam türüne geri dönmenin, insanların uygarlık aşamalarındaki "ilkelden" (avcı-toplayıcı ve göçebe yaşam) "gelişkine" (besi üretimi ve yerleşik yaşam) doğru uzanan kültürel yönünün geriye dönülmez türden zorunlu bir gelişim çizgisini sürdürmek zorunda olmadığının, uygulanan göçebe veya yerleşik türdeki yaşam biçimini zaman içinde yönlendiren temel ögenin büyük ölçüde söz konusu toplumların refah anlayışları doğrultusunda gerçekleştirdikleri ekonomik tercihler olduğunun somut kanıtıdır.

Yaşam biçimleri (avcı ve göçebe / besi üretim deneycisi ve yarı yerleşik) konusundaki seçimleri her ne olursa olsun, bu aşamada K. Amerika kıtasında yaşayan yerel halkın ekolojik koşullara nasıl başarılı bir şekilde uydukları ve ellerindeki olanakları ekonomik anlamda ne denli başarılı bir şekilde kullandıklarına örnek olarak

K. Amerika'da, Büyük Ovalar (*Great Plains*) yöresinde yaşayan yerel toplumlarla *buffalo* adı verilen sığır türü arasındaki temel ilişkilere değinmek yararlı olur kanısındayım.

Herşeyden önce *buffalo*'ların hem iri ve hem de çok güçlü hayvanlar oldukları, dönemin teknolojisi ile bunları avlamanın hem zor, hem de çok tehlikeli bir çaba olduğu önemle hatırlatılmalıdır. Anlaşılan, aradaki bu ilişkiyi tümüyle göz önünde tutan ve kültürel anlamda sezinleyen yöre halkı kendi toplumları ile söz konusu sığır türü arasında çeşitli bağlar kurmuş, tinsel ilişkiler oluşturmuş, onlara totemsel anlamlar yüklemiş ve sonuçta da bu hayvanları hem manevî ve hem de maddî yönden değerlendirmişdir.

Bütün bunlardan çıkartılabilecek sonuç, söz konusu toplumlarca *buffalo*'ların ekonomik değerinin yaşamları için son derece önemli olduğu ve hatta toplumsal yaşamlarının doğrudan bu hayvanlara bağlı olduğunun çok iyi algılanmış olmasıdır; işte bu nedenle de söz konusu hayvanların bedenlerini hiç israf etmeden tümüyle kullanmaları, kısacası her parçasından ayrı ayrı ve farklı bir şekilde yararlanmış olmaları dikkati çeker. Dil ve etinden yiyecek olarak yararlanmış, kaba postlarından kayık (kano), kalkan, kap-kacak, kova, çarık (*moccasin*), çadır *(tepee*), davul ile zırıltı türü (*rattle*) müzik aletleri, süyek ve sırım yapmış, uzun kıllarını (ünlü başlıkları dahil) çeşitli süs eşyaları ve iplerin oluşturulmasında kullanmış, kuyruklarından fırçalar oluşturmuş, boynuzlarından kepçe, bardak ve kor küreği gibi araçlar geliştirmiş, toynaklarından tutkal yapmış, kafataslarından dinsel törenlerde yararlanmış, idrar torbalarını kese ve heybe haline getirmiş, işkembelerini ise çeşitli ilaçların yapımında kullanmış, kemiklerinden de çadır direği, sedye veya kızak türü (tekerlekleri olmayan) nakil araçları, topuz, bıçak, kazıyıcı, çuvaldız ve çapamsı aletler oluşturmuş, derilerinden giysi, çanta, beşik yapmış, bunları kulübelerin üstlerini kaplamada kullanmış ve hatta dışkılarını bile heba etmeyerek, bunlardan yakıt (tezek) olarak yararlanmışlardır. Bütün bunlar, kanımca, dünyanın her yerinde ve/fakat farklı bir şekilde izlenebilen insana özgü evrensel nitelikteki olağanüstü uyum yeteneğine Yeni Dünya'dan somut örnekleri oluşturur.

Çöllerde yaşayan toplayıcılar:

Konu edilen dönemde (ABD'nin bugünkü Arizona, New Mexico ve Texas eyaletlerinde yer alan) çeşitli çöl bölgelerinde yaşayan Wichita, Kiowa, Hopi, Paiute, Papago ve Pima gibi kızılderililer en zor doğal şartlar altında yaşamış olan toplumlardan bazılarını oluşturur. Çölde yaşayan bu Kızılderili'ler yaşamlarını ne bulurlarsa onu avlamak ve yabanıl bitkileri toplamak suretiyle sürdüren ve mevsime göre sürekli yer değiştiren (zorunlu olarak birey sayısı da az) küçük toplumlardan oluşur. Şamanların egemen olduğu, toplumu birbirine bağlayan güçlü bir tinsel yaşamları vardır.

Yarı kutupsal bölgelerde yaşayan avcı ve balıkçılar:

Kaska, Dogrip, Koyukon, İngalik, Tahltan ve Neskapi'leri Kuzey Amerika kıtasının yarı kutupsal bölgelerinde yaşayan Kızılderili'leri (tıpkı çöllerde yaşayanlar gibi) yaşamlarını çok zor koşullar altında sürdürenlere bir başka örnek olarak göstermek mümkündür. Deniz kenarında yaşayanlar irili-ufaklı balıkları avlamış, iç bölgelerde yaşayanlar ise Kuzey Amerika'ya özgü bir geyiğinin (*Rangifer tarandus*) avlanmasında uzmanlaşmışlardır. Çevre koşullarının kısırlığından ötürü bunlar da küçük guruplar halinde, dağınık bir biçimde yaşamlarını sürdürmekte ve en önemli sosyal birimi de (zorunlu olarak) aileler oluşturmaktadır.

Güney-Batı besi üretim öncüleri:

Yöreye özgü Kızılderili toplumlar arasında Hopi, Opata, Seri, Yuma, Mohave, Navaho ve Pueblo'lar sayılabilir. K. Amerika'da tarihöncesi çağlarda yaşamış olan ve/fakat zaman içinde büyük ölçüde yok olan pek çok Kızılderili toplumunun aksine, Güney-Batı bölgelerinde karşılaşılan Navaho ve Pueblo kökenli Kızılderili'lere yörede bugün dahî belirli bir yoğunlukta rastlanılmaya devam edilmektedir. Pueblo'lular, kısıtlı yağmur olanaklarına rağmen oldukça başarılı bir besi üretimi gerçekleştirmişlerdir. Yerleşik düzeni uygulamakta, taş ve kerpiçten (*adobe*) kayalıklar üzerine kurulan, birbirine bitişik birkaç katlı apartmanımsı konutlar (*Mesa werde*) veya büyük dizi

yapılardan (*Pueblo bonito)* oluşan gelişkin köylerde yaşamaktaydılar. Çeşitli ailelerin oturduğu ve ortaklaşa kullanıldığı anlaşılan büyük dizi evlerdeki oda sayısının 20 ile birkaç 100 arasında değişmesi dikkat çekicidir. Uzmanlar, her büyük dizi yapının başlı başına, tam teşekkülü bir köyü oluşturduğu kanısındadır. Söz konusu köylerin bazılarının nüfusunun 1000'leri aşmış olması gerekir.

Günümüzde, aynı yörenin sâkinlerinden olan Navaho'ların ise buraya MS XVII. yüzyılda dışarıdan geldikleri, geldikleri zaman avcı-toplayıcı düzeyde bir yaşam sürmekte iken yörede eskiden beri yaşamakta olan Pueblo'lardan besi üretim tekniklerini öğrendikleri ve zamanla da yerleşik hayata geçtikleri anlaşılmaktadır. Anaerkil bir düzene sahip olan Navaho'lar sosyal düzenleri ana-baba-kızlar-damatlar ve torunlardan oluşan geniş aile yöntemi üzerine kurmuşlardır. Kız çocuklarının erişkin hâle gelme dönemlerinde gerçekleştirilen ve günlerce devam eden tinsel törenler yaygındır. Belirli bir ölü kültünü uygulayan Navaho'lar, ruhların geri dönerek yaşayanlara kötülük yapmaması için ölülerini hemen yakmak suretiyle yokederler. Evlerine *hogan* denir. *Hogan*'lar ayrışık düzende, yuvarlak, kubbemsi çatılı, hasır, kütük ve taş kullanılarak oluşturulan kulübelerdir (Service, 1963:166-167). Kapıları doğuya, kutsal olarak kabul edilen güneşe, yöneliktir. Kadınların dokuduğu battaniye ve kilimler Navaho'ların hem sanat ve hem de zanaat türündeki kültür örneklerini oluşturur.

Kalifornia'nın avcı-toplayıcı Kızılderili'leri:

Bu Kızılderili'ler yaşamlarını az bir oranda avcılık, yoğun olarak da yörede bol miktarda yetişen meşe palamudunu toplamak suretiyle sürdürmüşlerdir. Meşe palamudunun temel besi maddesini oluşturmasının nedeni besleyici olması, yörede bol miktarda bulunması ve dayanıklılığı nedeniyle de depolanarak saklanabilmesidir. Tolowa, Wappo, Cahuilla, Patwin, Yurok ve Miwok'lar küçük guruplar halinde yaşayan, barış sever özelliklere sahip yöre toplumlarına örnek olarak gösterilebilir.

Kuzey-Batı Kızılderili'leri:

Okanagen, Spokane, Klikitat, Kalispel, Eyak, Nootka, Makah, Tlingit ve Kwakiutl'ların örnek olarak gösterilebileceği bu yörenin

Kızılderili'leri yiyeceklerini temelde deniz ve denize akan büyük akarsulardaki balık, midye, pavurya ile istiridye türleri ve benzer deniz/akar su ürünlerinden sağlıyorlardı. Nootka'lar açık denizde balina, iç bölgelerde yaşayan Tlingit'ler ise geyik avlıyorlardı. Avladıkları balık ve hayvanların etlerini tütsülemek suretiyle muhafaza etmiş oldukları bilinmektedir. Yöredeki yenebilir türden bitkilerden de tabii yararlanmışlardır. Usta marangozlar oldukları ve devasa boyutta ağaç gövdelerinden anıtsal totemler yapmış olmaları dikkat çekicidir. Mal varlığının fazla olduğu bazı kabileler ekonomik anlamda sınıflara ayrılmış ve bu toplumlar ünlü potlaçları düzenlemişlerdir. Potlaç sözcüğü, Nootka dilinden (*patshatl*) gelmekte ve "vermek" veya "bağışlamak" anlamına gelmektedir. Potlaç, yörede yaşayan bazı şefler ile zengin kişilerin ergenliğe ulaşma, evlilik, doğum, ölüm gibi kendilerince önemli olaylarda sahip oldukları (hasır, dokuma, kilim, battaniye, kano ve benzeri türden) değerli şeyleri başkalarına bağışlama veya (onları kırmak, delmek ve hatta parçalamak suretiyle) yoketme geleneğine verilen addır. Zor yöntemlerle elde edilen ve bu nedenle de çok değerli olan balık yağının ateşin üzerine dökülmesiyle oluşan alevlerin törenin yapıldığı evin çatısına kadar ulaşarak onu tutuşturması ve hatta bu arada esirlerin öldürülmesine kadar varan (bu aşırı düzeydeki) bağışlama ve yoketme işleminin amacı, potlaçı gerçekleştiren kişinin itibarını arttırmaya ve onu sosyal anlamda güçlendirmeye yönelikti.

1492 yılının Ekim ayında K. Kolomb önce (bugünkü) Bahama Adaları'na ve oradan da Haiti ve Dominik Cumhuriyeti'ne ulaştığında, ayak bastığı bu toprakların Hindistan olduğunu sanarak (daha önce de vurgulandığı gibi) karşılaştığı yerlileri *los indios* (Hintli'ler) olarak tanımlamış ve o aşamadan itibaren de Amerika kıtasında yaşamakta olan yerel halkın (farklı Kızılderili guruplarının) binlerce yıldır devam etmekte olan kendilerine özgü yaşam biçimleri hızla değişmeye ve sona ermeye başlamıştır.

Avrupalı'ların, Amerika kıtasını bölüşme ve kolonileştirme politikaları ve bunun temelinde yatan emperyalist nedenler başta olmak üzere (Eski Dünya kökenli) salgın hastalıklar bu tür yabancı mikroplara bağışıklıkları olmayan pek çok Kızılderili'nin kitlesel ölümüne de neden olmuştur. Sayıları şu veya bu nedenle giderek azalan, bu arada

bir bölümü de Avrupalı'larca bilinçli bir şekilde yokedilen *(*buna örnek olarak da bir dönem boyunca yaygın olarak kullanılan ünlü *"A good Indian is a dead Indian*" deyimi hatırlatılabilir), sonuç olarak da kendi topraklarından, yaşam biçimlerinden, düşünce sistemlerinden, dinlerinden ve dillerinden, kısacası öz-kültürlerinden kopartılan, sökülüp atılan ve artık sayıca çok azalmış olan Kızılderili'ler, günümüzde ABD'nin çeşitli yerlerinde yer alan *reservations* adı verilen sınırlı alanlarda, kendi eski topraklarında (adeta turistik nitelikte ve büyük bir ölçüde Holywood dekoru içinde) yaşamlarını sürdürmek durumunda kalmışlardır.

Esas ilgi alanı, insanın zaman içindeki biyokültürel evrimi olan emekli bir öğretim üyesinin, ülkemizin önde gelen Klâsik Arkeoloji hocalarından birinin onuruna hazırlanan böyle bir yapıt için hangi nedenle MS 1492 yılı öncesi dönemde, arkeolojik anlamda K. Amerika kıtasının tarihöncesi çağlarında yaşamış olan yerel halkı (farklı Kızılderili toplumları) ile ilgili ve daha ziyade sosyal antropoloji içerikli bir yazı sunduğu sorulabilir. Böyle bir yazıyı sunmamın iki temel nedeni vardır: Birincisi, Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'nun bütün akademik yaşamı boyunca sergilediği örnek nitelikteki eğitim uygulamalarından ve gerçekleştirdiği başarılı kazı ve çalışmalardan da anlaşıldığı gibi bilimsel yönden değişiklik ve yeniliklere daima açık olup, onlara ilgi duyması, ikincisi ise MS XV. yüzyılın sonlarına kadar olan dönem boyunca K. Amerika Kıtası'nda yaşamış olan tarihöncesi toplumlarının (Kızılderili halklarının) yaşamlarını konu alan Türkçe yayınların yok denecek kadar az olmasıdır. Özetlemeye çalıştığım görüşler doğrultusunda kaleme aldığım Kızılderili'lerle ilgili böyle bir yazıyı değerli meslekdaşım ve dostum Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na sunmuş olmak benim için gerçek bir mutluluk nedenidir.

(**Arsebük, G.** "M.S. 1492 yılı öncesi dönemde Kuzey Amerika'da tarihöncesi toplumlar (Kızılderililer)", *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı*, Delemen, İ., S. Çokay-Kepçe, A. Özdizbay, Ö. Turak (Derl.), Sunan-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, s. 83-90, 2008.)

KAYNAKÇA

Baerreis, D.
1980 "North America in the early Postglacial", A. Sherratt (Ed.), *The Cambridge Encyclopedia of Archaeology*, Cambridge University Press, New York: 356-360.

Begley, S. – A. Murr
1999 "The First Americans", *Newsweek*: 50-57.

Brain, R.
1976 *The Last Primitive Peoples,* Crown Publishers, Inc., New York.

Donlan, C.J.
2007 "Restoring America's Big Wild Animals", *Scientific American* 296/6: 48-55.

Eshleman, J.A. – R.S. Malhi – D.G. Smith
2003 "Mitochondrial DNA studies of native Americans: conceptions and misconceptions of the population prehistory of the Americas", *Evolutionary Anthropology,* 12/1: 7-18.

Fagan, B.M.
1998 *People of the Earth,* Longman, New York.

Fagan, B.
2004 *The Long Summer-How Climate Changed Civilization,* Basic Books, New York.

Josephy, A.M. Jr.
2000 *500 Nations: an Illustrated History of North American Indians,* Alfred A. Knopf, New York.

Service, E.R.
1963 *Profiles in Ethnology,* Harper-Row Publishers, New York.

Thorne, A. – R. Grün – N.A. Spooner – J.J. Simpson *et al*.
1999 "Australia's oldest human remains: Age of the Lake Mungo 3 skeleton", *Journal of Human Evolution* 36: 591-612.

YENİ DÜNYA'DA (AMERİKA KITASI'NDA) BESİ ÜRETİMİNİN BAŞLANGIÇ AŞAMALARI

Bilindiği gibi, dünya üzerinde, bağımsız olarak besi üretimine geçilen yerlerden biri de Amerika Kıtası'nda, "Mesoamerika" (Orta Amerika) adı ile bilinen bölgedir (MacNeish, 1991). "Mesoamerika" sözcüğü, antropolog Kirchhoff (1952:17-30) tarafından bilim dünyasına tanıtılmış ve Yeni Dünya'nın Kuzey ile Güney bölümlerini birbirine bağlayan (veya farklı bir bakış açısıyla 'birbirinden ayıran') yöreyi betimlemek için kullanılan bir deyimdir. Günümüz için geçerli siyasal coğrafya açısından bakıldığında da bugünkü Latin Amerika ülkelerinden Meksika, Guatemala, Belize, El Salvador, Honduras, Nikaragua, Kosta Rika ve Panama ülkelerinin yer aldığı bölgeyi kapsar. Değerli meslekdaşım ve sevgili dostum Taner Tarhan onuruna hazırlanan bu kısa yazıda söz konusu bölgenin (yani coğrafi anlamda Mesoamerika'nın) tümü değil, sadece besi üretimi açısından çekirdek merkezi oluşturan bugünkü Meksika'nın belirli bir bölümü (Tehuakan yöresi) ele alınacak ve yalnızca bu alanda karşılaşılan bazı önemli verilerin irdelenilmesine çalışılacaktır.

Sınırlı anlamıyla "Mesoamerika" değil, daha geniş kapsamda Amerika Kıtası bir bütün olarak ele alındığında, (MS XV. yüzyılın sonları ve XVI. yüzyılın başlarında) Avrupalı'ların bu kıtaya gelmeye başladıkları dönemde, yerli toplumların burada 100'ü aşkın **yerel**

bitkiyi[1] kültüre almış olduğu saptanmıştır. O dönemde Amerika Kıtası'nda yaşamakta olan kişiler tarafından hiç bir dış gücün etkisi altında olmaksızın kültüre alınmış olan söz konusu bu bitkilerin arasında özellikle mısırın (*Zea mays*), patatesin (*Solanum tuberosum*), tatlı patatesin (*Ipomoea batatas*), yerfıstığının (*Arachis hypogaea*), çeşitli fasulye cinslerinin (*Phseolus coccineus, P. acutifolius*, *P. lunatus*) balkabaklarının (*Cucurbita pepo*), *Capsicum annum* gibi biberlerin, vanilyanın, avokadonun (*Persea Americana*), kokanın (*Erythroxylon coca*), ananasın, domatesin (*Lycicon esculentum*), pamuğun (*Gossypium hirsutum*) ve kakaonun bulunması dikkat çekicidir (Bray, 1980:365 ve 373). Ancak, Amerika Kıtası'nın tümüne özgü bu genel zenginliğinin temelinde "Mesoamerika'nın" bulunduğu unutulmamalıdır. Önemle vurgulanması gereken bir husus da Amerika Kıtası bir bütün olarak ele alındığında Mesoamerika ve özellikle orada yer alan Tehuakan yöresinin bir mikro-niş, bir çekirdek bölge olarak karşımıza çıktığıdır. Amerika Kıtası'nda, zaman içinde kültüre alınan bitki türlerinin büyük bir çoğunluğunun ilk defa Tehuakan yöresinde kültüre alındığı ve buradan da kıtanın değişik yerlerine yayıldığı bilinmektedir. Ancak bu genelleminin dışında kalan bazı örnekler de vardır- tütün/*Nicotiana tabacum* Güney Amerika Kıtası'nda, ayçiçeği/*Helianthus* ise bugünkü ABD'nin G-B'sında kültüre alınmış olmasına rağmen bunlar sayıca azınlıktadır. Yukarıda değinilenler arasında yer alan **yenebilir türdeki** yerel bitkiler şayet Yeni Dünya'da kültüre alınmamış olsaydı, bunların tümünden yoksun kalacak olan günümüz dünya mutfaklarının genel anlamda hayli 'yavan' kalacağı da kuşkusuzdu.

Mesoamerika'da bitkisel anlamda besi üretimi gerçekleştirilirken hayvanların evcilleştiril(e)mediği bilinen bir gerçektir. Bunun esas nedeni söz konusu tüm kıtada evcilleştirilebilecek nitelikte hayvanların doğal olarak bulunmamasıdır. Kıtaya özgü yerel at cinslerinin kökleri Buzul Çağı'nın sonlarından itibaren kurumuş veya insanlar tarafından kurutulmuştur. Güney Amerika'ya özgü lama, genelde eşya taşımacılığında (o da kısmen) kullanılabilen bir hayvandır. Yapılan araştırmalar

1 Bitkilerle ilgili bazı sorularımı yanıtlayan meslekdaşım etnobotanik araştırmacısı Dr. Füsun Ertuğ'a teşekkür borçluyum. Ulaşılan sonuçlarda ise sorumluluk kuşkusuz sadece bana aittir.

lamaların 40 kg'a kadar olan yükleri günde ortalama 20 km'lik mesafelere taşıyabildiklerini kanıtlamıştır. Ayrıca, bu hayvanların yünlerinden giysi yapımında yararlanıldığı, derilerini çeşitli amaçlar için kullanıldığı ve etlerinin de taze veya kurutulmak suretiye (*charki* yapılarak) yenildiği bilinir (Bray, 1980:365). Kuzey Amerika'da, artık giderek soyu tükenmekte olan (*Bovid*'lerden) bizonu evcilleştirme için sarfedilen güncel çabalar bile bu hayvanın yapısal anlamda evcilleştirilemeye bütünüyle direndiği ve gerçek anlamda da evcilleştiril(e) mediğini kanıtlamaktadır. Amerika Kıtası'nda (özellikle etlerinden yararlanılan) köpek ve hindi olanaklar elverdiğince evcilleştirilebilen ender hayvanlara ait örneklerdir.

İnsan, Amerika kıtasına ilk defa nereden[2] ve ne zaman gelmiş olursa olsun (Arsebük, 2007), Meksika'nın güneyinde MÖ 13.000 yıllarında insanların yaşamakta olduğu artık saptanmıştır. Bu tarihlerde iklim koşullarının günümüzdekinden çok farklı olduğu ve bugün çöl olan yörelerin söz konusu dönemde bir hayli yağış aldığı anlaşılmıştır. Birkaç bin yıl sonra, gene Meksika'da, Tehuakan yöresinde karşılaşılan ve MÖ 7.000 yıllarında sona ermiş olduğu bilinen Ajuereado evresi boyunca yörede yontma taş endüstrisini uygulayan yerli halkın taştan yapılma bıçaklar, yan kazıyıcılar, keskiler ve kaba bıçaklardan oluşan, avcılık ve toplayıcılık türü yaşam tarzına işaret eden bir alet çantalarının olduğu bilinmektedir. Dolaylı da olsa besi üretimine işaret eden sürtme taş endüstrisine ait kalıntılar henüz yoktur. Yöredeki uygun ağaçlar ve bunların dallarından yararlanmak suretiyle mızrak ve *atlatl* (mızrak savurucu) yaptıkları da saptanmıştır; bunları özellikle geyik gibi küçük Memeli hayvanları avlamak için kullandıkları anlaşılmaktadır. Tavşan türü küçük hayvanları ise oluşturdukları ağlar yardımıyla yakalamış oldukları bilinmektedir. Toplumda avcılığın ağır bastığı ve toplayıcılıkla desteklenen gündelik yaşamda çeşitli sazların örülmesi suretiyle oluşturulan sepetler, yabanıl bitkilerden yapılan ipler/halatlar ve özellikle döşek olarak kullanıldığı anlaşılan hasırlar da saptanmıştır.

2 Günümüz verileri ışığında (kanımca sanal nitelikte de olsa) Amerika'ya ilk ulaşan kişilerin buraya deniz yoluyla geldiklerine dair düşünceler dahi ileri sürülmüştür.

Yapılan sosyolojik çalışmalar, bu dönemde yaşamış olan göçebe toplumların olasılıkla her biri sekiz-on bireyden meydana gelen ve toplu halde yaşayan birkaç 'soy' veya 'nesep'den oluştuğu ve (uzun süre boyunca devamlı olarak yararlanabilecekleri türden besi kaynaklarının hiç bir yerde yeteri kadar bulunmaması nedeniyle) normal koşullarda yıl boyunca en azından üç-dört defa göçüp-konduklarına işaret etmektedir (Coe-Koontz, 2008:25). Çevrede yenebilir türden besilerin göreli olarak daha bol olduğu bereketli dönemlerde ise zaten fazla kalabalık olmayan bu 'soy' veya 'nesep'lerden birkaçının bir araya geldiği, böylece birey sayılarının göreli olarak arttığı ve mevsimlik göçme-konaklama sayılarının da azaldığı anlaşılmaktadır. Toplayıcılığa ilave olarak özellikle küçük boydaki hayvanların avlanması da bu dönemin karakteristik yaşam biçimidir. Bu dönem insanına ait fosil dışkıların (*caprolit*'lerin) incelenmesi bireylerin çevrelerinde ne buldularsa onu yediklerini, başka bir deyişle av ve bitki kalıntılarına ilave olarak (kabuk artıklarından da anlaşıldığı kadarıyla) sümüklüböcek, çekirge, kertenkele, sürüngen, yılan, fare ve yakalayabildikleri kuşlardan da gıda olarak yararlandıklarına işaret etmektedir.

Genel anlamda her ne kadar Yeni Dünya'da zirai ürünlerin temelini mısırın oluşturduğu kabul ediliyor olsa dahi, bunun Amerika Kıtası'nda kültüre alınan ilk veya en eski bitki türü olmadığı artık anlaşılmıştır. Mısırdan önce MÖ 8.000 yıllarında, hatta daha da eski tarihlerde, kabak, balkabağı ve sukabağı türünden günümüz kabakgillerinin ilkel cinslerinin kültüre alınmaya başlandığına dair kanıtlar vardır (Coe-Koontz, 2008:31). Farklı kabak türlerinden besi maddesi olarak yararlanılmasına ilave olarak sukabağının likit taşımacılığı ve saklanması işlerinde de yaygın olarak kullanılmış olduğu da anlaşılmaktadır. Yeni Dünya'da kültüre alınan temel bitkilerin arasında en önemli yeri tutan mısır ile birlikte değerlendirilmesi gereken örneklerin arasında (çalı ve barbunyanın ilkel öncül türleri dahil) çeşitli fasulyagiller ile biber cinslerinin de önemli bir yeri olduğu da unutulmamalıdır. Daha geç dönemlerde de olsa, Yeni Dünya'da mısırdan yalnızca karın doyurmaya yönelik temel bir bitki olarak yararlanılmadığı, ayrıca fermente edilmek suretiyle bira (*chicha*) türü bir içkiye dönüştürüldüğü de bilinmektedir.

Mesoamerika'da ve gene Tehuakan yöresinde, Ajuereado'yu izleyen ve yaklaşık MÖ~7.000-5.000 yılları arsında karşılaşılan El Riego evresinde esası etkileyen iki önemli değişimle karşılaşılır; bunlardan ilki iklimin daha önceki döneme kıyasla biraz ılımanlaşması, ikincisi ise insanların yörede doğal olarak yetişen bitkilerle çok daha sıkı/yakın ilişkiler kurmalarıdır (Coe-Koontz, 2008: 31-38). Bu dönemde avokado (*Persea americana*), acı biber (*Capsicum annuum)* ile 'walnut squash' (*Cucurbita mixta*) olarak bilinen (ve ince-uzun biçimde olan) bir tür balkabağı yaygın olarak kültüre alınmış olan bitkilerdir. Bu aşamada taş aletlere ait örnekler arasında (az sayıda da olsa) karşılaşılmaya başlanan dibekler, öğütme taşları ve havan elleri ile bunlara ilave olarak (bitkilerin biçilmesinde kullanılmış olan) büyük boydaki dışbükey kesici taş bıçaklara (oraklara !) ait örnekler kültüre alınmakta olan bitkilerin dönem insanının yaşamında artık sınırlı da olsa belirli bir yer tutmaya başladığının dolaylı kanıtlarını oluşturur. Buna rağmen, aynı dönemde ele geçen arkeolojik bulgular arasında yer alan çok sayıdaki yontma taş mızrak uçları ile *atlatl* (mızrak savurucu) örneklerinin mevcudiyeti ise, avcılık türü yaşam biçiminin ağırlığını hâlâ belli bir düzeyde devam ettirmekte olduğuna da işaret etmektedir (Coe-Koontz, 2008:35).

Mesoamerika'da, Tehuakan yöresinde, gerek El Riego ile gerekse yaklaşık MÖ 5.000-3400 yılları arasında yer alan bir sonraki Kokskatlan (*Coxcatlan*) ve özellikle bunu izleyen Abejas (yaklaşık MÖ 3400-2300) evrelerinde bazı önemli yeniliklerle karşılaşılır (Coe-Koonatz, 2008:35-38). Bunların arasında El Riego döneminde ilk defa kültüre alınmış olan pamuk (*Gossypium hirsutum*) gösterilebilir. Gene bu dönemde ağlardan yapılma örtülere (kefenlere !) sarılarak gömülmüş iskelet kalıntılarına rastlanır. Bu iskeletlerin bazılarının başları bedenlerinden ayrılmış, kafatasları bilinçli olarak ezilmiş ve sepetlere yerleştirilerek ayrı bir yere gömülmüşlerdir. Kuvvetli olasılıkla dinsel nitelikli böyle bir olay, daha geç dönemlerde Maya ve özellikle Aztek'lerde olduğu gibi (Moseley, 2008:124, 194) bazı Orta ve Güney Amerika kültürlerinde yaygın olarak karşılaşılan insan kurban etme törelerinin başlangıç aşamasına (kökenine) işaret edebilir. Genel anlamda birey sayısının artmasına rağmen yöre toplumlarının hâlâ eskiden de olduğu gibi 'soy' ve/veya 'nesep' kökenli göçebe bir yaşam sürdürmeye devam ettikleri de anlaşılmaktadır.

Mesoamerika'da, Tehuakan yöresinde Kokskatlan evresinde de (yaklaşık MÖ 5000-3400) toplumların genel yaşam biçiminde köklü değişimler yer almamış olmasına rağmen, önemli olan Yeni Dünya'ya özgü temel besi türlerinden biri olan ve daha önceleri de karşılaşıldığını vurguladığımız fasulye cinslerinin artık yoğun bir şekilde kültürel yaşama alınmış olmasıdır. Ayni durum temel tüketim maddesi olan mısır için de geçerlidir ve gene Kokskatlan evresinde mısırın da çok daha yaygın bir şekilde toplum hayatına girmiş olduğu görülür.

Bir sonraki Abejas evresinde (yaklaşık MÖ 3400-2300) ise, daha önceki dönemlerden farklı olarak, toplumların genel yaşam biçiminde, yani sosyokültürel anlamda, bazı temel değişikliklerin yer almaya başlaması dikkat çeker. Hâlâ uygulanmaya devam edilmesine rağmen göçebe yaşam koşullarının giderek önemini yitirmeye başladığı ve yıl içinde kamp kurulan yerlerde artık daha uzun süreler boyunca yaşanmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Bu da, Abejas evresinden itibaren (yavaş yavaş da olsa) göçebe yaşamın yerini giderek yerleşik düzenin almaya başladığının bir kanıtıdır. Ancak insana ait fosil dışkıların incelenmesi gıdaların hâlâ neredeyse %70'ini av hayvanları ve yabanıl bitkilerin oluşturduğuna işaret etmektedir. Bu dönemin en son aşamalarında, çok ilkel de olsa, kilden yapılma kadın heykelciklerine rastlanılmaya başlanır; söz konusu bu ilkel kil figürinler daha geç dönemlerde yörede karşılaşılacak olan üst düzey çömlekciliğin başlangıcını simgelemektedir.

Bir sonraki dönem Arkaik evredir (yaklaşık MÖ 2300-1500). Bu evrede de avcılık ve yabanıl bitkilerden yararlanılmaya devam edilmesine rağmen, bunların artık önemlerini giderek yitirmeye başladıkları ve yıl boyunca kurulan mevsimlik kampların da artık daha uzun süreler yaşanmaya başlanan küçük köylere (mezralara) dönüştükleri görülür. Kültüre alınan bitkilerin gerek nitelik ve gerekse niceliklerinde dönem insanının bunların üzerindeki kontrol gücünün belirgin bir şekilde yoğunlaşması dikkati çeker. Söz konusu bu **ilk mezra yaşamı ile birlikte yerleşik düzeni simgeleyen** kültüre alınan bitki türleri, onlara ilave olarak özellikle mısırın öğütüldüğü anlaşılan öğütme taşları (*metate*) ile havan elleri (*mano*), bitkilerden yapılan sepetler/küfeler, hasırlar, ağlar ve büyük olasılıkla saz-evler gibi yerleşik düzeni tanımlayıcı türden çeşitli somut arkeolojik belgelerle

de yoğun olarak karşılaşılmaya başlanır. Zaten Arkaik evre, daha geç dönemlerde Meso- ve Güney Amerika'da karşılaşılacak olan büyük uygarlıkların temellerinin atıldığı dönemdir.

Kanımca, ayrıntıya girilmemiş olan böylesine özet bir yazıda vurgulanması gereken en önemli olgu, bir bütün olarak ele alındığında Yeni Dünya'da izlenen avcı-toplayıcı yaşamdan besi üretim aşamasına (buna doğrudan bağlı olarak göçebe bir hayat tarzından yerleşik düzene) geçilmesinin yer aldığı başlangıç evrelerinin yerel toplumların genel yaşamlarında sarsıcı nitelikte büyük değişikliklere neden oluşturmadığıdır. Yeni Dünya'da karşılaşılan söz konusu bu **geçiş süreci**, toplumların yaşamlarını temelden değiştiren ani ve köklü bir 'devrimden' ziyade, halk(lar)ın devam edegelen yaşamsal özelliklerini, yani mevcut düzenlerini, kısa süreler içinde bütünüyle yıkmadan ağır ağır gerçekleşen ***'evrimsel'*** nitelikli bir değişim olduğudur. Burada, (Yeni Dünya'da), insanın evrensel kültür tarihi açısından önemli olan söz konusu bu besi üretiminin yöreye özgü koşullar altında, dış etkenlerden tamamen bağımsız olarak ve ahenk içinde yer alan ***evrimsel*** ağırlıklı ***bir sosyo-tekno-kültürel değişim*** şeklinde karşımıza çıkmasıdır. İnsan, her yerde insandır ve bu canlı türünün kendine özgü bazı temel özellikleri vardır. İnsan esas itibariyle yaşadığı çevreye olan uyumunu, diğer hayvanların gibi bedensel nitelikli biyofizyolojik değişimlerle değil, kendi oluşturduğu kültür ürünleriyle sağlar. Amerika Kıtası'ndaki bu besi üretimine geçiş örneği de, sanırım, dünyanın neresinde, hangi ortam veya koşullar altında olursa olsun, *Homo sapiens*'in kendine özgü bu "biricikliğini" açıkça simgeleyen kanıtlarından birini oluşturur.

Nisan 2011
Feneryolu

KAYNAKÇA

Arsebük, G.
2007 "Amerika Kıtası'nın Üst Pleistosen Sonlarındaki İskânı ile İlgili Bazı Sorunlar: 'Kim? Nasıl? Ne Zaman?'", G. Umurtak – Ş. Dönmez – A. Yurtsever (Derl.), *Refik Duru'ya Armağan*, Ege Yayınları, İstanbul: 13-23.

Bray, W.
1980 "Early Agriculture in the Americas", A. Sherratt – G. Clark (Eds.), *The Cambridge Encyclopedia of Archaeology,* Crown Publishers Inc, Cambridge University Press, New York: 365-374.

Coe, M.D. – R. Koontz
2008 *Mexico,* Thames and Hudson, New York.

Kirchhoff, P.
1952 "Meso-America", S. Tax (Ed.), *Heritage of Conquest,* Glencoe, Illinois: 17-30.

MacNeish, R.S.
1991 *The Origins of Agriculture and Settled Life,* Norman, London.

Moseley, M.E.
2008 *The Incas and their Ancestors,* Thames and Hudson, London.

YAZAR HAKKINDA

Prof. Dr. Güven Arsebük 1936 yılında İstanbul'da doğdu. Liseyi Robert College'de okudu. İstanbul Üniversitesi'nde Prehistorya, Almanya -Tübingen Üniversitesi'nde Fizik Antropoloji ve ABD-Chicago Üniversitesi'nde ise Genel Antropoloji eğitimi aldı. Meslekî çalışmalarını 'insanın bedensel ve kültürel evrimi' ekseni etrafında odaklandırdı. Yarımburgaz Mağarası Paleolitik Dönem kazılarını 1988-1990 yılları arasında İstanbul Üniversitesi adına, aynı üniversiteden bir ekip ve öğrencilerle birlikte gerçekleştirdi. 1999 yılında kendi isteği ile emekli olana kadar İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı'nda görev gördü.